12 ความคิดนักวิจัย เพื่อขับเคลื่อนงานพัฒนาท้องถิ่น

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่

ฝ่ายวิจัยและนวัตกรรม
เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถ
ในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น

12 ความคิดนักวิจัย เพื่อขับเคลื่อนงานพัฒนาท้องถิ่น

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่

ฝ่ายวิจัยและนวัตกรรม
เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถ
ในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น

12 ความคิด “นักวิจัย” เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น

ผู้แต่ง รองศาสตราจารย์ ดร.วีระศักดิ์ เครือเทพ
นางสาวอุษณี เอ่งล่อง
นางสาวนาฏลดา มาทำมา
นางสาวมณันทยา เทพตาแสง

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
วีระศักดิ์ เครือเทพ.
12 ความคิด “นักวิจัย” เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น.-- กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น (ฝ่าย 4) หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.), 2568.
120 หน้า.
1. การพัฒนาชุมชน. I. วีระศักดิ์ เครือเทพ. II. ชื่อเรื่อง.
307.14
ISBN 978-616-94840-2-8

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ (ฉบับเพิ่มเติม) พ.ศ. 2558

พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2568
จำนวนพิมพ์ 200 เล่ม

จัดพิมพ์โดย ฝ่ายวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น (ฝ่าย 4) หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) 319 อาคารจัตุรัสจามจุรี ชั้น 14 ถนนพญาไท แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330 โทร. 0 2109 5432 ต่อ บพท.
e-mail: pmua@nxpo.or.th https://pmua.or.th/A

พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [6901-179D]
254 ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทร. 0-2218-3550 e-mail: cuprint@hotmail.com
www.cupress.chula.ac.th

คำนิยม 12 ความคิด “นักวิจัย” เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น

นักวิจัยไทยที่ทำงานด้านท้องถิ่นมีเป็นจำนวนมาก แต่นักวิจัยที่สามารถใช้องค์ความรู้ทางวิชาการเพื่อพัฒนาการดำเนินงานของท้องถิ่นที่สร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่จนเกิดผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมยังมีจำนวนไม่มากนัก และถือเป็นอีกพันธกิจที่สำคัญของฝ่ายวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น (ฝ่าย 4) หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ตั้งใจผลักดันให้เกิดทรัพยากรบุคคลสายวิชาการที่มีคุณค่าเพิ่มมากขึ้น

หน่วย บพท. มีความมุ่งมั่นที่จะบริหารจัดการเชิงพื้นที่ให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยใช้องค์ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ภายใต้การสนับสนุนของกองทุน ววน. กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.) สร้างพื้นที่กลางสำหรับการเปลี่ยนแปลงผ่านการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน สร้างกลไกปฏิบัติการใหม่และการจัดการบนฐานข้อมูลที่แม่นยำ เพื่อนำไปสู่การยกขีดความสามารถในการปฏิบัติงานและการให้บริการสาธารณะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท) ซึ่งมีจำนวน 7,845 แห่ง และรับผิดชอบการบริหารงบประมาณกว่า 7 แสนล้านบาทต่อปี นับตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 เป็นต้นมา หน่วย บพท. ได้จัดให้มีแผนงานวิจัยเพื่อสนับสนุนการยกขีดความสามารถของ อปท. อย่างต่อเนื่อง

หนังสือเรื่อง “12 ความคิดนักวิจัยเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น” เป็นเอกสารที่รวบรวมความคิดอันตกผลึกของนักวิจัยจำนวน 12 ท่าน ซึ่งได้รับการสนับสนุนการวิจัยจากหน่วย บพท. ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา นักวิจัยกลุ่มนี้เป็นผู้ซึ่งสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับกระบวนงานหรือระบบบริหารจัดการใหม่ของ อปท. ได้เป็นรูปธรรม และเกิดประโยชน์กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นประชาชนหรือภาคชุมชนในเชิงประจักษ์ การถอดชุดความคิดกลุ่มนักวิจัยเหล่านี้จึงเป็นหนึ่งในวิธีสั่งสมความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดการเชิงพื้นที่และการยกขีดความสามารถของท้องถิ่นด้วยกระบวนการวิจัยและนวัตกรรมที่ฝ่าย 4 หน่วย บพท. ตั้งใจจัดทำขึ้น และคาดหวังว่าจะเป็นเอกสารที่มีส่วนสนับสนุนให้เกิดการขยายผลนักวิจัยด้านท้องถิ่น ทั้งจำนวนคนและทักษะความสามารถ ในวงกว้างมากขึ้นได้ต่อไป

หนังสือเล่มนี้จัดทำขึ้นคู่ขนานกับหนังสือเรื่อง “11 ความคิดคนท้องถิ่นที่มีใจขับเคลื่อนการพัฒนา” ซึ่งเป็นหนังสืออีกเล่มที่รวบรวมความคิดอันตกผลึกของคนท้องถิ่นที่พัฒนาการทำงานหรือยกประสิทธิภาพของกลไกปฏิบัติการของท้องถิ่นโดยใช้กระบวนการวิจัยและพัฒนา จนสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงในการทำงานหรือการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้เป็นรูปธรรม และหน่วย บพท. ได้ดำเนินการเผยแพร่พร้อมกับหนังสือเล่มนี้แล้ว

ชุดความรู้ร่วมกันจากนักวิจัยท่าน 12 ท่านคืออะไร ผมคิดว่า เราสรุปได้เป็น 2 ประเด็นที่สำคัญ คือ **บทเรียนเกี่ยวกับกระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่** และ**บทเรียนเกี่ยวกับบทบาทและทักษะที่จำเป็นของนักวิจัย** ในด้านแรก เป็นบทสะท้อนถึงกระบวนการออกแบบวิธีศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถของท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม นักวิจัยจะต้องมีประเด็นวิจัยที่ชัดเจน เกิดประโยชน์หรือคุณค่าใหม่ด้วยวิธีที่แตกต่างต้องเข้าใจพื้นที่ ลักษณะธรรมชาติของ อปท. พร้อมระบบนิเวศที่เกี่ยวข้อง และนำไปสู่การออกแบบวิธีการวิจัยเพื่อสร้างมาตรการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับโจทย์วิจัยและบริบทของพื้นที่ สามารถดึงเอาศักยภาพของกลไกภาคีในพื้นที่มาบูรณาการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้ ดังประกอบไปด้วย

1) ความชัดเจนของปัญหาและคำถามวิจัย โดยการศึกษาวิจัยควรเริ่มต้นจากการนิยามปัญหาอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (evidence-based) เพื่อยืนยันความสำคัญของปัญหา หรือช่องว่าง (Gap) ที่เป็นที่มาของการศึกษาวิจัย และจะต้องกำหนดคำถามวิจัยที่มีเป้าหมายและขอบเขตชัดเจน

2) ความเกี่ยวข้องกับบริบทสังคมและนโยบาย นักวิจัยจะต้องกำหนดโจทย์วิจัยที่ตรงกับความต้องการของชุมชนหรือสังคม เป็นโจทย์ที่สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติหรือแผนพัฒนา หรือบริบทพื้นที่ และต้องมุ่งเน้นผลลัพธ์ที่สามารถนำไปใช้ได้จริง (policy relevance) ไม่ใช่เพียงการทดลองทางวิชาการเท่านั้น

3) กรอบแนวคิดและทฤษฎีที่ชัดเจน นักวิจัยจะต้องประยุกต์ใช้ทฤษฎีหรือกรอบคิดที่เหมาะสมในการวิเคราะห์ เป็นองค์ความรู้ที่เหมาะสมทันสมัย หรือเหมาะกับพัฒนาการของปัญหาและวิธีดำเนินการ (State of the arts) และสามารถระบุสมมติฐานหรือมีการกำหนดตัวแปรสำคัญอย่างเป็นระบบและครอบคลุมรอบด้าน

4) วิธีการวิจัยที่เหมาะสมและน่าเชื่อถือ การวิจัยที่ดีควรเลือกใช้ระเบียบวิธีที่สอดคล้องกับคำถามวิจัย เป็นวิธีที่มีความน่าเชื่อถือ (reliability) ตรงกับเนื้อหาที่จะวิจัย (validity) และสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมด้านสังคม ประชากร กรอบกฎหมาย และกติกาเชิงสถาบันที่ อปท. ใช้อยู่ และมีการอธิบายขั้นตอนการศึกษาวิจัยอย่างละเอียดเพื่อให้ผู้อื่นสามารถทำซ้ำได้ และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของผลการวิจัย

5) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การวิจัยเชิงพื้นที่ต้องทำงานกับผู้คนและระบบปฏิบัติการ ดังนั้น มุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้องจึงไม่อาจมองข้ามได้ ดังนั้น นักวิจัยต้องมีกระบวนการที่เปิดโอกาสให้หน่วยงาน ชุมชน หรือผู้ใช้ข้อมูลร่วมกำหนดโจทย์ และใช้วิธีสร้างสรรค์ร่วม (co-creation) หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) เพื่อเพิ่มการยอมรับ ผลสำเร็จ และความยั่งยืน

6) การจัดการโครงการอย่างเป็นระบบ มีความโปร่งใส และมีจริยธรรมการวิจัย ในการนี้ นักวิจัยจะต้องวางแผนและจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ กำหนดกรอบเวลา และติดตามความคืบหน้าอย่างต่อเนื่อง และอาจต้องมีแผนสำรอง (Plan B, C, ...) ในกรณีที่เงื่อนไขต่าง ๆ มิได้เกิดขึ้นไปตามแผนการวิจัย เช่น มีการเปลี่ยนแปลงในตัวคณะผู้บริหาร บุคลากรท้องถิ่น หรือบริบททางกฎหมายต่าง ๆ และจะต้องปฏิบัติ

ตามหลักจริยธรรมที่ดี เช่น การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลและสิทธิของผู้ให้ข้อมูล การไม่มีผลประโยชน์ทับซ้อน (conflict of interest) ยึดถือมาตรฐานทางจริยธรรมวิชาการที่เกี่ยวข้อง

7) การติดตามและประเมินผลกระทบ พร้อมกับการสื่อสารและเผยแพร่ผลการวิจัย การวิจัยเชิงพื้นที่ที่ดีต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงกับ อปท. หรือการบริการสาธารณะให้แก่ประชาชนได้เป็นรูปธรรม การติดตามประเมินผลเชิงประจักษ์จึงมีความสำคัญ และต้องออกแบบไว้ตั้งแต่ต้น ดังนั้น นักวิจัยควรติดตามประเมินผลลัพธ์ของงานวิจัยทั้งในระยะสั้นและระยะยาวอย่างต่อเนื่อง และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีวิจัยให้เหมาะสมตลอดกระบวนการ หรือสร้าง Continuous feedback loop ในการศึกษาวิจัย และจะต้องวิเคราะห์ได้ว่าผลงานวิจัยสร้างผลกระทบเชิงนโยบายหรือผลกระทบเชิงสังคมเพียงใด โดยมีข้อมูลเชิงประจักษ์มาสนับสนุน ต่อจากนั้นจึงนำเสนอผลลัพธ์ให้เข้าใจง่ายทั้งต่อผู้เชี่ยวชาญและประชาชนหรือต่อสาธารณะ โดยออกแบบวิธีการหรือใช้ช่องทางที่หลากหลาย เช่น รายงาน บทความวิจัย Policy brief หรือการจัดเวทีสาธารณะในระดับต่าง ๆ เพื่อทำให้ข้อมูลและผลงานวิจัยมีการขยายผล และพร้อมนำไปใช้ได้จริง (Actionable Knowledge)

ในด้านที่สอง เป็นชุดทักษะที่สำคัญของนักวิจัยด้านท้องถิ่น ซึ่งนอกจากมีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะในแต่ละศาสตร์ของตนเองแล้วนั้น จะต้องทำงานข้ามศาสตร์หรือเป็นทีมวิจัยแบบบูรณาการได้ และควรมีทักษะพื้นฐานดังต่อไปนี้

1) ทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening) เพื่อให้เข้าใจปัญหาและบริบทที่เกี่ยวข้อง นักวิจัยควรฟังเพื่อเข้าใจมุมมอง ความต้องการ และข้อกังวลของชุมชนหรือคนท้องถิ่น และไม่ด่วนตัดสิน หรือมองผ่านกรอบความคิดของตนเองเท่านั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่ไม่ปรากฏในเอกสารทางการ และสามารถออกแบบวิธีศึกษาวิจัยได้อย่างเหมาะสม

2) ความไวต่อวัฒนธรรมและบริบท (Cultural & Context Sensitivity) นักวิจัยต้องมองว่าบริบทแวดล้อมของท้องถิ่นมีความเป็นพลวัตและต่างมีอิทธิพลต่อวิธีคิดและการทำงานของประชาชน ชุมชน และ อปท. ดังนั้น นักวิจัยจึงควรเข้าใจประวัติศาสตร์ ภูมิหลัง และวิถีชีวิตของพื้นที่ เคารพความเชื่อขนบธรรมเนียมหรือภาษาและวัฒนธรรมท้องถิ่น และออกแบบวิธีวิจัย พร้อมกำหนดวิธีการสื่อสารให้สอดคล้องกับบริบทชุมชน

3) ทักษะการสื่อสารสองทาง (Two-way Communication) นักวิจัยต้องพูดคุยกับผู้คนได้คุยเป็นและมีประสิทธิผล ดังนั้น จึงควรอธิบายแนวคิดวิจัยให้เข้าใจง่าย ไม่ใช้ศัพท์วิชาการเกินไป เปิดโอกาสให้ชุมชนซักถามและแสดงความเห็น และใช้การสื่อสารทั้งแบบพูด คำอธิบายเชิงแผนภาพ และสื่อดิจิทัลหรือข้อมูลต่าง ๆ

4) การสร้างความไว้วางใจ (Trust Building) การวิจัยเชิงพื้นที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงต้องเกิดจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจึงจะเกิดผลสำเร็จ ดังนั้น

การจะเดินออกจากพื้นที่ปลอดภัย (Comfort zone) หรือความเคยชินของฝ่ายต่าง ๆ ได้นั้น เขาจะต้องไว้วางใจต่อนักวิจัยและต่อการศึกษาวิจัยว่าจะเกิดประโยชน์จริง ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยจะต้องมีความจริงใจและซื่อสัตย์ต่อข้อมูลและเจตนาของการศึกษาวิจัย ทำตามคำสัญญาและให้เครดิตแก่ชุมชนเมื่อใช้ข้อมูล และจะต้องใช้เวลาอยู่ในพื้นที่หรือลงพื้นที่สม่ำเสมอเพื่อสร้างสายสัมพันธ์ กระตุ้นและติดตามงาน และเกิดความไว้วางใจต่อกัน

5) ทักษะการทำงานร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Engagement) ซึ่งในเบื้องต้น นักวิจัยจะต้องระบุและเชื่อมโยงผู้เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชน (Stakeholders' analysis) และจัดเวทีพูดคุย การประชุมกลุ่มย่อย หรือใช้เทคนิคการอำนวยความสะดวก (Facilitation) เพื่อให้เกิดมุมองที่หลากหลายและสามารถหาแนวทางหรือข้อสรุปร่วมกัน นอกจากนี้ ในบางสถานการณ์ นักวิจัยอาจจะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกลางหรือใช้ข้อมูลและการวิจัยเพื่อบริหารความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ ความเข้าใจหรือมุมมองที่คลาดเคลื่อน หรือเป็นตัวกลางประสานเพื่อให้เกิดพื้นที่กลางในการปรึกษาหารือร่วมกันได้

6) ความยืดหยุ่นและการปรับตัว (Adaptability) นักวิจัยต้องเตรียมใจรับกับการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอนในการศึกษาวิจัย ดังนั้น หากจำเป็นจะต้องพร้อมปรับแผนหากบริบทพื้นที่เปลี่ยนแปลง เตรียมจัดการกับความไม่แน่นอน เช่น ภัยพิบัติ เหตุการณ์ทางการเมือง หรือข้อจำกัดงบประมาณ หรือการเปลี่ยนแปลงบุคลากรที่เกี่ยวข้อง และใช้โอกาสจากการเปลี่ยนแปลงในการเรียนรู้และพัฒนาแผนงานวิจัยอย่างต่อเนื่อง

7) ทักษะการคิดวิเคราะห์แบบบูรณาการ (Integrative Thinking) เนื่องจากการทำงานกับท้องถิ่นและการจัดการพื้นที่มีมิติที่หลากหลายมาเกี่ยวข้อง ดังนั้น นักวิจัยจึงควรเข้าใจและมีทักษะในการนำข้อมูลจากหลายมิติ เช่น สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม มาวิเคราะห์ร่วมกันจนได้บทสรุปที่น่าเชื่อถือและใช้งานได้จริง สามารถเชื่อมโยงข้อมูลเชิงปริมาณกับข้อมูลเชิงคุณภาพ ข้อมูลวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และประชากร และมองเห็นความสัมพันธ์เชิงระบบของปัญหา เพื่อออกแบบการวิจัยเพื่อปรับเปลี่ยนระบบได้อย่างยั่งยืน และจะต้องมองถึงประโยชน์ร่วมกันของชุมชนหรือสังคม มากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัวหรือสถาบันหรือประโยชน์ในเชิงผลงานทางวิชาการเท่านั้น

ฝ่าย 4 หน่วย พบท. เชื่อว่าทักษะของนักวิจัย 7 X 7 ข้างต้นจะให้มุมมองที่เป็นประโยชน์สำหรับนักวิจัยรุ่นใหม่ด้านท้องถิ่นต่อไป และหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารวิชาการชุดนี้จะช่วยวางรากฐานสำหรับการศึกษาวิจัยด้านท้องถิ่นที่สามารถสร้างคุณค่าใหม่ให้กับ ชุมชน ท้องถิ่น และแวดวงวิชาการในวงกว้างมากขึ้น เพื่อให้ อปท. เป็นองค์กรที่มี "สมรรถนะสูง" และเป็น "องค์กรที่พึงได้" สำหรับประชาชนอย่างแท้จริง ฝ่าย 4 หน่วย บพท. จะเป็นสะพานเชื่อมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวต่อไป

วีระศักดิ์ เครือเทพ
ผู้อำนวยการฝ่าย 4 หน่วย บพท.

สารบัญ

	หน้า
คำนิยม 12 ความคิด “นักวิจัย” เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น	ค
สารบัญ	ช
ความคิดที่ 1: นักเรียนรู้ นักสร้างการเรียนรู้ และนักบริหารจัดการงานวิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ น.สพ.ดร.วินัย แก้วละมุล จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	1
ความคิดที่ 2: การจัดการข้อมูล การมีส่วนร่วม และความร่วมมือ รองศาสตราจารย์ ดร.อรัญญา ศิริผล มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	15
ความคิดที่ 3: เข้าใจบริบท เข้าถึงพื้นที่ ไว้วางใจ และเชื่อมโยง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงกรด พิมพิศาล มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์	22
ความคิดที่ 4: วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศาสตร์และศิลปะในการพัฒนาเชิงพื้นที่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จิตราภรณ์ สมยานนทนากุล มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	34
ความคิดที่ 5: วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการบริหารจัดการน้ำ รองศาสตราจารย์ ดร.สิทธิชัย พิมลศรี มหาวิทยาลัยพะเยา	50
ความคิดที่ 6: ชุมชนเป็นฐาน เครือข่ายการทำงาน และการเปลี่ยนมุมมอง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศดานนท์ วัตตธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา	56
ความคิดที่ 7: ไม่ทำตัวแปลกแยก ใจแลกใจ และมุ่งพัฒนา รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทรชัย ชอบยศ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	64
ความคิดที่ 8: สังคมศาสตร์ เทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์ เพื่อการเข้าถึงระบบสาธารณสุข นายแพทย์ปรีดา แต้อารักษ์ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)	71
ความคิดที่ 9: ทำงานข้ามศาสตร์ เป็นตัวกลางสื่อสาร และแก้ไขปัญหาคนกับช้างป่า ดร.พิเชฐ นุ่นโต สมาคมนิเวศยั่งยืน	78
ความคิดที่ 10: เข้าใจพื้นที่ เข้าใจขีดความสามาถชุมชน และกำหนดสูตรไม่ตายตัวในการพัฒนา ดร.สมบัติ เหสกุล มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนานโยบาย	85

ความคิดที่ 11: ใกล้ชิดพื้นที่ มีแผนสำรอง มีทักษะการจัดการ และวางรางฐานเพื่อต่อยอด 96
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไกรวุฒิ ใจคำปัน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ความคิดที่ 12: นักวิจัย นักพัฒนา ออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหา และการเป็นพี่เลี้ยงที่ดี 104
ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.จรัส สุวรรณมาลา นักวิชาการอิสระ

ความคิดที่ 1: นักเรียนรู้ นักสร้างการเรียนรู้ และนักบริหารจัดการงานวิจัย

โดย:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ น.สพ.ดร.วินัย แก้วละมุล
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(สัมภาษณ์, 24 มิถุนายน 2568)

1. ผลงานวิจัยและการพัฒนาเชิงพื้นที่ร่วมกับหน่วย บพท.

"...ที่ผ่านมานี้ได้ทำงานกับ อปท. ในประเด็นเรื่องของการบริหารจัดการน้ำ โดยเริ่มต้นจากโครงการพัฒนาระบบเทคโนโลยีดิจิทัล เพื่อสนับสนุนการตัดสินใจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แล้วก็องค์กรผู้ใช้น้ำ"

1.1 โจทย์/วัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่ได้รับ และกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ

หนึ่งในแนวทางสำคัญของการวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ภายใต้การสนับสนุนของหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) คือ การมุ่งเน้นยกระดับขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ให้สามารถจัดการตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรสาธารณะ เช่น "น้ำ"

งานวิจัยได้ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) พัฒนาระบบเทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจด้านการบริหารจัดการน้ำครอบคลุมทั้งการใช้งานของ อปท. และองค์กรผู้ใช้น้ำในพื้นที่ แนวทางนี้เน้นการใช้ข้อมูลเป็นฐานการตัดสินใจ และเปิดพื้นที่ให้เกิดความร่วมมือระหว่างรัฐท้องถิ่นกับประชาชน ระบบดิจิทัลที่พัฒนาขึ้นจึงไม่ใช่เพียงเครื่องมือเชิงเทคนิค แต่เป็นกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกัน เข้าใจบทบาทหน้าที่และแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน แม้ อปท. จะมีบทบาทสำคัญในฐานะหน่วยรับงบประมาณ แต่กลับพบข้อจำกัดหลายด้าน โดยเฉพาะหลังการบังคับใช้ พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 ที่เพิ่มบทบาทให้ อปท. มากขึ้น ทว่าโครงสร้างและงบประมาณสนับสนุนยังไม่เพียงพอ อปท. ขนาดเล็กประสบปัญหาทั้งด้านบุคลากร ขาดเจ้าหน้าที่เชี่ยวชาญ การขาด

ข้อมูลเชิงพื้นที่ และความไม่พร้อมด้านการจัดทำข้อเสนอโครงการ

นอกจากนี้ ความสำเร็จของการบริหารจัดการน้ำยังต้องพึ่งพาความร่วมมือจากภาคประชาชน โดยเฉพาะองค์กรผู้ใช้น้ำ หากขาดการทำงานร่วมกับชุมชน โครงการก็ยากจะยั่งยืน จึงต้องสร้างความพร้อมเชิงโครงสร้างภายใน อปท. ทั้งในด้านข้อมูล บุคลากร และการเข้าถึงงบประมาณ เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตามบทบาทที่กฎหมายกำหนดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โจทย์วิจัย

แม้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จะมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการพื้นที่และเป็นหน่วยที่สามารถจัดทำคำของบประมาณโดยตรงได้ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า อปท. จำนวนมากยังไม่สามารถเข้าถึงงบประมาณได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะในประเด็นการบริหารจัดการน้ำ ซึ่งถือเป็นหนึ่งในภารกิจสำคัญระดับพื้นที่ สาเหตุหลักมาจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เช่น ขาดบุคลากรเฉพาะทาง ขาดข้อมูลพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการวางแผน และขาดกลไกในการบูรณาการทำงานร่วมกับภาคประชาชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อแก้โจทย์ปัญหาดังกล่าว งานวิจัยจึงมุ่งไปที่การ “พัฒนาและยกระดับศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” โดยใช้การบริหารจัดการน้ำเป็นจุดเริ่มต้น ทั้งนี้ เพื่อให้องค์กรท้องถิ่นสามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นกลไกสำคัญของการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาศักยภาพดังกล่าว ครอบคลุมทั้ง **การเสริมสร้างสมรรถนะของบุคลากรภายใน อปท.** ทั้งข้าราชการประจำ เช่น สำนักปลัด กองช่าง ฝ่ายวิเคราะห์นโยบายและแผน หรือเจ้าหน้าที่ IT ให้สามารถบูรณาการการทำงานร่วมกันได้ **การพัฒนาระบบข้อมูลและเครื่องมือดิจิทัล** เพื่อช่วยในการวางแผน การตัดสินใจ และการเสนอของบประมาณที่สอดคล้องกับสภาพพื้นที่จริง และ**การสร้างความร่วมมือกับองค์กรผู้ใช้น้ำในชุมชน** เพื่อเพิ่มพลังการจัดการร่วม ลดภาระงานที่ อปท. ต้องรับผิดชอบโดยลำพัง และสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา

แนวทางการดำเนินงาน

การขับเคลื่อนการบริหารจัดการน้ำจึงไม่ได้เป็นเพียงภารกิจของ อปท. เท่านั้น แต่ต้องอาศัยความร่วมมือแบบเครือข่ายในระดับพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างระบบบริหารจัดการที่ยึดโยงกับพื้นที่จริง ใช้ข้อมูลเป็นฐานการตัดสินใจ และส่งเสริมให้ท้องถิ่นสามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งการยกระดับศักยภาพในการบริหารจัดการน้ำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพียงลำพัง หากขาดการมีส่วนร่วมจาก “องค์กรผู้ใช้น้ำ” ในพื้นที่ เช่น เกษตรกรหรือผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาน้ำในพื้นที่จริง ดังนั้น แนวทางการพัฒนาจึงไม่ได้มุ่งแค่การเสริมสร้างทักษะและสมรรถนะของเจ้าหน้าที่ อปท. เท่านั้น แต่ยังรวมถึงการพัฒนาความสามารถขององค์กรผู้ใช้น้ำให้สามารถมีส่วนร่วม

ในการวางแผน แก้ไขปัญหาและประสานงานกับท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ

เป้าหมายสำคัญของการยกระดับการบริหารจัดการน้ำ คือ การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และองค์กรผู้ใช้น้ำให้สามารถ “คิดร่วมกัน มองเป้าหมายเดียวกัน และทำงานไปด้วยกัน” บนฐานของข้อมูลในพื้นที่ เนื่องจากองค์กรผู้ใช้น้ำมักมีความรู้จริงในพื้นที่ แต่ไม่สามารถเข้าถึงงบประมาณโดยตรง จึงต้องทำงานผ่าน อปท. ซึ่งมีหน้าที่หลักในการจัดสรรงบประมาณในระดับท้องถิ่น โดยขั้นตอนสำคัญของการขับเคลื่อน ได้แก่ 1) การรวบรวมข้อมูลจากชุมชนและประสานผ่าน อปท. เพื่อนำไปสู่การจัดทำแผนหรือข้อเสนอของบประมาณผ่านช่องทางต่าง ๆ และ 2) การเตรียมความพร้อมของ อปท. ในการจัดทำข้อเสนอที่ครบถ้วน มีข้อมูลพื้นที่เป้าหมาย แผนงานแบบก่อสร้าง และงบประมาณที่ชัดเจน สอดคล้องกับกฎหมาย อย่างไรก็ตาม อปท. ส่วนใหญ่ยังขาดข้อมูลบุคลากร และเครื่องมือสนับสนุน แม้จะมีงบจากภายนอก ก็ไม่สามารถใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ดังนั้น การบริหารจัดการน้ำจึงไม่ใช่แค่การบริหารทรัพยากร แต่คือ “การจัดการร่วม” ระหว่างรัฐท้องถิ่นกับประชาชน โดยเน้นการยกระดับศักยภาพของทั้งสองฝ่ายให้เกื้อหนุนกัน ซึ่งเป็นหัวใจของการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน

ก้าวข้ามข้อจำกัดเชิงโครงสร้างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เป็นกลไกสำคัญในการบริหารจัดการทรัพยากรในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะน้ำซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับคุณภาพชีวิตของประชาชน การพัฒนาจึงต้องยกระดับทั้ง “คน” “กลไก” และ “ข้อมูล” เพื่อให้ อปท.ทำหน้าที่ขับเคลื่อนการพัฒนาเชิงพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ **1) พัฒนาสมรรถนะบุคลากร** ในหน่วยงานต่าง ๆ ให้ทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการและเข้าใจประชาชนในพื้นที่ **2) พัฒนากลไกการทำงานร่วมกัน** ระหว่าง อปท. กับภาคส่วนอื่นในพื้นที่ เช่น ภาคประชาชน องค์กรผู้ใช้น้ำ คณะสงฆ์ ผู้นำท้องถิ่น แม้มีสายการบังคับบัญชาต่างกัน แต่ต้องทำงานร่วมกันบนฐานของพื้นที่เดียวกัน และ **3) พัฒนาระบบข้อมูลและเครื่องมือดิจิทัล** เพื่อใช้วางแผน เสนอของบ และติดตามผลโดยข้อมูลที่ชัดเจน เช่น จำนวนครัวเรือน พื้นที่เป้าหมาย และผลกระทบเชิงบวกต่อระบบน้ำ จะช่วย“ปลดล็อก” ความสามารถของท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรม

สรุปบทเรียนการทำงานในการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ยั่งยืน จำเป็นต้องเริ่มจาก “การยกระดับคน กลไก ข้อมูล” ไปพร้อมกัน **คน** คือ บุคลากรในท้องถิ่นและประชาชนที่ร่วมคิด ร่วมทำ **กลไก** คือ ระบบความร่วมมือระหว่างองค์กรในพื้นที่ ไม่ว่าจะ

เป็นภาครัฐ ภาคประชาชน หรือผู้นำชุมชน และ **ข้อมูล** คือ เครื่องมือที่ช่วยขับเคลื่อนการตัดสินใจและการเข้าถึงงบประมาณ กล่าวได้ว่า การพัฒนาเชิงพื้นที่ไม่ใช่เพียงการพัฒนาโครงการ แต่คือการพัฒนา “ความสามารถในการจัดการพื้นที่ของตนเอง” โดยมีงานวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างเงื่อนไขและโครงสร้างรองรับการเปลี่ยนแปลง

ผลการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่

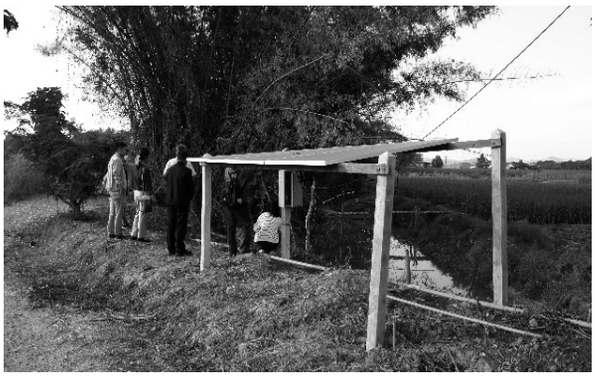
องค์ประกอบหลักเพื่อยกระดับศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สามารถสรุปได้ใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) **การพัฒนาคน (Human Capacity Building)** ส่งผลให้เกิด “นวัตกรท้องถิ่น” ที่มีความสามารถในการวางแผน ประสานงาน และเชื่อมโยงกับภาคีต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รู้จักกระบวนการทำงานเชิงระบบ และขับเคลื่อนแผนงานอย่างเป็นรูปธรรม 2) **การสร้างกลไกการขับเคลื่อนเชิงพื้นที่ (Institutional Mechanisms)** จากการทำงานแบบแยกส่วนในอดีต อปท. เริ่มมีการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายข้ามเขตเพื่อจัดการประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น การบริหารจัดการน้ำต้องอาศัยการเชื่อมโยงและการประสานงานระหว่างพื้นที่ และ 3) **การพัฒนาฐานข้อมูลดิจิทัล (Digital Data Infrastructure)** การจัดทำฐานข้อมูลที่ครบถ้วนและแม่นยำช่วยให้ อปท. ใช้ข้อมูลในการวางแผน เสนอของบ และติดตามงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้การดำเนินงานมีความต่อเนื่องและตรวจสอบได้ โดยรวม ผลลัพธ์เหล่านี้สะท้อนถึงการพัฒนาเชิงองค์รวม ที่ช่วยเสริมศักยภาพของท้องถิ่นในทุกมิติ ทั้งคน กลไก และข้อมูล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน

กล่าวคือ การทำงานเชิงพื้นที่ต้องเริ่มจาก “พื้นที่เป็นตัวตั้ง” คือพัฒนาจากปัญหาหรือความต้องการที่ชุมชนรับรู้และให้ความสำคัญจริง ไม่ใช่เพียงมุมมองจากคนนอก (Outside-In) เพราะหากโจทย์ไม่ได้สะท้อนความรู้สึกของคนในพื้นที่ การขับเคลื่อนย่อมขาดแรงสนับสนุน ความสำเร็จของงานเชิงพื้นที่จึงขึ้นอยู่กับการสร้างความเข้าใจร่วม เห็นภาพเดียวกัน พูดคุยกันด้วยกรอบคิดเดียวกัน โดยให้ชุมชนและท้องถิ่น

เป็น “ไข่แดง” หรือศูนย์กลางในการตัดสินใจ ส่วนภาคีภายนอกมีบทบาทสนับสนุน จัดเตรียมข้อมูลและเสริมศักยภาพ “ข้อมูล” คือเครื่องมือสำคัญที่ช่วยร้อยเรียงความคิดเห็นและสร้างความเข้าใจร่วม เช่น การระบุปัญหาน้ำขาด 50 ลบ.ม. ในพื้นที่ 300 ไร่ ย่อมมีน้ำหนักมากกว่าความรู้สึกว่า “น้ำขาด” ลอย ๆ ดังนั้น ข้อมูลที่ชัดเจนและเชื่อถือได้จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการวางแผนและแก้ปัญหาอย่างตรงจุด นำไปสู่การพัฒนาที่ตอบโจทย์และยั่งยืน

บทเรียนจากการทำงานร่วมกับชุมชน

ข้อมูลคือหัวใจสำคัญของการวางแผนและตัดสินใจในงานพัฒนาเชิงพื้นที่ แต่ที่ผ่านมา ข้อมูลมักถูกรวบรวมโดยหน่วยงานภายนอกโดยไม่มีการส่งกลับให้ชุมชน จึงขาดการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง ข้อมูลที่มีประสิทธิผลสำหรับการพัฒนาเชิงพื้นที่ควรมีคุณลักษณะ 5 ประการสำคัญ คือ

1. จัดเก็บโดยผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่เพื่อสะท้อนสถานการณ์จริงและทันสมัย

2. นำกลับมาใช้โดยชุมชน เพื่อประกอบการตัดสินใจและวางแผนได้อย่างเหมาะสม

3. เชื่อมโยงกับกลไกและภาคีในพื้นที่ เช่น อปท. ภาคประชาชน และหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อสร้างความร่วมมือ

4. กำหนดเป้าหมายร่วมและบทบาทชัดเจน เพื่อให้ทุกฝ่ายทำงานในทิศทางเดียวกัน

5. ยึดแนวทาง “ล่างขึ้นบน” (Bottom-Up) ซึ่งต่างจากรูปแบบเดิมที่ใช้แนวทางจากส่วนกลาง (Top-Down) ที่มักไม่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น

การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนข้อมูลของชุมชน และเปิดโอกาสให้คนในพื้นที่มีบทบาทอย่างแท้จริง คือกุญแจสำคัญสู่การพัฒนาที่ตอบโจทย์และยั่งยืน ดังนั้น การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มีประสิทธิผลต้องยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง ให้ชุมชนและท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดโจทย์และแนวทางการพัฒนา เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทจริงและเกิดผลอย่างยั่งยืน โดยต้องผสานสองกระบวนการเข้าด้วยกัน ได้แก่ **กระบวนการล่างขึ้นบน** (Bottom-Up) ที่ให้ชุมชนเป็นผู้ระบุปัญหา เก็บข้อมูล วางแผน และเสนอแนวทางแก้ไขอย่างมีส่วนร่วม และ **นโยบายบนลงล่าง** (Top-Down) จากภาครัฐส่วนกลาง ซึ่งมีบทบาทกำหนดทิศทาง ลำดับความสำคัญ และจัดสรรทรัพยากรสนับสนุนพื้นที่ การประสานสองแนวทางนี้จะช่วยให้เกิดความสมดุลระหว่างนโยบายระดับชาติและความต้องการในระดับพื้นที่ โดยมี “ข้อมูลที่ถูกต้อง” เป็นฐาน และ “กลไกร่วม” เป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนให้ทุกภาคส่วน รัฐ ท้องถิ่น และประชาชน สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ และตอบโจทย์การพัฒนาในแต่ละพื้นที่ได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

1.2 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

ในการพัฒนาเชิงพื้นที่ นักวิจัยในฐานะ “คนนอก” มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) โดยมุ่งให้การปฏิบัติงานเกิดขึ้นในระดับพื้นที่ (Unit of Operation) ผ่านกระบวนการที่หน่วย บพท. เรียกว่า **“โรงเรียน”** ซึ่งไม่มีครูประจำ แต่มี Platform Admin หรือ **“ผู้จัดการระบบ”** ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการระบบการเรียนรู้ งานวิจัยพบว่า ผู้บริหาร อปท. เช่น นายก อบต. หรือเทศบาล เป็นบุคคลที่เหมาะสมในการทำหน้าที่ Platform Admin ซึ่งแม้ไม่ได้ลงมือปฏิบัติงานเอง แต่ทำหน้าที่สนับสนุน อำนวยการ และส่งเสริมให้ทีมงานในพื้นที่ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเรียนรู้เชิงพื้นที่ควรมีลักษณะยืดหยุ่น สอดคล้องกับบริบทและวิถีของชุมชน โดยเน้นการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ (Informal Education) และการเรียนรู้ร่วมกัน (Collaborative Learning) ซึ่งผสานความรู้ภายนอก (Academic Knowledge) กับภูมิปัญญาภายใน (Local Wisdom) อย่างเป็นระบบต่อเนื่อง และมีการแลกเปลี่ยน ทดลอง และปรับใช้จริง ซึ่งการเรียนรู้ร่วมกันเช่นนี้ ไม่ได้เน้นการถ่ายทอดความรู้เพียงด้านเดียว แต่สร้างพื้นที่แห่งการสื่อสารและตกผลึกความคิดร่วม เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ดังนี้

การเรียนรู้ที่นำไปสู่ “การเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม”

กระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพจะไม่หยุดอยู่ที่ “ความรู้ความเข้าใจ” แต่จะต้องนำไปสู่การปรับเปลี่ยน “ทัศนคติ (Mindset)” ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่เชื่อมโยงไปสู่ “พฤติกรรมใหม่” ที่สอดคล้องกับบริบทและเป้าหมายของพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจึงต้องเกิดขึ้นจากภายใน เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ไม่ใช่การบอกให้ทำ แต่เป็นการ “ทำไป เรียนรู้ไป” และ “ตระหนักรู้” ถึงความเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง

กระบวนการเรียนรู้ต้องใช้ “เวลา” และ “ความต่อเนื่อง”

ข้อพึงระวังคือ การทำงานพัฒนาในพื้นที่ไม่สามารถใช้รูปแบบ “สุกเอาเผากิน” เช่น การอบรมเพียงครั้งเดียวแล้วคาดหวังผลลัพธ์ได้ทันที เพราะการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมต้องใช้เวลา ต้องผ่านกระบวนการที่มีการทบทวน ซักถาม ทดลอง และแลกเปลี่ยนประสบการณ์อย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้ในท้องถิ่นจึงควรออกแบบให้เหมาะสมกับลักษณะของ “การศึกษาผู้ใหญ่” เน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง มีความยืดหยุ่น และเชื่อมโยงกับชีวิตจริงของผู้เรียน พร้อมสร้างพื้นที่ปลอดภัยในการแลกเปลี่ยนและทบทวนความคิดร่วมกัน

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

หนึ่งในหลักการสำคัญที่หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)

ให้ความสำคัญ คือ บทบาทของนักวิจัย ซึ่งมิใช่เพียงผู้ผลิตความรู้จากภายนอก หากแต่เป็น “ผู้เอื้ออำนวยกระบวนการเรียนรู้ร่วมในพื้นที่” (Facilitator of Local Learning Process) เพื่อให้การพัฒนาเชิงพื้นที่เกิดผลอย่างแท้จริง นักวิจัยควรมีลักษณะสำคัญ ดังนี้

2.1 การอยู่ประจำหรือเข้าถึงพื้นที่อย่างสม่ำเสมอ

นักวิจัยไม่ควรเป็นเพียงผู้มาเยือนชั่วคราว แต่ต้องมีความสามารถในการ “อยู่ร่วม” หรือเข้าถึงพื้นที่ได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งในลักษณะทางการ (ผ่านกิจกรรม โครงการ แผนงาน) และไม่เป็นทางการ (การใช้ชีวิต ร่วมกิจกรรม วิถีปกติของชุมชน) การกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตของ อปท. ชุมชน และท้องถิ่นจะช่วยให้การทำงานด้านวิชาการไม่แยกออกจากชีวิตจริง และความเปลี่ยนแปลงสามารถฝังตัวอยู่ในโครงสร้างการปฏิบัติงานเดิมได้อย่างเป็นธรรมชาติ

2.2 การวางบทบาทตนเองเป็น “คนอำนวย” ไม่ใช่ “เจ้าของความรู้”

นักวิจัยไม่ควรนำความคิดหรือชุดความรู้จากภายนอกเข้าไปเพื่อชี้นำหรือ “สั่งสอน” พื้นที่ แต่ควรมีบทบาทในการวางแผน ออกแบบ และสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเคารพในความรู้และประสบการณ์ของพื้นที่ เป้าหมายสำคัญคือการสนับสนุนให้ อปท. และชุมชน พัฒนาศักยภาพของตนเองได้ และเกิด “การสร้างความรู้ร่วม” (Co-creation of Knowledge)

2.3 บทบาทใน Operating Model: นักวิจัย ผู้ถ่ายทอด และผู้เชื่อมโยง

ในโมเดลการปฏิบัติการระดับท้องถิ่น (Unit Operating Model) นักวิจัยมักจะทำหน้าที่เป็น “ผู้ถ่ายทอดชุดความรู้” หรือ “เทคโนโลยี” ซึ่งอาจเป็นข้อมูล เครื่องมือ หรือกระบวนการบางอย่าง แต่การถ่ายทอดความรู้ในที่นี้ไม่ใช่ในลักษณะของ “การสอน” หรือ “การบรรยาย” หากแต่ต้องใช้กระบวนการที่กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น เวทีแลกเปลี่ยน การทำงานกลุ่ม การทดลองปฏิบัติ และการสะท้อนผลการเรียนรู้ (Reflection) เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและเชื่อมโยงกับบริบทจริง

2.4 การสร้างพื้นที่การเรียนรู้และขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่อง

การเรียนรู้ต้องเป็นกระบวนการต่อเนื่องและสามารถขยับขับเคลื่อนไปได้เรื่อย ๆ ไม่หยุดอยู่เพียงกิจกรรมหรือช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง นักวิจัยจึงควรเป็น “พลังเบื้องหลัง” ที่ช่วยออกแบบพื้นที่การเรียนรู้ สร้างจังหวะในการเปลี่ยนแปลง และสนับสนุนให้หน่วยงานในพื้นที่สามารถดำเนินการต่อได้ด้วยตนเองในระยะยาว

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ และเทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัด และปัจจัยความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

"...ตอนแรกนี่เราก็เอาประเด็นเราเข้าไป แต่ว่าเราไม่มีความรู้เรื่องของกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตอนนั้นท้องถิ่นเนี่ยเขาก็มีข้อจำกัดในเรื่องประเด็นพวกนี้มานั้น เราต้องทำความเข้าใจในเรื่องของประเด็นกฎหมายด้วย"

3.1 ความเข้าใจบริบทท้องถิ่น "ฐานสำคัญของการทำงานวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่"

"อุปสรรคสำคัญของนักวิจัยในการพัฒนาเชิงพื้นที่: ความเข้าใจบริบทระบบปกครองท้องถิ่นและท้องที่" นักวิจัยที่มาจากสายวิชาการมักมุ่งเน้นประเด็นเฉพาะ (Issue-Based) เช่น การจัดการน้ำหรือเกษตรยั่งยืน แต่ขาดความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับบริบทโครงสร้างของระบบปกครองในพื้นที่ โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่าง **"ท้องถิ่น"** และ **"ท้องที่"** ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของงานวิจัยภายใต้แนวทางของ บพท.

ท้องถิ่น คือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ที่มีฐานะนิติบุคคลตามกฎหมาย มีอำนาจหน้าที่จัดทำแผนงบประมาณ และดำเนินงานภายใต้กรอบกฎหมายท้องถิ่น **ท้องที่** คือโครงสร้างการปกครองในพื้นที่ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ อยู่ในสายงานของกระทรวงมหาดไทย

การไม่แยกแยะบทบาทของสองส่วนนี้หรือไม่เข้าใจกลไกและข้อจำกัดทางกฎหมายอาจทำให้การวิจัยและการปฏิบัติงานในพื้นที่คลาดเคลื่อน และขัดต่อข้อกำหนดของ อปท. โดยไม่ตั้งใจ

บทเรียนสำหรับนักวิจัยต้องเรียนรู้กฎหมายและเข้าใจข้อจำกัดของพื้นที่ หมายความถึง งานวิจัยเชิงพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจโครงสร้างทางกฎหมายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงสถานการณ์เฉพาะของพื้นที่ เช่น กฎหมายที่กำกับภารกิจของ อปท. (เช่น พ.ร.บ.จัดตั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำ พ.ร.บ.งบประมาณ) ระเบียบวิธีการตั้งงบ การอนุมัติโครงการ หรือการจัดซื้อจัดจ้างหรือข้อจำกัดด้านทรัพยากรบุคคล โครงสร้างงบประมาณ และขอบเขตอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย

นักวิจัยจึงต้อง **"ขยับจากความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านไปสู่การเรียนรู้ระบบบริหารท้องถิ่น"** เพื่อออกแบบกระบวนการวิจัยและการขับเคลื่อนร่วมกับท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

3.2 ปัจจัยความสำเร็จ-ไม่สำเร็จและศิลปะในการเลือกพื้นที่

ในการดำเนินงานวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ หนึ่งในบทเรียนสำคัญที่นักวิจัยหลายคนพบเจอคือ แม้จะมีองค์ความรู้ กระบวนการ หรือเครื่องมือที่พร้อม แต่ก็ไม่สามารถขับเคลื่อนงานให้เกิดผลลัพธ์ได้ หากกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ "ไม่ลุกขึ้นมาร่วมทำ"

ความสำเร็จต้องเกิดจาก “การลุกขึ้น” ของท้องถิ่น

ปัจจัยความสำเร็จของงานพัฒนาเชิงพื้นที่ไม่ได้อยู่ที่นักวิจัยเพียงฝ่ายเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับระดับแรงจูงใจ ความตระหนัก และความพร้อมของกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือผู้บริหารในพื้นที่ จากประสบการณ์ของการทำงาน พบว่า ความล้มเหลวหลายครั้งเกิดขึ้นจากสถานการณ์ที่ท้องถิ่น**ไม่มีแรงจูงใจภายใน**ที่จะขับเคลื่อนประเด็น ผู้บริหารท้องถิ่น**ไม่เห็นว่าเป็นเรื่องจำเป็นเร่งด่วน** และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น**รอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก** โดยไม่พร้อมจะลงมือด้วยตนเอง ในทางกลับกัน พื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนานวัตกรรมเชิงพื้นที่ได้ มักจะเริ่มจากการที่ผู้บริหารท้องถิ่นหรือกลุ่มเป้าหมาย**ลุกขึ้นมา** และพร้อมจะขับเคลื่อนไปกับทีมวิจัยอย่างแท้จริง

การเลือกพื้นที่: ศิลปะของนักวิจัยที่ต้องใช้เวลาและชั้นเชิง

เมื่อความสำเร็จของการพัฒนาเชิงพื้นที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายใน การเลือกพื้นที่เป้าหมายจึงเป็น “ศิลปะ” ที่นักวิจัยต้องให้ความสำคัญ เนื่องจากทรัพยากรและเวลาโครงการมีจำกัด การพัฒนา “ชุดความรู้ นวัตกรรม หรือแบบจำลอง (Model)” ควรเริ่มจากพื้นที่ที่มีศักยภาพในการขับเคลื่อนได้จริง นักวิจัยควรมีเกณฑ์ประเมินความพร้อมของพื้นที่ เช่น ความตระหนักของผู้บริหารท้องถิ่นความสัมพันธ์กับชุมชน ความเป็นไปได้เชิงนโยบาย และกฎหมาย บุคลากรที่พร้อมเรียนรู้และลงมือปฏิบัติ และประวัติความร่วมมือที่ผ่านมา

เกณฑ์เหล่านี้จะช่วยคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสม ลดความเสี่ยง และเพิ่มโอกาสสร้างต้นแบบที่ขยายผลได้จริง ดังคำกล่าวว่า ความสำเร็จเกิดจาก “การเลือกให้เหมาะ และประสานให้ตรงจุด” ไม่ใช่แค่ความตั้งใจของนักวิจัยเท่านั้น ดังนั้น การสำรวจ พูดคุย และประเมินความพร้อมก่อนเข้าพื้นที่ จึงเป็น**ขั้นตอนเชิงยุทธศาสตร์** ที่ชี้ขาดทิศทางของทั้งโครงการว่าจะสำเร็จหรือไม่

3.3 กลไกของท้องที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องเข้าใจและบริหารเพื่อการขับเคลื่อนเชิงพื้นที่

การพัฒนาเชิงพื้นที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากกลไกขององค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือระหว่าง “ท้องถิ่น” (เช่น อบต. เทศบาล) และ “ท้องที่” (เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) อย่างใกล้ชิดและสมดุล โดยเฉพาะในระดับตำบล ซึ่งมีหลากหลายหน่วยงานและกลุ่มอำนาจร่วมกันอยู่ในพื้นที่เดียวกัน

บทบาทและความสัมพันธ์ของท้องถิ่น-ท้องที่ในระดับตำบล

ในระดับตำบล อาจมีทั้ง นายก อบต. หรือนายกเทศมนตรี ซึ่งมีอำนาจตามกฎหมายในการตั้งงบประมาณ เสนอข้อบัญญัติท้องถิ่น และบริหารงานด้านแผนพัฒนาท้องถิ่น ขณะเดียวกันผู้ใหญ่บ้าน และ กำนัน ซึ่งเป็นกลไกของ “ท้องที่” ก็มีบทบาทในการปกครอง ดูแลความสงบเรียบร้อย และมีอิทธิพลสูงในระดับชุมชน โดยเฉพาะเมื่อมีการประชุมหรือระดมความคิดเห็นจากชาวบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายนี้มีความละเอียดอ่อน และหากไม่สามารถเดินไปด้วยกันได้ การขับเคลื่อนประเด็นเชิงพื้นที่มักจะติดขัดหรือชะงักงัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดทำแผน การเสนอของบประมาณ หรือการทำความเข้าใจร่วมกับประชาชน

การเมืองท้องถิ่นกับความขัดแย้งเชิงอำนาจ จากประสบการณ์ภาคสนามของทีมวิจัย พบว่า ความขัดแย้งเชิงอำนาจระหว่างผู้นำในท้องถิ่นและท้องที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำเนินงานในพื้นที่ บางตำบลมีความเป็น “ฝักฝ่ายทางการเมือง” ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการทำงานของทั้งนักวิจัยและภาคีอื่น ๆ ที่เข้าไปสนับสนุนระดับของความขัดแย้งมีหลายรูปแบบ เช่น ไม่ให้ความร่วมมือในการประชุมหรือจัดเวที บิดเบือนข้อมูลเพื่อรักษาอิทธิพลของกลุ่มตนเอง ตั้งงบประมาณที่ไม่ตอบโจทย์ร่วมของพื้นที่ และเกิดการแทรกแซงหรือขัดขวางกระบวนการวิจัย

บทบาทของนักวิจัย คือ บริหารความขัดแย้งอย่างเป็นกลาง

นักวิจัยในบทบาทของ “ผู้สนับสนุนกระบวนการพัฒนา” จึงจำเป็นต้องมีทักษะในการบริหารความขัดแย้งเชิงพื้นที่ โดยไม่เลือกข้างหรือแทรกแซงโครงสร้างอำนาจเดิม แต่ควรเน้นการสร้างพื้นที่กลางในการสื่อสาร การสร้างความเข้าใจ และหาจุดร่วม เช่น เปิดเวทีหารือร่วมระหว่างท้องถิ่นและท้องที่ โดยใช้ข้อมูลเป็นฐานเชื่อมโยงแผนงานกับประโยชน์ส่วนรวม เพื่อให้ทุกฝ่ายเห็นความจำเป็นร่วมกัน ใช้ภาษาที่เป็นกลาง ไม่ใช้ถ้อยคำที่กระทบต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ส่งเสริมบทบาทของกลไกภาคประชาชนหรือองค์กรผู้ใช้น้ำให้เป็นตัวเชื่อม

ประสบการณ์ที่ผ่านมาทำให้นักวิจัยทราบว่า **กลไกในพื้นที่ต้อง “จับมือกัน” จึงจะขับเคลื่อนสำเร็จ** กลไกของท้องถิ่นและท้องที่มีบทบาทแตกต่างกัน แต่ไม่สามารถแยกจากกันได้ หากสามารถสร้าง “ดุลยภาพของอำนาจ” และ “ความร่วมมือเชิงประสาน” ระหว่างสองฝ่ายได้ งานพัฒนาเชิงพื้นที่จะดำเนินไปได้อย่างราบรื่น มีพลัง และขยายผลได้ในระยะยาว

3.4 การบริหารกลไกเครือข่ายความร่วมมือ: จากจิ๊กซอว์กระจัดกระจายสู่ระบบที่เชื่อมโยง

หนึ่งในบทเรียนสำคัญของการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ คือการบริหารจัดการกลไกเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรในระดับพื้นที่ ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว มีหน่วยงานจำนวนมาก ทั้งในส่วนของราชการส่วนภูมิภาค หน่วยงานเฉพาะด้าน องค์กรอิสระ หรือ

องค์กรประชาชนที่ต่างมี “โครงการ” หรือ “ภารกิจเฉพาะ” เป็นของตนเอง อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่เกิดขึ้นซ้ำซากคือ ต่างคนต่างทำ โดยขาดแผนบูรณาการร่วมกัน เมื่อหน่วยงานภายนอกมีโครงการเข้าไปในพื้นที่ บ่อยครั้งไม่สามารถเชื่อมโยงกับบริบทของพื้นที่ หรือไม่ตอบโจทย์ปัญหาจริงของชุมชนได้เป็นเหมือนจิ๊กซอว์ที่กระจัดกระจาย ซึ่งแต่ละชิ้นไม่สามารถประกอบกันเป็นภาพใหญ่ของการพัฒนาได้

ท้องถิ่นเข้มแข็งคือหัวใจของการบริหารความร่วมมือ หากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) มีศักยภาพในการกำหนดทิศทางการพัฒนาอย่างชัดเจน เช่น มี แผนยุทธศาสตร์ หรือ Masterplan ที่อ้างอิงจากข้อมูลพื้นที่จริงและมีการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน อปท.จะสามารถทำหน้าที่เป็น “แม่ข่าย” (Backbone) ในการเชื่อมโยงภารกิจจากหน่วยงานภายนอกเข้ากับเป้าหมายของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หน่วยงานอื่นที่มีบทบาทตามภารกิจเฉพาะ เช่น หน่วยพัฒนาที่ดิน กรมชลประทาน สำนักงานทรัพยากรน้ำ หรือกระทรวงเกษตรฯ ฯลฯ จะสามารถเข้ามาหนุนเสริมได้อย่างตรงจุด หากท้องถิ่นสามารถวางร่องแนวทางการพัฒนาเอาไว้แล้ว

ดังนั้น บทบาทของนักวิจัยคือการเข้าไปช่วย**เสริมพลังในระยะแรก สู่การถ่ายโอนภารกิจ**หมายความว่า นักวิจัยมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งใน “ระยะตั้งต้น” เพื่อช่วยออกแบบและวางระบบกลไกความร่วมมือ เช่น สนับสนุนการจัดทำ Master Plan ของพื้นที่ เชื่อมโยงความรู้จากภายนอกกับปัญหาและบริบทภายใน เปิดพื้นที่พูดคุยระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจร่วม และสร้างแนวปฏิบัติหรือขั้นตอนการทำงานร่วมกัน (Collaborative Protocol) อย่างไรก็ตาม เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาเชิงพื้นที่คือ **การถ่ายโอนบทบาทการขับเคลื่อนกลับไปสู่ท้องถิ่นและภาคีในพื้นที่** ให้สามารถดำเนินการต่อได้อย่างยั่งยืนโดยไม่ต้องพึ่งนักวิจัยหรือหน่วยสนับสนุนภายนอกตลอดไป

3.5 ความสัมพันธ์ระหว่างช่วงเวลาทุนวิจัยกับปฏิทินการบริหารจัดการของท้องถิ่น

หนึ่งในอุปสรรคสำคัญของงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือ **ความไม่สอดคล้อง** ระหว่างช่วงเวลาของทุนวิจัยกับปฏิทินวางแผนและงบประมาณของท้องถิ่น โดยเฉพาะในกรณีที่งานวิจัยต้องการเป็นส่วนหนึ่งของการจัดทำแผนพัฒนา ข้อบัญญัติงบประมาณ หรือการขอรับงบประมาณจากระบบ Thai Water Plan และหน่วยงานราชการอื่น ๆ เมื่อทุนวิจัยได้รับอนุมัติกลางปีหรือปลายปี งบประมาณ มักทำให้โครงการเริ่มล่าช้า ไม่ทันรอบการจัดทำแผนของท้องถิ่นในปีนั้น ส่งผลให้ข้อเสนอที่พัฒนาขึ้น “ไม่ถูกนำไปใช้จริง” หรือ “หลุดช่วงเวลา” ทำให้แรงจูงใจของภาคีในพื้นที่ลดลง ท่านอาจารย์วินัยจึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

นักวิจัยควรศึกษารอบ “ปฏิทินแผน” และ “ปฏิทินงบประมาณ” ของท้องถิ่นให้ชัดเจน หากไม่ทันรอบปัจจุบัน ควรวางแผนเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับปีถัดไป และ สร้างการรับรู้ให้ภาคีเข้าใจว่า “รอบนี้คือการวางรากฐาน” เพื่อไม่ให้เกิดความคาดหวังเกินจริง การเคารพ “จังหวะเวลา” ของท้องถิ่น คือ กุญแจสำคัญที่จะช่วยให้งานวิจัยเชื่อมโยงกับระบบราชการได้อย่างราบรื่น และขับเคลื่อนต่อได้อย่างยั่งยืนหลังจบโครงการ นอกเหนือจากนี้ คือ ปัญหาและข้อท้าทายในการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ในด้านการบริหารความคาดหวัง กลไก และการสื่อสาร แม้ว่างานวิจัยเชิงพื้นที่จะมีเป้าหมายเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงร่วมกับพื้นที่ แต่ในทางปฏิบัติมักพบกับปัญหาย่อยและความท้าทายเชิงกลยุทธ์ที่ส่งผลต่อการขับเคลื่อนโครงการในระดับพื้นที่ ดังนี้

1) การบริหารความคาดหวังของพื้นที่

หลายกรณี พื้นที่ที่นักวิจัยเข้าไปทำงานมักคาดหวังว่าโครงการวิจัยจะสามารถให้การสนับสนุนแก่ทุกพื้นที่หรือทุกหน่วยงานในระดับเดียวกัน แต่ข้อจำกัดด้านงบประมาณและขอบเขตของโครงการ (เช่น จำกัดเพียง 10 ตำบล) ทำให้ไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการทั้งหมดได้ ดังนั้น นักวิจัยควรมีกระบวนการชี้แจงอย่างโปร่งใส ถึงเหตุผลของการคัดเลือกพื้นที่ หรือการให้ความสำคัญกับบางพื้นที่เป็นลำดับต้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วม และควรมีแผนการสื่อสารที่รอบด้าน เช่น การอธิบายเกณฑ์การคัดเลือก หรือวางแนวทางรองรับความร่วมมือจากพื้นที่อื่นในระยะต่อไป

2) ความเสี่ยงจากการสื่อสารไม่ทั่วถึง

การที่นักวิจัยไม่ได้วางระบบการสื่อสารที่ดี หรือสื่อสารไม่ครบทุกภาคี อาจทำให้เกิดการเข้าใจคลาดเคลื่อน หรือความรู้สึก “ถูกมองข้าม” ในกลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งอาจนำไปสู่ความไม่ร่วมมือในภายหลัง นักวิจัยจึงควรออกแบบแผนการสื่อสารเชิงยุทธศาสตร์ ที่ครอบคลุมทั้ง “ผู้มีอำนาจตัดสินใจ” และ “ผู้มีส่วนร่วม” ในพื้นที่ เช่น ผู้นำท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ ภาคประชาชน เพื่อให้ทุกฝ่ายรับรู้ทิศทาง เป้าหมาย และบทบาทของตนในโครงการอย่างชัดเจน

3) การคาบเกี่ยวกับบทบาทและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานอื่น

ในบางกรณี นักวิจัยเข้าไปขับเคลื่อนประเด็นที่มีหน่วยงานฟังก์ชันหลักทำอยู่แล้ว แต่ขาดการเชื่อมโยงหรือประสานอย่างเหมาะสม จึงอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งในเชิงอำนาจหรือความไม่ไว้วางใจ

ดังนั้น นักวิจัยควรมีทักษะในการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) อย่างรอบด้าน

และแยกแยะบทบาทของ “กลไกหลัก” กับ “กลไกสนับสนุน” ให้ชัดเจน เช่น หากเป็นเรื่องการบริหารจัดการน้ำ: อนุกรรมการน้ำระดับจังหวัด หรือสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.) อาจต้องถูกเชิญเข้ามาเป็นกลไกหลัก ส่วนหน่วยงานอื่นที่มีบทบาทเกี่ยวข้อง เช่น อบต. หน่วยพัฒนาที่ดิน หรือชลประทาน อาจเป็นกลไกสนับสนุนการวิเคราะห์เชิงระบบและวางผังเครือข่ายภาคีตั้งแต่ต้นจะช่วยให้นักวิจัยสามารถดำเนินงานได้อย่างเป็นธรรมกับทุกฝ่าย และป้องกันความขัดแย้งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

หัวใจของการทำงานเชิงพื้นที่นั้น ต้องทำความเข้าใจว่าความรู้ไม่ใช่ทุกอย่าง แต่พื้นที่คือศูนย์กลางของการขับเคลื่อน “สิ่งที่เราคิด ไม่ใช่สิ่งที่ถูกเสมอไป แม้เราจะคิดว่าถูก แต่ถ้าไม่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ งานก็ไม่สามารถขับเคลื่อนไปได้” สามารถจำแนกประเด็นสำคัญจากบทเรียนในการทำงานวิจัย ดังนี้

4.1 พื้นที่ต้องมาก่อน (Area-based priority)

การทำงานเชิงพื้นที่จำเป็นต้องตั้ง “พื้นที่” เป็นศูนย์กลาง ไม่ใช่ความรู้จากคนนอกหรือวิธีการสำเร็จรูปจากภายนอก เพราะแม้จะมีความรู้หรือเทคโนโลยีที่ถูกต้องในเชิงวิชาการ แต่ถ้าไม่เข้าใจบริบทของพื้นที่ หรือไม่นำพื้นที่มาเป็นผู้นำในการตัดสินใจ ก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง

4.2 ช่องว่างระหว่างความรู้กับการนำไปใช้ (Knowledge-Action Gap)

แม้ความรู้จะมีอยู่มากมาย เทคโนโลยีก็มีพร้อม แต่ช่องว่าง (Gap) ที่สำคัญคือการแปลงความรู้ให้เข้ากับพื้นที่ หรือ Contextualization เช่น ความรู้หนึ่งชุดอาจใช้ได้ผลในพื้นที่หนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ในอีกพื้นที่หนึ่ง และวิธีการบางอย่างอาจดีในเชิงเทคนิค แต่ชาวบ้านอาจไม่สามารถดำเนินการได้เอง หรือขัดกับวิถีปฏิบัติท้องถิ่น ดังคำกล่าวว่า

“การทำงานเชิงพื้นที่ ส่วนสำคัญเลยก็คือว่าสิ่งที่เราคิดมันไม่ใช่สิ่งที่ถูกเสมอไป ถึงแม้เราจะถูกแต่ว่าบริบทของพื้นที่เราต้องให้ความสำคัญกับพื้นที่เป็นตัวหลัก แล้วงานมันจะเดินหน้าต่อไปได้มันอาศัยกลยุทธ์หลายอย่าง บางทีความรู้มีไม่ยาก เทคโนโลยีมีพร้อม แต่ว่าช่องว่างของการเอาความรู้ไปใช้มันมี Gap อยู่ มันจะแปลงความรู้ให้เข้ากับพื้นที่ได้อย่างไรหรือจากการทำงานเชิงพื้นที่...”

4.3 กลยุทธ์ของการทำงานวิจัยในพื้นที่ คือ “ฟังมากกว่าพูด”

สิ่งสำคัญในการทำงานเชิงพื้นที่จึงไม่ใช่การนำความรู้เข้าไปเท่านั้น แต่คือการเข้าไปเรียนรู้และฟังพื้นที่ แล้วร่วมกัน “แปลง” หรือ “ประยุกต์” ความรู้นั้นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ สังคม วัฒนธรรม และศักยภาพของผู้คนในพื้นที่ กล่าวคือ ความรู้ไม่ควรเป็นชุดคำตอบที่สำเร็จรูป แต่ควรเป็น “เครื่องมือ” ที่จะเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้เลือกดัดแปลงหรือสร้างสรรค์ทางออกของตนเอง

กล่าวคือ นักวิจัยเชิงพื้นที่ ต้องเป็น **“นักเรียนรู้ นักสร้างการเรียนรู้ นักบริหารจัดการงานวิจัย”** หมายความว่า นักวิจัยต้องเป็นนักเรียนรู้ตลอดเวลา งานวิจัยเชิงพื้นที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับภาครัฐและกลไกการบริหารของท้องถิ่น ซึ่งภาครัฐมีการออกกฎหมาย ระเบียบ มติ ครม. หรือกฎกระทรวงต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง นักวิจัยจึงต้อง “ตามให้ทัน” หากไม่เข้าใจ โครงสร้างอำนาจ และ ระบบราชการที่กำกับท้องถิ่น จะทำให้ไม่สามารถขับเคลื่อนงานให้สอดคล้องหรือเกิดผลจริงในพื้นที่ได้ “ไม่ใช่แค่รู้ข้อมูลพื้นที่ แต่ต้องรู้ระบบนิเวศของรัฐที่พื้นที่นั้นอยู่ด้วย” และต้องเป็น “นักสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับทุกภาคส่วน” พื้นที่มีภาคีหลากหลาย ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ประชาสังคม และภาคจิตวิญญาณ นักวิจัยต้องเข้าใจและใช้ประโยชน์จากกลไกเหล่านี้ โดยเฉพาะภาคประชาสังคม (เช่น กลุ่มอาสาสมัคร องค์กรชุมชน สื่อท้องถิ่น) ภาคจิตวิญญาณ (เช่น คณะสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทในงานสาธารณสงเคราะห์) หากสามารถสื่อสารเข้าใจ และทำงานร่วมกับภาคีได้ดี จะทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเร็วและยั่งยืน “คณะสงฆ์และภาคประชาสังคม คือพลังขับเคลื่อนเชิงวัฒนธรรมและสังคมที่สำคัญ”

นอกจากนี้ นักวิจัยต้องเป็น “นักบริหารจัดการงานวิจัย” ไม่ใช่แค่นักเก็บข้อมูล งานวิจัยในพื้นที่ไม่ใช่แค่ดำเนินงานตามแผน แต่ต้องวิเคราะห์บริบทเชิงนโยบาย (Policy) รู้ว่าจะต้องวางงานไว้ตรงไหนของแผน/งบ/นโยบายระดับท้องถิ่นและจังหวัด เชื่อมโยงกับหน่วยงานรัฐหลัก – หน่วยฟังก์ชัน บริหารเวลา บริหารช่วงทุนให้สัมพันธ์กับปฏิทินแผนของภาครัฐ ประสานกลไก สนับสนุนบทบาทของภาคีได้อย่างเป็นระบบ “นักวิจัยที่ประสบความสำเร็จ ต้องเป็นนักยุทธศาสตร์ด้วยในตัว”

กล่าวโดยสรุป การเป็นเพียงนักวิจัยเชิงพื้นที่ในบริบทปัจจุบันอาจไม่เพียงพออีกต่อไป นักวิจัยจำเป็นต้องพัฒนาให้เป็นทั้ง “นักเรียนรู้” “นักสร้างการเรียนรู้” และ “นักบริหารจัดการเชิงยุทธศาสตร์” เพื่อให้งานวิจัยสามารถนำไปสู่ “การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริง” ในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

ความคิดที่ 2: การจัดการข้อมูล การมีส่วนร่วม และความร่วมมือ

โดย:

รองศาสตราจารย์ ดร.อรัญญา ศิริผล

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1. ผลงานวิจัยและการพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

ผลงานเรื่อง “โครงการพัฒนาขีดความสามารถการบริการสุขภาพผู้สูงอายุและผู้มีภาวะพึ่งพิงของเทศบาลตำบลเวียงยอง อ.เมืองลำพูน จ.ลำพูน” หรือ Developing Capacity of Local Government Organization in Healthcare Service for Senior and Dependent People: Wiang Yong Subdistrict Municipality, Muang Lamphun, Lamphun

1.1 โจทย์/วัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่ได้รับ และกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ

การเริ่มต้นโจทย์วิจัยจาก “ความต้องการของชุมชน”

กระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่ในครั้งนี้เริ่มต้นจากการรับฟัง “เสียงของชุมชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้มีภาวะพึ่งพิง และองค์กรในพื้นที่ ได้แก่ เทศบาลตำบลเวียงยอง โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) และชมรมผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่มีบทบาทในการดูแลประชาชนกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ และตระหนักถึงปัญหาเชิงโครงสร้างที่ประชาชนเผชิญอยู่ในชีวิตประจำวัน

ปัญหาสำคัญที่ถูกหยิบยกขึ้นมาหารือร่วมระหว่างภาคประชาสังคมและหน่วยวิชาการ คือ ความยากลำบากในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขของกลุ่มผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในกรณีเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรงมากพอจะใช้บริการสายด่วน 1669 ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่มีทางเลือกอื่นในการเดินทางไปโรงพยาบาลหรือรับบริการที่เหมาะสมกับสภาพร่างกายและบริบทของตน

ด้วยเหตุนี้เอง นักวิจัยจึงเริ่มต้นออกแบบแนวทางการแก้ไขร่วมกับชุมชน บนฐานของ “ความต้องการ” ที่แท้จริงของผู้ใช้บริการเพื่อให้แนวทางหรือกลไกที่เกิดขึ้นตอบโจทย์ปัญหาได้อย่างตรงจุด เป็นไปได้จริงในทางปฏิบัติ และสร้างความเป็นธรรมในการเข้าถึงบริการสำหรับผู้ที่อยู่ในภาวะเปราะบางอย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อพัฒนาระบบและกลไกการให้บริการสุขภาพด้วยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลที่เหมาะสม ผ่านการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

2. เพื่อเพิ่มขีดความสามารถด้านข้อมูลและสารสนเทศของเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการให้บริการสาธารณะแก่ชุมชน

ผลที่ได้รับและผลผลิตสำคัญจากโครงการ

จากกระบวนการทำงานวิจัยและพัฒนานวัตกรรมเชิงพื้นที่บนฐานความร่วมมือระหว่างภาควิชาการ ภาคประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ส่งผลให้เกิด ผลผลิตสำคัญ 3 ระบบ ที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุและผู้มีภาวะพึ่งพิง ได้แก่

1. แอปพลิเคชัน “ฮับส่งโฮงยา” (MedCarHub) ระบบจัดการบริการรถพยาบาลหรือรถรับ-ส่งผู้สูงอายุและผู้มีภาวะพึ่งพิง เพื่อให้สามารถเข้าถึงบริการทางการแพทย์ได้อย่างสะดวกและเหมาะสมกับสภาพร่างกาย

2. แอปพลิเคชัน “ยืมคืนกายอุปกรณ์การแพทย์” ระบบบริหารจัดการอุปกรณ์การแพทย์ที่เปิดให้ประชาชนในชุมชนสามารถยืม-คืนได้อย่างเป็นระบบ ช่วยลดภาระค่าใช้จ่าย และเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการดูแลสุขภาพ

3. ระบบภูมิสารสนเทศชุมชน (LGIA) โปรแกรมฐานข้อมูลประชากรและสารสนเทศท้องถิ่นที่สามารถเชื่อมโยงกับข้อมูลด้านสุขภาพ สภาพเศรษฐกิจ และทรัพยากรในชุมชน เพื่อนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจเชิงนโยบายและการบริหารจัดการท้องถิ่น

ทั้ง 3 ระบบถูกพัฒนาโดยใช้ **ฐานข้อมูลประชากรร่วมกัน** และออกแบบ Workflow การทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นและประชาชนในพื้นที่ เพื่อให้สามารถใช้งานได้จริงในชีวิตประจำวัน และเชื่อมโยงกระบวนการทำงานของหลายหน่วยงานในระดับพื้นที่เข้าด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพ

ผลสัมฤทธิ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเกิดขึ้นของ “**นวัตกรท้องถิ่น**” จำนวนประมาณ 10–15 คน ซึ่งเป็นบุคลากรจากหลายองค์กรในพื้นที่ที่มีศักยภาพในการใช้งานและต่อยอดเทคโนโลยีทั้ง 3 ระบบไปสู่การปฏิบัติจริงในงานประจำของตนเอง ทั้งในระดับองค์กรและการขยายผลไปยัง

พื้นที่อื่น การมีนวัตกรท้องถิ่นเหล่านี้ ทำให้การใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีไม่ได้จำกัดอยู่เพียงช่วงโครงการ แต่สามารถดำเนินการต่อได้อย่างต่อเนื่อง มีความยั่งยืน และสามารถเป็นแบบอย่างในการขยายผลสู่พื้นที่อื่น ๆ ได้ต่อไป

ผลลัพธ์สำคัญของโครงการ

จากการดำเนินงานภายใต้แนวคิดการพัฒนาระบบบริการบนฐานข้อมูลและเทคโนโลยีดิจิทัลเชิงพื้นที่ โดยเชื่อมโยงความร่วมมือระหว่างภาควิชาการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และภาคประชาชน ส่งผลให้เกิดผลลัพธ์ที่สำคัญ ดังนี้

1. การเพิ่มขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ระบบปฏิบัติการใหม่ที่ถูกพัฒนาขึ้นสามารถเชื่อมโยงคน พื้นที่ และเทคโนโลยีดิจิทัลเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ส่งผลให้ อปท. มีศักยภาพในการให้บริการประชาชนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญไม่น้อยกว่า 10% โดยเฉพาะในด้านการให้บริการกลุ่มผู้สูงอายุและผู้มีภาวะพึ่งพิง

2. การลดภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือนผู้รับบริการ ระบบการให้บริการที่ถูกออกแบบขึ้นสามารถช่วยลดต้นทุนของครัวเรือนได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็น*ค่าเดินทาง ค่าซื้ออุปกรณ์การแพทย์ และค่าเสียเวลาจากการรอรับบริการ* โดยตลอดระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมา มีผู้ใช้บริการประมาณ 120 คน มีการใช้บริการรวมกันมากกว่า 800 ครั้ง ครอบคลุมระยะทางรวมกว่า 10,000 กิโลเมตร และคิดเป็นมูลค่าการลดค่าใช้จ่ายของครัวเรือนรวมแล้วกว่า 300,000 บาท

ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงประสิทธิภาพของระบบการทำงานแบบบูรณาการระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ รวมถึงศักยภาพของเทคโนโลยีในการเป็นเครื่องมือช่วยลดความเหลื่อมล้ำด้านบริการ และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางในพื้นที่ห่างไกล

ความสำเร็จของโครงการและโอกาสการขยายผลสู่พื้นที่อื่น

โครงการนี้นับว่าประสบความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรมในหลายมิติ โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาเครื่องมือดิจิทัล การพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในพื้นที่ และการวางรากฐานระบบฐานข้อมูลเพื่อรองรับการพัฒนาท้องถิ่นในระยะยาว ทั้งยังสามารถต่อยอดเป็น “ต้นแบบ” ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอื่น ๆ ให้ความสนใจและนำไปปรับใช้ในพื้นที่ของตนเอง มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจากพื้นที่อื่นเข้ามาศึกษาดูงานเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง หลาย อปท. ติดต่อประสานงานมายังทีมวิจัย และเทศบาลตำบลเวียงยอง เพื่อขอคำปรึกษาและหารือเชิงลึกเกี่ยวกับการนำระบบแอปพลิเคชัน “การรับ-ส่งผู้ป่วยแบบไม่ฉุกเฉิน” ไปปรับใช้ในพื้นที่ของตน

ความสำเร็จเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ตั้งอยู่บนฐานของข้อมูล เทคโนโลยี และการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ตลอดจนความสามารถของ อปท. ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างยั่งยืน โดยมีงานวิจัยเป็นกลไกสนับสนุนที่สำคัญ

กระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ

โครงการใช้แนวทางวิจัยแบบ “รังสรรค์ร่วม” (Co-creation) ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีเครือข่ายตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดโจทย์วิจัยไปจนถึงการออกแบบและนำเทคโนโลยีไปใช้จริง โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความสอดคล้องและตอบโจทย์ความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่

ทีมวิจัยดำเนินงานในลักษณะพหุศาสตร์วิชาการที่บูรณาการความเชี่ยวชาญจากหลายสาขา ได้แก่ สังคมศาสตร์ ภูมิศาสตร์สารสนเทศ และสาธารณสุข พร้อมทั้งทำงานร่วมอย่างใกล้ชิดกับภาคส่วนต่าง ๆ ในพื้นที่ อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) อาสาสมัครสาธารณสุขประจำ

หมู่บ้าน (อสม.) ผู้ดูแลผู้สูงอายุ รวมถึงหน่วยงานสุขภาพต่าง ๆ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างรอบด้านและครอบคลุม

นอกจากนี้ ยังมีการจัดอบรมถ่ายทอดองค์ความรู้แก่บุคลากรในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง พร้อมกับการติดตามและประเมินผลการใช้งานของระบบเทคโนโลยีในภาคสนาม เพื่อให้เกิดการปรับปรุงและพัฒนาต่อยอดอย่างมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับบริบทของแต่ละชุมชน

1.2 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

นักวิจัยมีบทบาทสำคัญ ฐานะผู้ประสานงานและสนับสนุน เพื่อช่วยให้ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถระบุปัญหา และร่วมกันออกแบบแนวทางแก้ไขที่เหมาะสมกับบริบทและความต้องการเฉพาะของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิผล นอกจากนี้ นักวิจัยยังมีหน้าที่ ผลักดันกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Learning by Doing) โดยการส่งเสริมการสร้าง “นวัตกรท้องถิ่น” ซึ่งเป็นบุคคลที่สามารถนำเทคโนโลยีและระบบที่พัฒนาขึ้นไปประยุกต์ใช้จริงในองค์กร และขยายผลต่อเนื่องไปยังพื้นที่อื่น ๆ ได้อย่างเป็นรูปธรรม

ในเชิงวิชาการ นักวิจัยทำหน้าที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ที่มีลักษณะบูรณาการแบบพหุศาสตร์ (Multidisciplinary) โดยผสมผสานความรู้จากหลายศาสตร์ ได้แก่ สังคมศาสตร์ สาธารณสุข ภูมิศาสตร์ สารสนเทศ และเทคโนโลยีดิจิทัล เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความซับซ้อนของปัญหาในพื้นที่อย่างครอบคลุม

สุดท้าย นักวิจัยยังสนับสนุนการเปลี่ยนผ่านขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไปสู่การดำเนินงานแบบเชิงข้อมูล (Data-driven) พร้อมกับการใช้เทคโนโลยีอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการบริหารจัดการและให้บริการสาธารณะที่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างแท้จริง

2. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ และเทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัด และปัจจัยความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

ความพร้อมด้านเทคโนโลยีและทักษะดิจิทัล: บุคลากรในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีระดับทักษะและประสบการณ์ในการใช้เทคโนโลยีที่แตกต่างกัน ทำให้การนำเทคโนโลยีใหม่เข้าสู่การปฏิบัติงานจำเป็นต้องอาศัยการฝึกอบรมและการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและความมั่นใจในการใช้งาน

ทรัพยากรและงบประมาณ: การพัฒนาและบำรุงรักษาระบบเทคโนโลยี รวมถึงการพัฒนาศักยภาพของบุคลากร จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรและงบประมาณอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งบางพื้นที่อาจประสบปัญหาการขาดแคลนงบประมาณ หรือขาดความต่อเนื่องในการจัดสรร เช่น การตั้งงบประมาณระยะยาวยังไม่ชัดเจน ส่งผลให้การดำเนินงานไม่สามารถต่อเนื่องหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยหรืองบสนับสนุนได้ นักวิจัยจึงจำเป็นต้องติดตามและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อผลักดันให้มีการจัดสรรงบประมาณอย่างเหมาะสมและต่อเนื่องในอนาคต

ความต่อเนื่องในการขับเคลื่อนงาน: การผลักดันนวัตกรรมและการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่จำเป็นต้องอาศัย “นวัตกรท้องถิ่น” หรือกลุ่มแกนนำที่มีความต่อเนื่องและมั่นคงในตำแหน่ง หากบุคลากรเหล่านี้มีการโยกย้ายหรือเปลี่ยนตำแหน่งบ่อยครั้ง เช่น ทำงานในพื้นที่ไม่ถึง 1-2 ปี ก็ถูกย้ายไปยังตำแหน่งอื่น จะส่งผลให้กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้และการอบรมขาดความต่อเนื่อง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการขยายผลของโครงการอย่างมาก

ภาระงานและเวลาของเจ้าหน้าที่: เจ้าหน้าที่ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมักต้องรับผิดชอบงานประจำจำนวนมาก ทำให้เวลาสำหรับการเข้าร่วมกิจกรรมอบรม ถ่ายทอดความรู้ หรือทดลองใช้เทคโนโลยีใหม่มีจำกัด ส่งผลให้การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและการนำนวัตกรรมใหม่เข้าสู่การปฏิบัติงานเกิดขึ้นช้ากว่าที่ควรจะเป็น

ข้อจำกัดด้านข้อมูล: ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับประชากรและสุขภาพในพื้นที่ยังมีความไม่สมบูรณ์และขาดการจัดระเบียบอย่างเหมาะสม เนื่องจากมีความทับซ้อนหรือข้อจำกัดในการประสานงานกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่อาจไม่ให้ความร่วมมือเต็มที่เพราะติดกับเงื่อนไขหรือข้อจำกัดทางกฎหมายและนโยบายของแต่ละหน่วยงาน ทำให้การใช้ข้อมูลเพื่อการวางแผนและพัฒนางานมีข้อจำกัดและเป็นอุปสรรคต่อการทำงานเชิงพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ

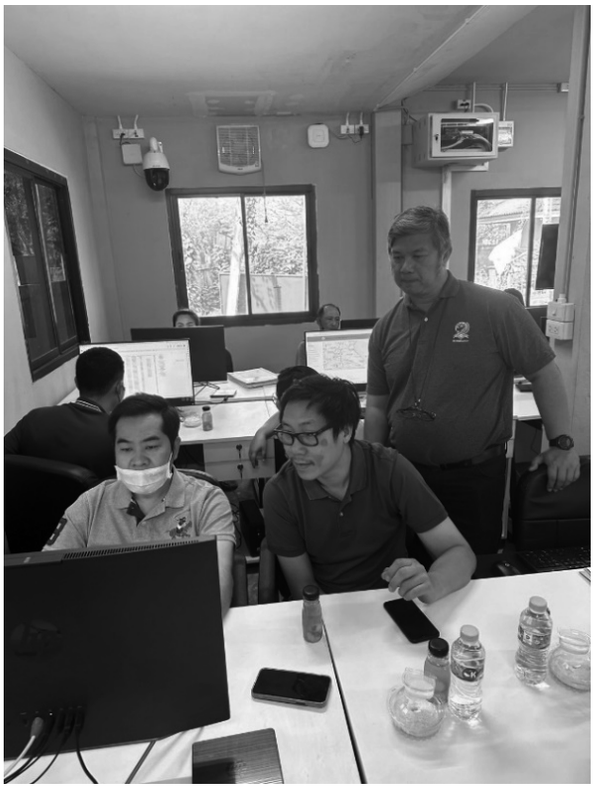
การสื่อสารและการมีส่วนร่วม: การสร้างความเข้าใจและความเชื่อมั่นในกระบวนการวิจัยร่วมกับชุมชนและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นต้องอาศัยเวลาและความตั้งใจจริง เนื่องจากต้องทำให้ทุกฝ่ายเห็นถึงประโยชน์ที่แท้จริงและเชื่อมั่นว่างานวิชาการสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนมีประสบการณ์ในอดีตที่ไม่ดี เช่น ถูกทอดทิ้งหลังจากได้รับความช่วยเหลือ ทำให้เกิดความระแวงและขาดความมั่นใจ ซึ่งต้องใช้กระบวนการสื่อสารที่ชัดเจนและต่อเนื่องเพื่อสร้างความไว้วางใจและความร่วมมืออย่างยั่งยืน

3. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

การเริ่มต้นจากโจทย์ของพื้นที่: งานวิจัยที่ประสบความสำเร็จต้องยึดโยงกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่เพียงนำแนวคิดหรือเทคโนโลยีจากภายนอกมาโดยไม่ปรับให้สอดคล้องกับบริบทและสภาพแวดล้อมของพื้นที่

นั้น ๆ ซึ่งจะช่วยให้การพัฒนาและแก้ไขปัญหามีความเหมาะสมและเกิดผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

ความสำคัญของการมีส่วนร่วม: การเปิดโอกาสให้ชุมชนและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัยและพัฒนา ตั้งแต่ตั้งโจทย์ การออกแบบ จนถึงการนำไปใช้จริง ช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และส่งเสริมการยอมรับ การใช้งาน และการดูแลรักษาผลลัพธ์อย่างต่อเนื่องแม้หลังสิ้นสุดโครงการ

การพัฒนาคนสำคัญกว่าการพัฒนาเครื่องมือ การสร้าง “นวัตกรท้องถิ่น” หรือกลุ่มแกนนำที่เข้าใจและมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีอย่างแท้จริงเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้โครงการมีความต่อเนื่อง สามารถถ่ายทอดความรู้และขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีผลสำคัญยิ่งกว่าการเน้นเพียงการพัฒนาเครื่องมือหรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ อย่างเดียว

การจัดการข้อมูลเป็นหัวใจสำคัญ: การมีฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ครบถ้วน และทันสมัย ถือเป็นพื้นฐานสำคัญในการบริหารจัดการและวางแผนงานในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม การทำให้บุคลากรที่เกี่ยวข้องตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการข้อมูล จำเป็นต้องใช้เวลาและการลงทุนทั้งในด้านแรงกาย แรงใจ ความรู้ และความต่อเนื่อง เพื่อสร้างความเข้าใจและความรับผิดชอบร่วมกัน

ความยืดหยุ่นและการปรับตัว การทำงานในพื้นที่จริงย่อมเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและข้อจำกัดต่าง ๆ เช่น การโยกย้ายบุคลากรงบประมาณที่ไม่ต่อเนื่อง หรือตัวแปรภายนอกอื่น ๆ ดังนั้น การวางแผนสำรองและการสื่อสารที่ชัดเจนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางได้อย่างยืดหยุ่นตลอดเวลา รวมถึงการหารือกับแหล่งทุนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เข้าใจสถานการณ์และพร้อมร่วมมือแก้ไขปัญหา

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การทำงานร่วมกันระหว่างหลากหลายภาคส่วน ทั้งภาควิชาการ ภาครัฐ ภาคประชาสังคม และชุมชน ช่วยเสริมสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเพิ่มประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนในพื้นที่ โดยเฉพาะการนำแนวทางพหุศาสตร์ (Multidisciplinary) และการสนับสนุนเครือข่ายที่ช่วยติดตั้งระบบเริ่มต้นให้กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินงานและขยายผลต่อได้อย่างยั่งยืน

ความคิดที่ 3: เข้าใจบริบท เข้าถึงพื้นที่ ไว้วางใจ และเชื่อมโยง

โดย:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทรงกรด พิมพิศาล
มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์
(สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2568)

1. ผลงานวิจัยและการพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

หนึ่งในผลงานสำคัญด้านการพัฒนาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนทุนวิจัยของหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) คือ โครงการวิจัยเรื่อง “การเพิ่มศักยภาพและขีดความสามารถในการจัดระบบสุขภาพชุมชนของอบจ.กาฬสินธุ์ด้วยนวัตกรรม KHM Plus”

1.1 วัตถุประสงค์ของโครงการ

1) การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถในการจัดการระบบสุขภาพชุมชนขององค์การบริหารส่วนจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยใช้นวัตกรรมที่เรียกว่า KHM Plus เป็นเครื่องมือหลักในการขับเคลื่อนการพัฒนา 2) การพัฒนานวัตกรชุมชนและอาสาสมัครเยาวชนคนรุ่นใหม่ด้านสุขภาพ โครงการได้จัดกระบวนการส่งเสริมบทบาทของ “คนรุ่นใหม่” โดยเฉพาะเยาวชนในชุมชน ให้มีส่วนร่วมในฐานะ **“นวัตกรชุมชน”** ผ่านการฝึกอบรมด้าน **เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อสุขภาพ** (e-Health Tools) ซึ่งไม่เพียงแต่เพิ่มทักษะในการใช้เทคโนโลยีให้แก่เยาวชน แต่ยังสร้างเครือข่ายอาสาสมัครที่สามารถสนับสนุนภารกิจของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) ภายใต้การดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3) การพัฒนาต้นแบบระบบสารสนเทศเพื่อดูแลสุขภาพครัวเรือนยากจน โดยมีนวัตกรรมที่สำคัญ คือ **ระบบสารสนเทศสุขภาพสำหรับครัวเรือนยากจน** ซึ่งออกแบบมาเพื่อช่วยให้ รพ.สต. และ อบจ. สามารถติดตาม ดูแล และวางแผนการให้บริการด้านสุขภาพแก่ประชาชนกลุ่มเปราะบางได้อย่างตรงจุด โดยระบบนี้ใช้ฐานข้อมูลเชิงพื้นที่ร่วมกับข้อมูลจากภาคประชาชน ทำให้สามารถกำหนดกลยุทธ์การเข้าถึงบริการสาธารณสุขได้ดีขึ้น และ 3) การพัฒนากลไกการส่งต่อผู้ป่วยฉุกเฉินอย่างเป็นระบบ โครงการยังได้ดำเนินการ**พัฒนาระบบส่งต่อความช่วยเหลือผู้ป่วยภาวะฉุกเฉิน** โดยเชื่อมโยงระหว่างหน่วยงานในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด

ผ่านการจัดทำ “แผนเครือข่ายการส่งต่อ” และการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ในระดับพื้นที่ ส่งผลให้สามารถดูแลผู้ป่วยฉุกเฉินได้รวดเร็วและลดความสูญเสียจากความล่าช้าในการให้บริการ

โครงการนี้สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการเป็น “กลไกหลัก” ที่สามารถออกแบบระบบและนวัตกรรมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างตรงจุด **นวัตกรรม KHM Plus** จึงมิใช่เพียงเครื่องมือเชิงเทคนิคหรือระบบฐานข้อมูลเท่านั้น หากแต่เป็นนวัตกรรมเชิงสังคม (Social Innovation) ที่ช่วยเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วม การประสานเครือข่ายสุขภาพ และการจัดการองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น จากมุมมองของนักวิจัย โครงการนี้ยังเป็นตัวอย่างสำคัญของการทำงานร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับท้องถิ่นในลักษณะ “ภาคีความร่วมมือเชิงพื้นที่” (Area-based Collaboration) ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการ หน่วยงานท้องถิ่น และชุมชนอย่างเป็นระบบ งานชิ้นนี้ทำให้ค้นพบว่า อบจ.กาฬสินธุ์สามารถประยุกต์ใช้ KHM Plus เพื่อจัดระบบฐานข้อมูลสุขภาพที่เชื่อมโยงหน่วยบริการในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม และมีการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายที่สามารถนำไปใช้จริงในระดับจังหวัดและสามารถต่อยอดสู่พื้นที่อื่นได้

1.2 ผลลัพธ์และบทเรียนจากการทำวิจัยร่วมกับท้องถิ่น

หนึ่งในผลลัพธ์สำคัญที่ได้จากการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ คือ การเปิดพื้นที่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่าง “นักวิจัย” และ “หน่วยงานท้องถิ่น” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่หน่วยงานด้านสาธารณสุขระดับปฐมภูมิ เช่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) ได้รับการโอนถ่ายอำนาจจากกระทรวงสาธารณสุขมาสังกัดกระทรวงมหาดไทย ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อรูปแบบการบริหารจัดการ ความเข้าใจระหว่างภาคส่วน และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการทำงานร่วมกัน ในมิติของนักวิจัย ผลลัพธ์จากโครงการครั้งนี้ถือเป็น “การเปิดประสบการณ์ใหม่” เพราะเดิมทีมวิจัยไม่ได้มีประสบการณ์ทำงานร่วมกับท้องถิ่นมาก่อน โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบสุขภาพผ่านเทคโนโลยีสารสนเทศ สภาพการณ์ในปัจจุบันที่เทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดความท้าทายต่อการนำระบบข้อมูลมาใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างหน่วยงาน ทั้งในแง่โครงสร้าง ระบบความคิด และทัศนคติของผู้ปฏิบัติงานในแต่ละภาคส่วน

ความท้าทายสำคัญที่ทีมวิจัยพบ คือ ความแตกต่างด้าน **“วัฒนธรรมการทำงาน”** ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการทำงานในลักษณะ “งานประจำ (Routine)” หรือการทำงานตามภารกิจประจำที่ได้รับมอบหมาย ซึ่งในหลายกรณีอาจขาดการบูรณาการข้อมูลหรือไม่เห็นความสำคัญของการวางแผนโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ การเข้าไปทำงานร่วมกับท้องถิ่นจึงไม่ใช่เพียงการเสนอเครื่องมือทางเทคโนโลยีหรือแบบจำลองทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ต้องสร้าง “ความเข้าใจร่วม” เกี่ยวกับความหมายของงานวิจัย ประโยชน์ของการนำข้อมูลมาใช้วางแผน และบทบาท

ของเทคโนโลยีในการสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบาย

หนึ่งในบทเรียนสำคัญจากโครงการนี้ คือ การที่ทีมวิจัยได้กลายเป็น “ผู้อำนวยความรู้” (Knowledge facilitator) ที่ค่อย ๆ ทำหน้าที่แนะนำ แบ่งปันองค์ความรู้ และพัฒนาแนวทางการใช้ข้อมูลร่วมกันอย่างเหมาะสมกับบริบทของหน่วยงานท้องถิ่น เมื่อผู้ปฏิบัติงานเริ่มเข้าใจหลักคิดของการใช้ข้อมูลเพื่อการวางแผน เห็นภาพรวมของการทำงานร่วมกัน และได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงทัศนคติและวิธีคิดอย่างชัดเจน และในอีกด้านหนึ่ง นักวิจัยเองก็ได้เรียนรู้ถึง “ข้อจำกัดและศักยภาพที่ซ่อนอยู่” ของหน่วยงานท้องถิ่น ความสามารถในการบริหารจัดการไม่ได้ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดเชิงโครงสร้างเท่านั้น หากแต่ขึ้นอยู่กับการเปิดพื้นที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างผู้เชี่ยวชาญและผู้ปฏิบัติในพื้นที่ ดังบทสัมภาษณ์ที่ว่า

“...ถัดมาก็คือ เรามองเห็นว่าเวลาที่เราจะหาตัวการในการคุย ในฐานะที่เราเป็นสถาบันการศึกษา เราก็อยากจะเป็นตัวกลางในการเชื่อมระหว่างภาควิชาการ ภาครัฐ และประชาชน ให้สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้หรือว่าการบริการร่วมกันได้ มองเห็นทิศทางร่วมกัน แล้วก็สุดท้ายเลย เราก็อยากจะมองว่าเรื่องของนโยบายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น สามารถทำให้เกิดขึ้นได้จริง...”

กล่าวโดยสรุป ผลการดำเนินงานวิจัยในบริบทนี้ไม่ได้เพียงสร้างนวัตกรรมด้านสารสนเทศเพื่อสุขภาพ แต่ยังได้เสริมสร้าง “กระบวนทัศน์ใหม่” ในการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการและหน่วยงานท้องถิ่น โดยมี “การเรียนรู้ร่วมกัน” เป็นหัวใจของการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน

2. บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

การพัฒนาท้องถิ่นให้มีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องอาศัยกลไกความร่วมมือระหว่างภาควิชาการ หน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของท้องถิ่นที่มีความหลากหลายทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การใช้ “งานวิจัย” เป็นเครื่องมือสำคัญในการออกแบบนโยบายและกระบวนการพัฒนา จึงมีบทบาทอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของพื้นที่อย่างแท้จริง

จากประสบการณ์ของทีมวิจัยมหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์ในการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดกาฬสินธุ์ โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) พบว่า หน่วยงานท้องถิ่นยังขาดข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถนำไปใช้ประกอบการวางแผนและการตัดสินใจเชิงนโยบายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ ทีมวิจัยจึงมุ่งพัฒนากระบวนการรวบรวม วิเคราะห์ และประมวลข้อมูลให้สามารถแปลงเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้จริงในงานบริหารท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ การศึกษา

หรือบริการสาธารณะอื่น ๆ อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญช่วยสะท้อนถึงความสำคัญของการทำงานวิจัยร่วมกับท้องถิ่น คือ การออกแบบ “รูปแบบการให้บริการ” และ “กระบวนการทำงาน” ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ งานที่ดำเนินการเป็นประจำในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมักมีลักษณะเป็นงานประจำ (Routine) ที่ขาดการทบทวนและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ทีมวิจัยจึงเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาเครื่องมือหรือกระบวนการใหม่ ๆ ที่ยืดหยุ่น และสามารถตอบสนองความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ การ**ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน**ก็เป็นอีกภารกิจหนึ่งที่ทีมวิจัยให้ความสำคัญอย่างยิ่ง การเปิดเวทีให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น เสนอแนวทาง หรือสะท้อนปัญหาในพื้นที่ คือการสร้างกลไกประชาธิปไตยในระดับฐานรากที่เข้มแข็งยิ่งขึ้น พร้อมกันนี้ยังเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เป็นเจ้าของกระบวนการพัฒนาอย่างแท้จริง ไม่ใช่เพียงผู้รับนโยบายจากภายนอก ในฐานะของสถาบันอุดมศึกษา ทีมวิจัยยังทำหน้าที่เป็น “ตัวกลางเชิงวิชาการ” ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ระหว่างภาครัฐ ภาคประชาชน และภาควิชาการ โดยไม่ได้จำกัดบทบาทเพียงแค่การศึกษาและสรุปผลเท่านั้น หากแต่ร่วมเป็นภาคีในกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จุดแข็งของสถาบันการศึกษาคือความสามารถในการแปลงานวิจัยให้เข้าใจง่าย ใช้งานได้จริง และสร้างประโยชน์แก่การจัดการเชิงพื้นที่ได้โดยตรง สุดท้าย ทีมวิจัยยังตระหนักถึงความสำคัญของการติดตามและประเมินผลเชิงนโยบาย เพื่อให้สามารถสะท้อนผลลัพธ์ของกิจกรรมที่ดำเนินการได้อย่างชัดเจน ทั้งในแง่ของความสอดคล้องกับนโยบายของท้องถิ่น ความทับซ้อนกับหน่วยงานอื่น และศักยภาพในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน เครื่องมือประเมินที่พัฒนาขึ้นไม่ได้มีไว้เพื่อควบคุมหรือสั่งการหน่วยงานในพื้นที่ แต่เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการปรับปรุงกระบวนการทำงาน และยืนยันความคุ้มค่าในการใช้งบประมาณท้องถิ่นอย่างโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ

กล่าวโดยสรุป บทเรียนจากการทำงานวิจัยร่วมกับพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์แสดงให้เห็นว่า “การพัฒนาท้องถิ่น” ไม่สามารถพึ่งเพียงนโยบายจากส่วนกลางเท่านั้น หากแต่ต้องใช้ “องค์ความรู้เชิงพื้นที่” ที่เกิดจากการประสานความร่วมมือระหว่างนักวิจัย หน่วยงานท้องถิ่น และภาคประชาชนอย่างเท่าเทียม จึงจะสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

3. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

หนึ่งในมุมมองสำคัญที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือ "ความเข้าใจในบริบทของท้องถิ่น" ที่มีผลต่อการรับรู้ การปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐระดับพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง นโยบาย หรือเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามา โดยนักวิจัยพบว่า การนำ "องค์ความรู้ใหม่" หรือ "เทคโนโลยีใหม่" เข้าไปในพื้นที่ท้องถิ่น มักได้รับการตอบรับด้วยความสนใจและตื่นตัว โดยเฉพาะเมื่อเจ้าหน้าที่สามารถเห็นประโยชน์ที่ชัดเจนต่อการทำงานของตนเอง หลายกรณี เจ้าหน้าที่นำความรู้ที่ได้รับไปประยุกต์ใช้จริง และสามารถพัฒนา "กระบวนการทำงาน" ของตนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการเปลี่ยนผ่านเชิงระบบหรือการแทรกแซงจากภายนอกที่ไม่ได้คำนึงถึงความพร้อมของพื้นที่ อาจทำให้เกิด "แรงต้าน" จากเจ้าหน้าที่หรือบุคลากรในหน่วยงาน ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติในกระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์กร ในบริบทนี้ ทีมวิจัยได้เรียนรู้ว่า การทำงานร่วมกับท้องถิ่นไม่สามารถใช้แนวทางการถ่ายทอดความรู้แบบเดิม ๆ ได้ หากแต่ต้องใช้แนวทาง "การทำงานเคียงข้าง" หรือการเข้าไปอยู่ในพื้นที่เพื่อพูดคุย อธิบาย และสร้างความเข้าใจอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญคือต้องแสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้หรือเทคโนโลยีที่นำเข้าไปนั้นมี "คุณค่าต่ออนาคต" และช่วยให้หน่วยงานสามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับระบบได้ดีขึ้น

อีกหนึ่งแนวคิดที่สำคัญและเป็นหัวใจของการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือการสร้างความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างนักวิจัยกับหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อให้ทุกฝ่ายมีเป้าหมายร่วมกันและเดินไปในทิศทางเดียวกันอย่างมั่นคงและยั่งยืน กระบวนการนี้ต้องเริ่มต้นจากการสร้าง **ความเชื่อใจและไว้วางใจ (Trust)** ระหว่างกัน นักวิจัยจำเป็นต้องทำให้หน่วยงานในพื้นที่รับรู้และมั่นใจว่า การทำงานร่วมกันนี้ไม่ได้เป็นการแทรกแซงหรือวิพากษ์วิจารณ์อย่างเดียว แต่เป็นความตั้งใจที่จะร่วมพัฒนาและสนับสนุนการทำงานในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ทีมวิจัยต้องยืนหยัดเคียงข้างท้องถิ่นในระยะยาว โดยยึดมั่นในบทบาทของตนในฐานะ "พันธมิตรทางวิชาการ" ที่พร้อมส่งมอบองค์ความรู้และนวัตกรรมที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ นอกจากองค์ความรู้และประสบการณ์เชิงวิชาการที่นักวิจัยนำมาแล้ว ความร่วมมือที่ดีต้องก่อให้เกิด **กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน (Collaborative Learning Process)** ซึ่งเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้

แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สะท้อนปัญหา และร่วมกันหาทางออกอย่างสร้างสรรค์

บทเรียนสำคัญจากการทำงานในพื้นที่ชี้ให้เห็นว่า หากหน่วยงานในท้องถิ่นไม่ให้ความร่วมมือ หรือมองว่านักวิจัยเป็น **"คนนอก"** ที่ไม่ได้เข้าใจบริบทอย่างแท้จริง การดำเนินงานย่อมประสบกับความขัดแย้งและอุปสรรค ซึ่งส่งผลต่อประสิทธิภาพและความต่อเนื่องของโครงการ ดังนั้น การให้ความสำคัญกับการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างนักวิจัยกับท้องถิ่นจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การพัฒนาท้องถิ่นประสบผลสำเร็จอย่างแท้จริง

4. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

ในการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่ หนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความต่อเนื่องของโครงการ คือ **การเปลี่ยนแปลงของผู้นำในหน่วยงานท้องถิ่น** ซึ่งมักนำมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของแนวนโยบาย ทิศทางการดำเนินงาน และบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ความไม่ต่อเนื่องทางนโยบายอาจส่งผลกระทบต่อความเข้าใจ ความร่วมมือ และแม้แต่ความเชื่อมั่นที่ได้สร้างขึ้นช่วงเริ่มต้นของโครงการ อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กัน คือ การสื่อสารในระบบราชการที่มี**โครงสร้างอำนาจแบบบนลงล่าง (Top-Down)** นักวิจัยจำเป็นต้องตระหนักถึงลักษณะเฉพาะของการสื่อสารในระบบราชการ และออกแบบกระบวนการให้สามารถเข้าถึงได้ทั้งในระดับบน กลาง และล่าง การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพจึงไม่ใช่เพียงการส่งข้อมูลให้ "ถึง" แต่ต้องทำให้ "เข้าใจและมีส่วนร่วม" อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะในกรณีที่งานวิจัยจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือข้ามระดับของหน่วยงาน

ถึงแม้โครงสร้างอำนาจจะมีความซับซ้อน แต่ประสบการณ์จากพื้นที่จังหวัดกาฬสินธุ์สะท้อนให้เห็นว่า หากกระบวนการสื่อสารและการทำงานร่วมกันถูกออกแบบอย่างเหมาะสม ก็สามารถสร้างความร่วมมือได้จากทุกระดับ ทั้งระดับผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ภาคสนาม และอาสาสมัครในพื้นที่ เช่น อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน) ที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างภาครัฐกับประชาชนในพื้นที่ ซึ่งความร่วมมืออันดีที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการวิจัย นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนและความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมของชุมชนต่อโครงการ ตัวอย่างเช่น เมื่อโครงการได้รับงบประมาณต่อเนื่องในปีที่สอง เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ต่างเฝ้ารอการกลับมาของนักวิจัยและแสดงความพร้อมที่จะร่วมแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และผลักดันการดำเนินงานไปข้างหน้าอย่างแข็งขัน คำถามจากภาคสนามว่า "เมื่อไหร่อาจารย์จะมา?" ไม่เพียงสะท้อนถึงความคาดหวังเชิงวิชาการ แต่ยังเป็นหลักฐานของสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นระหว่างนักวิจัยกับชุมชน

บทเรียนนี้ย้ำเตือนเราว่า ความสำเร็จของการทำงานวิจัยในระดับพื้นที่มิได้อยู่ที่ “โมเดลหรือนวัตกรรม” เพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหาร **“พลวัตของความสัมพันธ์”** อย่างรอบด้าน ทั้งในเชิงอำนาจ โครงสร้าง และวัฒนธรรมองค์กร การเข้าใจและประสานงานกับทุกระดับอย่างเหมาะสม คือกุญแจสำคัญในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่องและยั่งยืนในพื้นที่

5. เทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จ ในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

หัวใจของการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ที่ยั่งยืน สิ่งที่สำคัญที่สุดไม่ใช่เพียงการผลิตองค์ความรู้หรือการพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาในท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่คือการสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจและความร่วมมืออย่างต่อเนื่องกับคนในพื้นที่ ซึ่งถือเป็นปัจจัยพื้นฐานที่กำหนดความสำเร็จและความยั่งยืนของโครงการอย่างแท้จริง **“การสร้างความไว้ใจ”** เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดของการทำงาน นักวิจัยต้องแสดงออกถึงความจริงใจและความเคารพในบทบาทของชุมชนท้องถิ่น ทั้งในระดับผู้นำชุมชน หน่วยงานองค์กรในพื้นที่ และประชาชนทั่วไป ความไว้วางใจจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านรู้สึกว่า นักวิจัยไม่ได้เข้ามาเพื่อควบคุมหรือชี้นำ แต่เข้ามาเพื่อเรียนรู้ร่วมกัน แก้ปัญหาร่วมกัน และอยู่เคียงข้างในระยะยาว **“การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง”** จึงเป็นหัวใจสำคัญอีกประการหนึ่งของกระบวนการวิจัย นักวิจัยไม่ได้ทำหน้าที่ “สั่งการ” หรือกำหนดทิศทางเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้ “สะท้อนความคิดเห็น” “ตั้งคำถาม” และ “เสนอมุมมอง” จากประสบการณ์ตรงของตนเอง การจัดเวทีพูดคุยในแต่ละช่วงของการดำเนินโครงการ จึงมิใช่เพียงกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ แต่เป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่แท้จริง

ในหลายกรณี ทีมวิจัยย้ำกับชุมชนอยู่เสมอว่า แม้โครงการจะสิ้นสุดลง หรือแม้นักวิจัยจะถอนตัวจากพื้นที่ไปในอนาคต **ความรู้และกระบวนการที่ได้ร่วมกันพัฒนาไว้จะต้องอยู่กับชุมชน** และสามารถนำไปขยายผลหรือขับเคลื่อนต่อได้ด้วยตนเอง บทบาทของผู้นำชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และกลุ่มอาสาสมัครในพื้นที่จึงต้องได้รับการสนับสนุนให้สามารถ “เป็นเจ้าของกระบวนการ” และดำเนินงานต่อได้อย่างอิสระ

บทเรียนนี้เน้นย้ำว่า การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ยั่งยืนไม่อาจพึ่งพาเพียงองค์ความรู้จากภายนอก หากแต่ต้องเกิดจากการสร้างความสัมพันธ์ที่ไว้วางใจ ความร่วมมือที่เท่าเทียม และการมีส่วนร่วมอย่างลึกซึ้งจากคนในพื้นที่ การทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่า “งานวิจัยเป็นของเขาเอง” คือความสำเร็จที่มีคุณค่ามากกว่าผลผลิตที่เป็นรายงานหรือแบบจำลองใด ๆ

เมื่อโครงการวิจัยเชิงพื้นที่สามารถขับเคลื่อนกระบวนการและเกิดผลลัพธ์อย่างเป็นรูปธรรมในพื้นที่หนึ่งแล้ว คำถามสำคัญที่ตามมาคือ **เราจะขยายผลต่อไปในพื้นที่อื่นได้อย่างไร?** และ **พื้นที่แบบใดที่เหมาะสมกับการขยายผล?** ประเด็นแรกที่นักวิจัยต้องคำนึงถึงคือ **บริบทของพื้นที่** เพราะไม่ใช่ทุกพื้นที่จะสามารถนำแนวทางหรือโมเดลจากพื้นที่หนึ่งไปประยุกต์ใช้ได้โดยตรง ความเข้าใจในโครงสร้าง สภาพแวดล้อมวัฒนธรรมองค์กร และธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง หากต้องการขยายผลจากพื้นที่นำร่องไปยังพื้นที่อื่น จำเป็นต้องพิจารณาว่า พื้นที่ใหม่มี **เงื่อนไขพื้นฐานที่เอื้อต่อการพัฒนาในรูปแบบเดียวกันหรือไม่**

ในแง่ของ **ลักษณะองค์กร** นักวิจัยต้องประเมินว่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่เป้าหมายมีโครงสร้างการบริหารที่ยืดหยุ่น เปิดรับแนวคิดใหม่ ๆ และมีระบบภายในที่สามารถรองรับกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมได้หรือไม่ องค์กรที่มีภาวะผู้นำแบบเปิดกว้าง มีการทำงานแบบบูรณาการ และพร้อมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ย่อมมีแนวโน้มที่จะขับเคลื่อนงานวิจัยหรือโครงการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า

อีกประเด็นสำคัญคือ **ศักยภาพของคนในพื้นที่** นักวิจัยต้องประเมินว่า คนในพื้นที่มีความพร้อมที่จะเรียนรู้และพัฒนาไปข้างหน้าหรือไม่ ทัศนคติของผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และประชาชนทั่วไปต่อการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร พวกเขาเปิดใจต่อความรู้ใหม่หรือยังคงยึดติดกับระบบเดิม ๆ การประเมินเชิงคุณภาพเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะ “การพัฒนา” ที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากคนในพื้นที่ไม่เชื่อมั่นหรือไม่เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง

กล่าวโดยสรุป การขยายผลการพัฒนาหรือการต่อยอดโครงการวิจัยเชิงพื้นที่จำเป็นต้องอาศัย **การประเมินสามองค์ประกอบหลัก** ได้แก่ (1) ความเหมาะสมของบริบทพื้นที่ (2) ลักษณะองค์กรในพื้นที่เป้าหมาย และ (3) ศักยภาพและทัศนคติของคนในพื้นที่ เมื่อสามารถผสมผสานสามองค์ประกอบนี้ได้อย่างเหมาะสม จึงจะเกิดการพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืนในพื้นที่ใหม่ต่อไป

บทเรียนจากความยืดหยุ่นและการประคับประคองการเปลี่ยนผ่านในพื้นที่

การดำเนินงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างระบบสุขภาพชุมชนและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ไม่อาจเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมได้ หากขาดการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนหลากหลายภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นเยาวชน อาสาสมัครสาธารณสุข

ประจำหมู่บ้าน (อสม.) เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น หรือแม้แต่ผู้นำชุมชน

หนึ่งในแนวทางที่ทีมวิจัยเลือกใช้ คือ **การชักชวนและเปิดพื้นที่**ให้ "นักเรียน" และ "เยาวชน" เข้ามามีส่วนร่วม ในฐานะ **"อาสาสมัครรุ่นใหม่"** ซึ่งไม่เพียงช่วยเสริมศักยภาพด้านเทคโนโลยีให้กับระบบงานสุขภาพในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการบ่มเพาะความเข้าใจในพื้นที่บ้านเกิดของตนเอง เยาวชนเหล่านี้ได้เรียนรู้ว่าพื้นที่ของตนมีคุณค่าอย่างไร และหากต้องการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพในอนาคต พวกเขาควรมีลักษณะ ความรู้ และทักษะแบบใด การทำงานร่วมกับ อสม. ก็เช่นเดียวกัน ทีมวิจัยพยายามชี้ให้เห็นว่า แม้ผู้ใหญ่บางคนอาจไม่เข้าใจเทคโนโลยี แต่ก็สามารถใช้ "บุตรหลาน" ซึ่งมีความรู้ด้านไอทีมาช่วยเหลือในครัวเรือนหรือชุมชนได้ แนวคิดนี้ไม่เพียงช่วยลดแรงต้าน แต่ยังเชื่อมโยงการทำงานข้ามรุ่นอย่างเป็นรูปธรรม ดังข้อความว่า

"...ยกตัวอย่างเด็กนักเรียนจะมีเข้ามีออกที่เป็นอาสาสมัคร ก็พยายามที่จะเชิญชวนว่ามันมีผลประโยชน์ต่อนักเรียนอย่างไรบ้าง เราจะรู้พื้นที่ของเรายังไง แล้วอนาคต ถ้าสมมุติว่าเราทำอาชีพแบบนี้ ควรจะต้องมีลักษณะยังไงบ้าง? อสม. ผมก็บอกว่าถ้าสมมุติว่าแม่ไม่เข้าใจ แม่มีบุตรมีนักเรียนที่รู้ทางด้านเทคโนโลยีเนี่ย เราจะใช้บุตรหลานยังไง เผื่ออนาคตบุตรหลานเนี่ยเขากลายเป็นคุณหมอกลายเป็นเจ้าหน้าที่ในพื้นที่เขาจะเข้าใจ..."

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง เช่น การโอนย้ายภารกิจจากกระทรวงสาธารณสุขไปสังกัดกระทรวงมหาดไทย กลับกลายเป็นทั้ง "โอกาส" และ "ความท้าทาย" ในการทำงาน เพราะช่องว่างระหว่างวัฒนธรรมองค์กร ความเข้าใจ และระเบียบการดำเนินงานของทั้งสองกระทรวงนั้นแตกต่างกันอย่างชัดเจน ทีมวิจัยจึงต้องเข้าใจข้อจำกัดเหล่านี้ และค่อย ๆ ประคับประคองกระบวนการทำงานเพื่อไม่ให้เกิดแรงต้านมากเกินไป อีกบทเรียนที่สำคัญ คือ **การรับมือกับผู้ที่ต่อต้านการใช้เทคโนโลยี** ซึ่งมักเกิดจากความไม่เข้าใจ ความกลัว หรือความเคยชินกับระบบเดิม ทีมวิจัยจึงเลือกใช้แนวทาง "ค่อยเป็นค่อยไป" โดยไม่เพิ่มภาระงานใหม่ แต่ค่อย ๆ ปรับจากการทำงานแบบเดิม เช่น การบันทึกข้อมูลในกระดาษ (Hard Copy) ไปสู่การบันทึกในระบบดิจิทัลทีละขั้นตอน พร้อมอธิบายให้เห็นว่าเทคโนโลยีสามารถช่วยให้การรายงานผลเป็นระบบมากขึ้น แม่นยำขึ้น และสะดวกต่อการใช้งานในระยะยาว

หากกล่าวถึงระดับความสำเร็จของการดำเนินงานวิจัย ขอทรงกรดประเมินว่า อยู่ที่ประมาณ 70% ซึ่งถือว่าเป็นความสำเร็จในระดับที่น่าพึงพอใจภายใต้ข้อจำกัดที่มี เพราะการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบหรือเชิงพฤติกรรมย่อมต้องใช้เวลา โดยเฉพาะเมื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นส่งผลต่อวิธีคิดและวิธีทำงานของคนในพื้นที่โดยตรง อย่างไรก็ตาม เมื่อคนในพื้นที่เริ่ม “เห็นประโยชน์” จากการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการทำงานที่สะดวกขึ้น หรือการรายงานที่เป็นระบบมากขึ้น พวกเขาจะค่อย ๆ ยอมรับและเริ่มใช้เทคโนโลยีเหล่านั้นด้วยตนเอง กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานกับเยาวชน อสม. หรือหน่วยงานราชการ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ต้องอาศัย “เวลา ความอดทน แลความสัมพันธ์ที่มั่นคง” นักวิจัยจึงต้องวางตัวอย่างเหมาะสม ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย และสร้างความเชื่อมั่นอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทุกฝ่ายค่อย ๆ ปรับตัวและเติบโตไปพร้อมกัน ดังข้อความว่า

“...ได้ผลประมาณสัก 70% เมื่อมองดูคือไม่ได้คิดว่า 100% เพราะว่าอย่างเวลาทำวิจัย เวลาเราปรับเปลี่ยนโดยทันทีทันใด คือคนมันจะต้องมีแอนตี้อยู่แล้วในการทำงาน แต่ทำยังไงจะให้สามารถที่จะค่อยประคับประคองไม่ค่อยเปลี่ยนให้เขาเห็นประโยชน์ของการใช้งาน พอเขาเห็นเขาก็จะรู้ทันที...”

บทเรียนจากข้อจำกัดด้านเวลา งบประมาณ และโครงสร้างองค์กร การกำหนดโจทย์วิจัยเชิงพื้นที่ไม่ใช่เพียงการตั้งหัวข้อที่น่าสนใจหรือมีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์เท่านั้น หากแต่ต้องพิจารณาอย่างรอบด้านถึงข้อจำกัดทาง เวลา งบประมาณ และ บริบทของพื้นที่ ที่อาจส่งผลกระทบต่อกระบวนการทำงานโดยตรง การออกแบบโจทย์ที่ยากเกินไป หรือใช้เวลามากเกินความสามารถของพื้นที่ อาจทำให้ผลลัพธ์ของการวิจัยไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงในระยะเวลาที่กำหนด เพราะในงานวิจัยเชิงพื้นที่ มักมีปัจจัยภายนอกที่อยู่นอกเหนือการควบคุมเกิดขึ้นอยู่เสมอ เช่น การเปลี่ยนแปลงตัวผู้บริหารกลางคัน การปรับโครงสร้างองค์กร หรือความไม่แน่นอนของกลไกการตัดสินใจภายในหน่วยงานท้องถิ่น หากไม่มีการวางแผนเผื่อเวลาและกลไกรองรับไว้ล่วงหน้า งานวิจัยอาจสะดุดกลางทางได้

ประเด็นที่ตามมาคือ **“การประสานงานกับหน่วยงานท้องถิ่น”** ซึ่งบางครั้งอาจเผชิญแรงต้านจากความไม่เข้าใจหรือความรู้สึกว่าเป็น “งานที่นอกเหนือภารกิจหลัก” เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นหลายราย อาจรู้สึกว่าไม่ได้มีเวลาเพียงพอ หรือไม่มีแรงจูงใจมากพอที่จะเข้าร่วมงานวิจัยอย่างเต็มที่ยิ่งไปกว่านั้น ข้อจำกัดสำคัญที่มักพบใน อปท. คือ **โครงสร้างบุคลากร** ที่ประกอบด้วย “ลูกจ้างชั่วคราว” เป็นจำนวนมาก ซึ่งส่งผลให้การเปลี่ยน “Mindset” หรือพัฒนาทักษะใหม่ ๆ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องที่ท้าทาย เพราะเจ้าหน้าที่เหล่านี้อาจไม่ได้รับการส่งเสริมในเชิงระบบ หรือรู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลงไม่ส่งผลต่อความมั่นคงในสายงานของตน และสุดท้ายแนวทางที่สามารถใช้ลดแรงต้านและสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบได้ คือ **การพูดคุยและทำความเข้าใจกับผู้บริหารในระดับสูงของ อปท.** เช่น ผู้อำนวยการกอง หรือปลัดองค์กร ซึ่งมีอำนาจในการกำหนดทิศทาง และสามารถส่งต่อความเข้าใจไปยังเจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติการได้ การเริ่มต้นจากการสร้าง “ความเข้าใจในระดับหัว” จึงเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงทั้งเชิงความคิดและการปฏิบัติงานภายในองค์กร

กล่าวโดยสรุป การออกแบบโจทย์วิจัยเชิงพื้นที่จึงต้องพิจารณาทั้งในด้าน **ศักยภาพของพื้นที่ งบประมาณ เวลา กลไกการตัดสินใจ และโครงสร้างบุคลากร** โดยเฉพาะเมื่อทำงานร่วมกับหน่วยงานปกครองท้องถิ่น การประเมินข้อจำกัดอย่างรอบด้านจะช่วยให้การดำเนินงานสามารถบรรลุผลลัพธ์ที่จับต้องได้ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนในระยะยาว

6. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

จากประสบการณ์การดำเนินงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ในระดับท้องถิ่นนั้น บทเรียนที่สำคัญอย่างยิ่งซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้ เพิ่มเติมจากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถจำแนกได้ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

6.1 การเข้าใจบริบทพื้นที่อย่างถ่องแท้ บริบทของพื้นที่ เป็นจุดตั้งต้นที่สำคัญที่สุดของการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ นักวิจัยหรือหน่วยงานที่เข้าไปทำงานในชุมชนจำเป็นต้องใช้เวลาในการศึกษาทั้งข้อมูลเชิงสถิติ ข้อมูลเชิงคุณภาพ และองค์ความรู้ท้องถิ่น เพื่อให้เข้าใจทั้งภูมิหลัง ปัญหา และศักยภาพของพื้นที่อย่างลึกซึ้ง การเข้าใจบริบทเช่นนี้ไม่เพียงช่วยให้สามารถกำหนดแนวทางการดำเนินงานที่เหมาะสมเท่านั้น แต่ยังเป็นการแสดงความเคารพและให้เกียรติแก่พื้นที่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความไว้ใจและความร่วมมืออย่างแท้จริง

6.2 การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน การมีส่วนร่วมถือเป็นหัวใจของการทำวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ยั่งยืน เพราะเป้าหมายของการทำงานไม่ใช่เพียงการนำองค์ความรู้เข้าไปพัฒนาองค์กร

หรือชุมชน แต่ต้องทำให้ “คนในพื้นที่รู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของกระบวนการ” ตั้งแต่การตั้งโจทย์ การวางแผน การดำเนินการ ไปจนถึงการติดตามประเมินผล เมื่อนั้น ความเปลี่ยนแปลงจึงจะฝังรากและยั่งยืนในพื้นที่ได้จริง

6.3 การสื่อสารหลากหลายระดับ การสื่อสารในงานวิจัยเชิงพื้นที่ ไม่ได้มีเพียงระหว่างนักวิจัยกับชุมชน แต่ยังต้องเชื่อมโยงหลายระดับ ตั้งแต่ผู้บริหารหน่วยงานระดับนโยบาย จนถึงเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการ และประชาชนในชุมชน การเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสม การใช้ภาษาท้องถิ่น หรือการแปลงข้อมูลวิชาการให้เข้าใจง่าย จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน การสื่อสารที่ดีช่วยลดความขัดแย้ง เพิ่มความไว้วางใจ และสร้างพลังร่วมในการเปลี่ยนแปลง

6.4 การเชื่อมโยงสู่แผนพัฒนาและกลไกในพื้นที่ การวางรากฐานสู่ความยั่งยืน ต้องอาศัยการเชื่อมโยงผลลัพธ์จากโครงการไปยัง “กลไก” และ “แผนพัฒนาท้องถิ่น” ที่มีอยู่ เช่น การผลักดันให้ผลการวิจัยถูกรับรองเป็นมติของสภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การนำข้อเสนอแนะเข้าสู่แผนพัฒนาท้องถิ่น 5 ปี หรือการบูรณาการกับกลไกสุขภาพหรือกลไกชุมชนเดิมที่มีอยู่ เพื่อให้กระบวนการที่พัฒนาขึ้นสามารถดำเนินการต่อได้แม้โครงการจะสิ้นสุดลงแล้ว

บทเรียนทั้งทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้ ไม่เพียงแต่สะท้อนแนวทางการทำงานในพื้นที่หนึ่ง แต่ยังสามารถเป็นแนวทางทั่วไปสำหรับนักวิจัยหรือหน่วยงานพัฒนาอื่น ๆ ที่จะลงมือทำงานในพื้นที่ท้องถิ่น ด้วยความเคารพ เข้าใจ และพร้อมเคลื่อนไปด้วยกันอย่างยั่งยืน

ความคิดที่ 4: วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศาสตร์และศิลปะในการพัฒนาเชิงพื้นที่

โดย:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จิตราภรณ์ สมยานนทนากุล
วิทยาลัยการเมืองการปกครอง
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
(สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน 2568)

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

การดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ตลอดระยะเวลา 2 ปี มีลักษณะของ “การวิจัยต่อเนื่อง” ที่มีโจทย์วิจัยเบื้องต้น 3 ประเด็นสำคัญซ้อนกัน อย่างไรก็ตาม โจทย์วิจัยหลักที่เป็นแกนกลางของโครงการคือการพัฒนาสมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ให้สามารถบริหารจัดการทรัพยากรน้ำได้ด้วยตนเองตามบทบัญญัติในพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561

พระราชบัญญัตินี้ได้กำหนดแนวทางไว้ชัดเจนว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถมีบทบาทในการจัดการน้ำในพื้นที่ของตนได้ ทั้งในด้านการจัดทำนโยบาย แผนการใช้น้ำ การอนุญาตใช้น้ำ รวมถึงมาตรการป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำในระดับพื้นที่ ทว่าจากการลงพื้นที่ศึกษาพบว่า ยังมี อปท. จำนวนไม่มากที่สามารถบริหารจัดการน้ำได้จริงตามที่กฎหมายกำหนด อันเนื่องมาจากข้อจำกัดหลายประการ เช่น ความเข้าใจต่อบทบาทใหม่ยังไม่ชัดเจน ขาดองค์ความรู้ ขาดกลไกสนับสนุน และยังไม่มีแผนหรือบุคลากรเฉพาะด้านที่สามารถขับเคลื่อนงานได้อย่างเป็นระบบ จากปัญหาดังกล่าว ทีมวิจัยจึงกำหนดเป้าหมายของโครงการไว้ที่การเสริมสร้าง “สมรรถนะ” ให้แก่ อปท. ทั้งในมิติของความรู้ด้านกฎหมายและนโยบาย ทักษะการบริหารจัดการน้ำ ความสามารถในการวางแผนและบูรณาการทรัพยากร การจัดทำระบบข้อมูลและการสื่อสารกับชุมชน โดยเน้นการพัฒนาต้นแบบการดำเนินงานในระดับพื้นที่ เพื่อให้สามารถนำไปขยายผลใน อปท. อื่น ๆ ได้ในอนาคต

แนวทางการทำงานจึงไม่ใช่เพียงการลงพื้นที่เก็บข้อมูลหรือเสนอแนะเชิงนโยบายเท่านั้น แต่ยังรวมถึง**การทำงานร่วมกับท้องถิ่นเพื่อออกแบบกระบวนการที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่** มีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ การทำแผนร่วมกัน และการเชื่อมโยงกับภาคีอื่น เช่น หน่วยงานทรัพยากรน้ำ สถาบันการศึกษา และภาคประชาชน เพื่อผลักดันให้เกิดการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระดับชุมชน

โจทย์วิจัยที่สอง: การพัฒนาดิจิทัลแพลตฟอร์มเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะของ อปท.

ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 โครงการวิจัยได้รับโจทย์ใหม่จากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) จาก ฝ่าย 4 ซึ่งมีนโยบายส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ หรือเรียกอย่างเป็นทางการว่า "Digital Platform for Area-Based Development" ทีมวิจัยจึงได้นำโจทย์ใหม่มาผนวกเข้ากับ โจทย์เดิมที่เน้นการพัฒนาสมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ด้านการบริหารจัดการน้ำ เพื่อสร้างแนวทางการพัฒนาองค์กรที่สอดรับกับบริบทปัจจุบันของท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

การออกแบบงานวิจัยในปีที่สองจึงมุ่งเน้นไปที่การพัฒนา **"ดิจิทัลแพลตฟอร์มต้นแบบ"** ที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนให้ท้องถิ่นสามารถบริหารจัดการภารกิจต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง โดยเฉพาะภารกิจด้านการบริหารจัดการน้ำตามพระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 แนวคิดเบื้องหลังการออกแบบแพลตฟอร์มดังกล่าวมาจากการเข้าใจข้อจำกัดของ อปท. ที่ว่าอปท. ส่วนใหญ่ไม่มีภารกิจหลักด้านทรัพยากรน้ำโดยตรง การจัดการจึงมักเกิดขึ้นแบบเฉพาะกิจ ไม่มีระบบติดตามประเมินผล บทบาทของ อปท. ในการจัดการตนเองยังไม่เข้มแข็ง เนื่องจากกระบวนการกระจายอำนาจชะลอตัวลงหลังเหตุการณ์รัฐประหาร ทำให้อำนาจตัดสินใจและงบประมาณยังรวมศูนย์อยู่ที่ส่วนกลาง และขาดเครื่องมือและองค์ความรู้ดิจิทัลที่เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่น และสามารถใช้งานได้จริงในเชิงปฏิบัติ

ทีมวิจัยจึงเลือกใช้แพลตฟอร์มดิจิทัลเป็นกลไกหลักในการลดภาระงานซ้ำซ้อน เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงข้อมูล แปลงข้อมูลการทำงานเชิงกระดาษ (Hard Copy) ให้เป็นระบบฐานข้อมูลที่สามารถเรียกใช้งานได้สะดวก และเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาคีที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานทรัพยากรน้ำจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล และกลุ่มผู้ใช้น้ำในชุมชน กล่าวโดยสรุป โจทย์วิจัยในปีที่สองจึงเป็นการต่อยอดและเสริมแรงจากโจทย์เดิม โดยยกระดับ **จากการพัฒนาสมรรถนะเชิงโครงสร้าง (Structural Capacity) ไปสู่การเสริมสมรรถนะเชิงเทคโนโลยี (Digital Capacity)** ซึ่งเป็นก้าวสำคัญในการเตรียมความพร้อมให้กับท้องถิ่นสำหรับการบริหารจัดการตนเองอย่างยั่งยืนในระยะยาว

โจทย์วิจัยที่สาม: เสริมพลังประชาสังคมเพื่อร่วมขับเคลื่อนการจัดการน้ำกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

นอกจากการพัฒนาสมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) และการสร้างนวัตกรรมดิจิทัลเพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำแล้ว ทีมวิจัยยังได้ขยายโจทย์การทำงานไปสู่การส่งเสริม **บทบาทของประชาสังคมและชุมชนท้องถิ่น** ในการร่วมขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกับ อปท. โดยยึดหลัก "พลังพื้นที่" ที่เกิดจากความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ภายในชุมชน โจทย์วิจัยนี้สะท้อนมุมมองที่ว่า การพัฒนาองค์กร

หรือระบบใด ๆ หากจะให้เกิดผลอย่างยั่งยืนในระดับพื้นที่ ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากหน่วยงานรัฐเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องอาศัย “การขับเคลื่อนร่วม” ระหว่างหน่วยงานท้องถิ่นกับภาคประชาชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มเกษตรกร องค์กรชุมชน กลุ่มเยาวชน หรืออาสาสมัครสาธารณสุข ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความรู้ ความใกล้ชิด และมีบทบาทโดยธรรมชาติในการจัดการทรัพยากรของตนเองอยู่แล้ว จากแนวคิดนี้ ทีมวิจัยจึงได้กำหนดเป้าหมายของโจทย์ที่สามไว้ที่การสร้าง **“พื้นที่ร่วมเรียนรู้และปฏิบัติการ”** (Collaborative Learning & Action Platform) ระหว่าง อปท. และชุมชน เพื่อร่วมกันออกแบบแผนการจัดการน้ำ การเก็บข้อมูลปัญหา การประเมินความเสี่ยง และการติดตามผลอย่างมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาที่ไม่เพียงแค่ตอบโจทย์เชิงเทคนิคเท่านั้น แต่ยังสร้างความเป็นเจ้าของและพลังขับเคลื่อนจากภายในซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ ยังพบว่าเมื่อมีการเปิดพื้นที่ให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทอย่างจริงจัง ชุมชนจำนวนมากสามารถแสดงศักยภาพได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะกลุ่มผู้นำท้องถิ่น องค์กรชุมชน และเยาวชนในพื้นที่ที่สามารถนำเสนอข้อมูล เสนอแนวทางแก้ไข และทำงานร่วมกับ อปท. ได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวโดยสรุป โจทย์วิจัยลำดับที่สามนี้ คือ การเน้นการทำงานเชิงโครงสร้างสังคม (Social Infrastructure) โดย **เสริมพลังและบทบาทของประชาสังคมให้สามารถสนับสนุนภารกิจของ อปท. ได้อย่างใกล้ชิดและเป็นระบบ** อันจะนำไปสู่การจัดการน้ำที่เป็นของชุมชนอย่างแท้จริง

ผลลัพธ์และบทเรียนจากการดำเนินโครงการในปีแรก

เมื่อสะท้อนผลการดำเนินงานวิจัยในปีแรก นักวิจัยจำนวนมากเห็นพ้องกันว่า การเริ่มต้นโครงการวิจัยเชิงพื้นที่เต็มไปด้วยความท้าทาย ความสนุก และโอกาสในการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคีในพื้นที่ โดยเฉพาะในกรณีที่นักวิจัยเองยังเป็น “ผู้เล่นใหม่” ในการทำงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ขณะเดียวกัน ภาคประชาสังคมที่เคยมีประสบการณ์ในการขับเคลื่อนประเด็นสาธารณะก็ยอมรับว่า นี่เป็นครั้งแรกที่ได้ทำงานร่วมกับ อปท. อย่างใกล้ชิดในฐานะภาคีหลัก จากการลงพื้นที่และทำงานร่วมกัน สิ่งที่ค้นพบอย่างชัดเจนคือ “สมรรถนะของบุคลากรใน อปท.” มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนงานอย่างยิ่ง แต่ปัจจัยที่ท้าทายยิ่งกว่านั้นคือ “ทัศนคติ (Mindset)” ของเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับบทบาทของตนเองในการบริหารจัดการน้ำ โดยเฉพาะในหลายพื้นที่ที่ยังคงมีมุมมองว่าเรื่องการจัดการน้ำเป็น “ภารกิจของหน่วยงานส่วนกลาง” ไม่ใช่หน้าที่ของท้องถิ่นโดยตรง ความเชื่อเชิงโครงสร้างนี้ก่อให้เกิด “ช่องว่างเชิงบทบาท” ที่ทำ

ให้ท้องถิ่นลังเลหรือไม่กล้าเข้ามามีส่วนในการจัดการน้ำ แม้พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ พ.ศ. 2561 จะเปิดทางให้ท้องถิ่นสามารถดำเนินการในพื้นที่ของตนเองได้โดยชอบด้วยกฎหมายแล้วก็ตาม

ด้วยข้อจำกัดทางความเชื่อและประสบการณ์ดังกล่าว โจทย์สำคัญของการทำงานในปีแรกจึงไม่ได้อยู่ที่การถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือการพัฒนาเครื่องมือเท่านั้น แต่คือ “การสร้างพื้นที่ปลอดภัยทางความคิด” (Psychological Safety) เพื่อให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นสามารถเปิดใจ ตั้งคำถาม และกล้าทบทวนบทบาทของตนเองใหม่ว่า “อปท. ก็สามารถจัดการน้ำได้” และ “การเปลี่ยนแปลงสามารถเริ่มต้นได้จากตัวเราเอง” การเปลี่ยนแปลงเชิงทัศนคตินี้ ถือเป็น **ผลลัพธ์เชิงคุณค่า (Transformative Outcome)** ที่สำคัญที่สุดในปีแรก ซึ่งกลายเป็น “รากฐาน” ที่นำไปสู่การยกระดับสมรรถนะ การพัฒนาเครื่องมือ และการขยายผลในปีถัดไปได้อย่างมั่นคง

ทีมวิจัยใช้พลังชุมชนเป็นแรงขับเคลื่อนหลัก โดยหลีกเลี่ยงการบังคับหรือสั่งการแบบบนลงล่าง แต่เน้นการสื่อสารให้ท้องถิ่นรับรู้ถึงความต้องการที่แท้จริงของชุมชน และช่องทางทางกฎหมายที่เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วม การทำงานของนักวิจัยในปีแรกจึงเป็นบทบาทของ “ผู้อำนวยกระบวนการ” สร้างความเข้าใจร่วมระหว่างท้องถิ่นและชุมชน เพื่อสร้างความเชื่อมั่นว่า “ท้องถิ่นสามารถจัดการได้” และ “การร่วมมือกับชุมชนคือพลังสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง”

การเสริมพลังองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสู่การใช้ Thai Water Plan: บทเรียนจากปีที่ 2 และ 3

ในช่วงปีที่ 2 และ 3 ของโครงการ ทีมวิจัยได้ร่วมมือกับท่านอาจารย์วินัย แก้วละมุล และ ท่านอาจารย์สิทธิชัย พิมลศรี เพื่อ ผนึกกำลังในการพัฒนาศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ให้สามารถ “บริหารจัดการน้ำของตนเองได้อย่างเป็นระบบ” พร้อมกับเปิดช่องให้ชุมชนสามารถสะท้อนความต้องการของตนเองเข้าสู่กระบวนการจัดทำนโยบายและแผนงานของท้องถิ่น

หนึ่งในกลไกสำคัญที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือคือระบบ Thai Water Plan ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มระดับชาติที่เปิดให้ อปท. สามารถนำเสนอโครงการบริหารจัดการน้ำได้โดยตรง โดยแต่ละองค์กรจะมีรหัสผ่าน (Password) สำหรับเข้าสู่ระบบนี้อย่างเป็นทางการ **ประเด็นท้าทาย** ที่พบในช่วงแรกของโครงการ คือ อปท.ส่วนใหญ่ยัง “ไม่เข้าใจขั้นตอนของการดำเนินการในระบบ” และมองว่าการจัดการน้ำเป็นเรื่องไกลตัว แต่เมื่อโครงการเริ่มดำเนินงานและมีการ “เจาะลึก (Crack)” เข้าไปในพื้นที่เพื่อช่วยวิเคราะห์ปัญหา และถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านนโยบายและกระบวนการ ทีมวิจัยก็เริ่มเห็นพัฒนาการอย่างชัดเจน

“จากเดิมที่อปท. ไม่เคยเสนอเลย ก็เริ่มกล้าที่จะเข้าไปใช้ระบบ Thai Water Plan รวมถึงการนำเสนอโครงการผ่านช่องทางของหน่วยงานอื่น ๆ ที่เปิดรับงบประมาณสนับสนุนด้านการจัดการน้ำ”

ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรม

ในปีที่ 2 ของการดำเนินงาน อปท. ในพื้นที่นำร่องทั้งหมดสามารถเสนอโครงการเข้าสู่ระบบได้สำเร็จ **มีโครงการได้รับอนุมัติผ่านขั้นตอน Sign-off 4** ซึ่งเป็นขั้นตอนการพิจารณาของกรรมการน้ำแห่งชาติ (กนช.) มากกว่า 10 โครงการ และในบางพื้นที่สามารถเสนอได้มากถึงหลักร้อยโครงการ แม้สุดท้ายจะขึ้นกับกรอบนโยบายของหน่วยรับงบประมาณที่ต้องสอดคล้องกัน สาระสำคัญของบทเรียน 1) การสร้างความเข้าใจในระบบ เช่น Thai Water Plan ต้องมีการลงพื้นที่จริงและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับ อปท. 2) ชุมชนต้องมีพื้นที่ในการสะท้อนความต้องการของตนเอง เพื่อให้ท้องถิ่นมีข้อมูลในการจัดทำแผนที่ตอบโจทย์จริง และ 3) การผนึกกำลังของทีมวิจัยและภาคีเครือข่ายช่วยย่นระยะเวลาในการพัฒนาองค์ความรู้และสมรรถนะของพื้นที่ได้อย่างมีนัยยะ อีกหนึ่งผลสัมฤทธิ์สำคัญของการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ในโครงการนี้ คือ ความสามารถในการขยายผลจากระดับพื้นที่สู่ระดับนโยบาย ผ่านความร่วมมือที่หลากหลาย โดยเฉพาะการจับมือระหว่างหน่วยงานในพื้นที่ ชุมชน ท้องถิ่น และหน่วยงานระดับชาติอย่างมีทิศทางร่วมกัน

การเชื่อมโยงกับสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.)

ในช่วงเดือนมกราคม พ.ศ. 2568 โครงการสามารถขับเคลื่อนให้เกิดบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.) และหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ได้สำเร็จ โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการเสริมสร้างสมรรถนะขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในด้านการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ความร่วมมือดังกล่าวถือเป็น “หมุดหมายสำคัญ” ที่แสดงให้เห็นว่า ประเด็นที่ริเริ่มมาจากการทำงานในพื้นที่ ได้รับการรับรองและตอบรับในระดับนโยบาย อย่างเป็นรูปธรรม

หลักสูตรอบรมที่เข้าสู่แผนการพัฒนากำลังคนของ ก.พ.ร.

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. 2567 โครงการยังได้พัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะของท้องถิ่น ซึ่งในปัจจุบัน หลักสูตรดังกล่าวได้ถูกรับรองให้อยู่ในแผนของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.) เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ซึ่งหมายความว่า หลักสูตรที่พัฒนาขึ้นจากฐานของพื้นที่และบริบทจริงได้รับการยอมรับในเชิงระบบ และสามารถใช้เป็นต้นแบบในการอบรมพัฒนาศักยภาพของบุคลากรท้องถิ่นในอนาคตต่อไป

บทเรียนเชิงนโยบาย

การพัฒนาเชิงพื้นที่**ต้องมีเป้าหมายในการเชื่อมโยงกับระดับนโยบาย** เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในเชิงโครงสร้าง การผลักดันเชิงนโยบายที่ได้ผล ต้องใช้**ข้อมูลความสำเร็จในระดับพื้นที่**เป็นหลักฐานสนับสนุน และการประสานความร่วมมือข้ามหน่วยงาน ต้องอาศัย**ความไว้วางใจ กลไกกลาง และการสื่อสารที่ต่อเนื่อง** สรุปได้ว่า โครงการนี้ไม่ได้เพียงแต่สร้างการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนและท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังสามารถ “เปิดประตูนโยบาย” และ

เชื่อมโยงพลังของพื้นที่เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบในระดับชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัย/การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

ตลอดกระบวนการดำเนินงานวิจัย โดยตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 เป็นต้นมา นักวิจัยได้ขยายขอบเขตการทำงานจากการทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ไปสู่การสร้างความร่วมมือกับภาคประชาสังคมในพื้นที่ เพื่อเสริมพลังทางสังคมให้เกิด “การขับเคลื่อนร่วม” ที่แท้จริงระหว่างท้องถิ่นและชุมชน โดยจุดแข็งสำคัญของการทำงานในช่วงปี พ.ศ. 2566 คือ การได้ภาคีภาคประชาสังคม 2 กลุ่มหลักเข้ามาร่วมสนับสนุนและทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด ได้แก่

สมาคมคนทาม จังหวัดศรีสะเกษ

กลุ่มนี้เป็นภาคประชาสังคมที่มีประสบการณ์ตรงด้านการขับเคลื่อนประเด็นการจัดการน้ำในระดับชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง แม้ในอดีตจะไม่เคยมีประสบการณ์ทำงานโดยตรงกับหน่วยงาน อปท. แต่เมื่อเข้าสู่กระบวนการวิจัย ได้แสดงศักยภาพในการเป็น “ตัวกลางสำคัญ” เชื่อมโยงองค์ความรู้จากชุมชนและประสบการณ์จากภาคสนามเข้าสู่ระดับนโยบายท้องถิ่น

สมัชชาสุขภาพ จังหวัดยโสธร

กลุ่มนี้ได้ร่วมสนับสนุนกระบวนการทำงานใน 2 พื้นที่นำร่อง ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแค จังหวัดศรีสะเกษ และองค์การบริหารส่วนตำบลหนองหมี จังหวัดยโสธร โดยเน้นการจัดเวทีแลกเปลี่ยน การประสานความร่วมมือระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้บริหารท้องถิ่น และการสื่อสารข้อมูลอย่างสร้างสรรค์ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้าใจและมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ ในช่วงกลางปีเดียวกัน ทีมวิจัยยังมีโอกาสขยายความร่วมมือกับคณะนักวิจัยจากโครงการย่อย ของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ น.สพ.ดร. วินัย แก้วละมุล และ รองศาสตราจารย์ ดร.สิทธิชัย พิมลศรี ซึ่งมีประสบการณ์ในการพัฒนาเชิงพื้นที่เช่นกัน การร่วมมือในครั้งนี้ช่วย “เติมเต็ม” มุมมองการทำงาน ทั้งในเชิงกระบวนการวิจัย และการประยุกต์ใช้ความรู้ข้ามศาสตร์ โดยเน้นการแลกเปลี่ยนและร่วมออกแบบกิจกรรมอย่างเท่าเทียม นักวิจัยไม่ได้ทำหน้าที่เพียง “ผู้ดำเนินโครงการ” เท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็น “ผู้เชื่อมโยง” และ “ผู้อำนวยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” ระหว่าง อปท. ชุมชน และภาคประชาสังคม ทำให้เกิดพื้นที่ของการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมเปลี่ยนแปลงในระดับท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม

จากประสบการณ์ดำเนินโครงการวิจัยตลอดระยะเวลาสองปีที่ผ่านมา ทีมวิจัยได้สะสมบทเรียนความเข้าใจ และแนวทางการทำงานร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ทั้งในมิติเชิงโครงสร้าง (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) เชิงเทคโนโลยี (แพลตฟอร์มดิจิทัล) และเชิงสังคม (การมีส่วนร่วมของประชาสังคม) ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 ด้วยข้อเสนอและวิสัยทัศน์จากรองศาสตราจารย์ ดร.วีระศักดิ์ เครือเทพ ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งและยกระดับขีดความสามารถในการจัดการภาครัฐและท้องถิ่น (บพท. ฝ่าย 4)

ที่เห็นศักยภาพในการบูรณาการแนวคิดจากสามโจทย์เดิม จึงได้นำไปสู่ **การปรับโจทย์วิจัยใหม่** ให้มีลักษณะรวมพลังระหว่างท้องถิ่น ชุมชน และนักวิจัย ในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนโดยใช้พลังจากพื้นที่เป็นฐาน ภายใต้กรอบคิดใหม่นี้ ทีมวิจัยได้พัฒนาเป็น **"หลักสูตรต้นแบบว่าด้วยการจัดการน้ำโดยใช้พลังท้องถิ่นและประชาชน"** ซึ่งไม่เพียงเน้นการถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ยังออกแบบกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในพื้นที่ ผ่านกิจกรรมปฏิบัติการ (Action-Based Learning) การออกแบบเครื่องมือของตนเอง และการสร้างกลไกติดตามผลอย่างมีส่วนร่วม หลักสูตรนี้ได้นำไปทดลองใช้และขยายผลใน 14 พื้นที่ต้นแบบ ซึ่งยังคงยึดหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ 1) ใช้พลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นฐาน ทั้งในแง่ของบทบาทและการบริหารทรัพยากร 2) เสริมพลังภาคประชาชน ให้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการออกแบบ ร่วมดำเนินงานและติดตามผล และ 3) ใช้นักวิจัยเป็น "ผู้เชื่อม" และ "ผู้แชร์" ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงและผู้สนับสนุน เพื่อให้พื้นที่สามารถยืนได้ด้วยตนเองในระยะยาว

กล่าวได้ว่า การพัฒนาโจทย์ในปี 2567 ไม่เพียงเป็น**การตกผลึกองค์ความรู้** ที่ได้จากช่วง 2 ปีที่ผ่านมาเท่านั้น แต่ยังเป็นจุดเริ่มต้นของการออกแบบ "ต้นแบบการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบ" ที่สามารถขยายผลและปรับใช้ในบริบทอื่น ๆ ได้อย่างยืดหยุ่นและมีพลัง

แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ หรือการยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

ในการดำเนินงานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ สิ่งสำคัญที่สุดไม่ใช่เพียงแค่การพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการ หากแต่คือการยืนอยู่บนหลักการสำคัญที่ว่า **"ชุมชนคือผู้ที่รู้ปัญหาของตนเองดีที่สุด"** แนวคิดดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการทำงานที่ให้ความสำคัญกับ "ความรู้จากฐานราก" และยอมรับว่า ชุมชนมีความเข้าใจในปัญหาและสภาพแวดล้อมของตนเองดีกว่าใคร แม้ท้องถิ่นในฐานะกลไกบริหารจัดการจะมีบทบาทสำคัญ แต่หลายครั้งก็ยังติดขัดจากข้อจำกัด เช่น ข้อจำกัดด้านอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย ความต่อเนื่องของนโยบาย หรือสมรรถนะของบุคลากรในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ดังที่มุมมองที่ว่า

"การทำงานลักษณะนี้ต้องเชื่อจากพื้นฐานก่อนว่า ชุมชนหรือตัวคนในชุมชนคือผู้ที่รู้ปัญหาของตัวเอง คือเขารู้ว่าอะไรคือปัญหาของเขา แล้วเขาก็จะมีท้องถิ่นในฐานะหน่วยที่จะบริหาร ท้องถิ่นเองเขาก็ทราบว่าชุมชนมีปัญหาของท้องถิ่นเอง แต่ท้องถิ่นก็จะก็ปัญหาของท้องถิ่นเองก็คือบางทีมันก็ถูกจำกัดด้วยข้อจำกัดทางกฎหมายหรือว่าข้อจำกัดทางด้านสมรรถนะของผู้ปฏิบัติงาน..."

นักวิจัย: ผู้สนับสนุนการเปิด “พื้นที่ความรู้” ระหว่างชุมชนและท้องถิ่น

ในกระบวนการนี้ นักวิจัยไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงโดยลำพัง แต่เป็นผู้ร่วมค้นหาและเชื่อมประสานระหว่าง “องค์ความรู้ในพื้นที่” กับ “กลไกเชิงระบบ” เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีความหมายและยั่งยืน โดยหนึ่งในกรณีศึกษาที่สะท้อนบทบาทนักวิจัยได้อย่างชัดเจน คือ การลงพื้นที่เพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการน้ำของท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การค้นพบว่า อปท. บางแห่งไม่ทราบว่าตนเองได้รับการถ่ายโอนภารกิจด้านสถานีสูบน้ำมาแล้ว เนื่องจากช่วงการเปลี่ยนผ่านของอำนาจรัฐในอดีต ทำให้เอกสารหาย หรือขาดการถ่ายทอดข้อมูล นักวิจัยได้ช่วย “รื้อฟื้น” ข้อมูลและช่วยเหลือในการตรวจสอบสถานะของภารกิจถ่ายโอน พร้อมเสนอแนวทางให้ท้องถิ่นสามารถดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่อย่างถูกต้อง และจากการสนับสนุนเชิงวิชาการ นักวิจัยจึงสามารถ**เชื่อมโยงปัญหาเชิงประจักษ์**สู่การหารือกับหน่วยงานระดับนโยบาย อาทิ คณะกรรมการลุ่มน้ำ จังหวัด และสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.)

บทเรียนสำคัญที่ได้จากกรณีนี้

1. ความรู้ที่แท้จริงเริ่มต้นจากพื้นที่ ต้องยอมรับว่าความรู้ในเชิงเทคนิคหรือข้อกฎหมาย ไม่อาจนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากปราศจากการเรียนรู้จากชุมชนและผู้ปฏิบัติในท้องถิ่น

2. นักวิจัยต้องทำหน้าที่เป็น “ตัวกลาง” ที่มีทักษะหลากมิติ ทั้งการรับฟัง วิเคราะห์ และสื่อสารกับหน่วยงานทุกระดับ ตั้งแต่ภาคประชาชนจนถึงภาคนโยบาย

3. การเปลี่ยนแปลงไม่อาจเกิดขึ้นโดยทันที การสร้างความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของ อปท. ต้องอาศัยทั้งกระบวนการ **“เสริมพลัง”**(Empowerment) และการ “แปลความรู้” ให้อยู่ในภาษาที่หน่วยงานเข้าใจและนำไปใช้ได้จริง

4. งานวิจัยเชิงพื้นที่ต้องมองไกลกว่าผลลัพธ์ระยะสั้น การเปลี่ยน Mindset ขององค์กร หรือการทำให้ชุมชนเชื่อมั่นในตนเอง เป็นรากฐานสำคัญที่สามารถต่อยอดสู่การยกระดับเชิงนโยบายในระยะยาว

หนึ่งในผลสำเร็จสำคัญของกระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่ คือ การสามารถเชื่อมโยงปัญหาเชิงประจักษ์ในระดับพื้นที่เข้ากับระบบบริหารจัดการในระดับนโยบายได้อย่างเป็นรูปธรรม ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ การทำงานร่วมกับระบบ Thai Water Plan ซึ่งเป็นกลไกหลักที่ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สามารถเสนอแผนงานและโครงการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ของตนเองได้โดยตรงผ่านระบบของสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สทนช.) อย่างไรก็ตาม ในการลงพื้นที่วิจัยกลับพบว่าเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น

จำนวนมาก ขาดความรู้ ความเข้าใจ หรือไม่เคยทราบว่า อปท.สามารถเข้าระบบ Thai Water Plan ได้ หรือแม้แต่นายก อบต. เอง ก็ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าข้อเสนอที่ยื่นผ่านระบบดังกล่าวได้รับการจัดการอย่างไร สถานการณ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็น “ช่องว่างของการสื่อสารเชิงระบบ”ระหว่างผู้กำหนดนโยบายและผู้ปฏิบัติจริงในพื้นที่

นักวิจัยจึงมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอข้อมูลเชิงพื้นที่ต่อหน่วยงานส่วนกลาง โดยเฉพาะการเชิญเจ้าหน้าที่ระดับกลางและระดับสูงจาก สทนช. ส่วนกลาง ซึ่งมีหน้าที่ดูแล Thai Water Plan ให้ลงมาร่วมอบรมและพบปะกับท้องถิ่นโดยตรง ในปี พ.ศ. 2567 ผ่านการอบรมในรูปแบบ “โมดูลเฉพาะด้าน” ภายใต้หลักสูตรการพัฒนาสมรรถนะของ อปท. ผลลัพธ์ที่ได้ไม่เพียงแต่ทำให้เจ้าหน้าที่ สทนช. ตระหนักว่า “การอบรมก่อนหน้านี้ไม่ได้ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่เข้าใจระบบ Thai Water Plan อย่างแท้จริง” แต่ยังเปิดโอกาสให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างเจ้าหน้าที่ส่วนกลางกับนายก อบต. และบุคลากรท้องถิ่นโดยตรง ซึ่งทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจบริบทและข้อจำกัดของกันและกันมากยิ่งขึ้น อีกหนึ่งบทเรียนที่ได้จากกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ คือ การตระหนักว่าความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในภาควิชาการนั้นไม่ใช่สิ่งที่ห่างไกลจากชุมชน แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่ “ภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร” และ “ความเข้าใจร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” ในการดำเนินงานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ นักวิจัยพบว่ามหาวิทยาลัยต่าง ๆ มีองค์ความรู้และแพลตฟอร์มด้านเทคโนโลยีสารสนเทศจำนวนมากที่ถูกพัฒนาขึ้นอย่างแม่นยำและทันสมัย ทั้งในเรื่องระบบพยากรณ์น้ำแล้งน้ำท่วม ไปจนถึงการคาดการณ์สภาพอากาศสุดขั้ว (Extreme Weather) ซึ่งล้วนเป็นประเด็นวิจัยที่ได้รับความสนใจในระดับโลก อย่างไรก็ตาม เมื่อเทคโนโลยีเหล่านี้ถูกนำลงไปสู่พื้นที่ พบว่ามีช่องว่างสำคัญระหว่างภาษาวิชาการกับภาษาชาวบ้าน ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการสร้างความเข้าใจและการมีส่วนร่วมของชุมชน แม้ชุมชนจะมีศักยภาพในการเข้าใจปัญหาของตนเองอยู่แล้ว แต่ถ้านักวิจัยยังใช้ภาษาที่ซับซ้อนและยึดติดกับรูปแบบเชิงวิชาการ ก็ย่อมไม่สามารถทำให้ชุมชนเข้าถึงความรู้ได้อย่างแท้จริง

“การปรับภาษา” คือ กุญแจสำคัญในการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชน

หนึ่งในหัวใจสำคัญของการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือ **การสื่อสารที่เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน** โดยเฉพาะเมื่อนำองค์ความรู้หรือเทคโนโลยีจากภาควิชาการลงไปสู่พื้นที่ การใช้ “ภาษาวิชาการ” โดยตรงมักกลายเป็นอุปสรรคในการถ่ายทอด ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงหรือมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ แม้ว่าเรื่องที่พูดจะเป็นเรื่องเดียวกันก็ตาม บทเรียนสำคัญที่นักวิจัยได้เรียนรู้ คือ “เราต้องเชื่อก่อนว่า ชาวบ้านเขาเข้าใจได้ ไม่ใช่เพราะเขารู้ไม่พอ แต่เพราะภาษาที่ใช้กันอาจเดินคนละทาง”

การปรับภาษา คือ การปรับความเข้าใจ

กระบวนการถ่ายทอดความรู้จึงไม่ใช่เพียงแค่ “การพูดให้ฟัง” แต่เป็น “การแปลความหมาย” จากภาษาวิชาการ ให้กลายเป็นภาษาที่ชาวบ้าน

คุ้นเคยและสามารถเชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงของตนเองได้ โดยต้องรักษาสาระสำคัญของเนื้อหาไว้ให้ครบถ้วน แต่ใช้วิธีเล่าเรื่องหรือยกตัวอย่างให้เข้าใจง่ายขึ้น ในบางกรณี นักวิจัยพบว่าชาวบ้านมีความเข้าใจดีมากในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวันของตนเอง เพียงแต่ขาดเครื่องมือหรือ “ภาษากลาง” ที่จะใช้สื่อสารร่วมกับนักวิชาการ ดังนั้น การปรับภาษาจึงถือเป็น**เครื่องมือสร้างความร่วมมือ ความไว้วางใจ และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง**

นักวิจัยจึงไม่ได้มีบทบาทเพียงการเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” แต่ต้องเป็น “ผู้ถ่ายทอดความรู้” ที่เข้าใจทั้ง **ศาสตร์และศิลป์** ของการสื่อสารกับชุมชน โดยต้องอาศัยทักษะ 3 ประการหลัก คือ 1) **การฟังอย่างลึกซึ้ง** เพื่อเข้าใจวิธีคิดและภาษาของชุมชน 2) **การแปลภาษาวิชาการ** ให้เป็นภาษาชุมชนโดยไม่ลดทอนสาระ และ 3) **การเรียนรู้ร่วมกัน** เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน ไม่ใช่การสอนแบบสั่งการ

ตัวอย่างเช่น เมื่อชาวบ้านพูดถึงปัญหาฝนแล้งหรือภัยน้ำท่วม นักวิทยาศาสตร์อาจมีการวัดหรือประเมินสถานการณ์ผ่านเครื่องมือหรือดัชนีทางวิชาการ เช่น การประเมินระดับความแล้งเป็นร้อยละต่าง ๆ หรือการจำแนกประเภทน้ำท่วมในเชิงวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจและประสบการณ์ของชาวบ้านในพื้นที่อาจแตกต่างออกไป เช่น ชาวบ้านอาจมองว่าเหตุการณ์บางอย่างเป็นน้ำหลาก ไม่ใช่น้ำท่วม ซึ่งเป็นความแตกต่างของ **“ภาษา”** และ **“มุมมอง”** ที่ต้องได้รับการสะท้อนและถอดความให้ตรงกัน นักวิจัยจึงต้องทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อม เพื่อแปลงข้อมูลวิชาการให้ง่ายต่อการเข้าใจ และในขณะเดียวกันก็รับฟังและเคารพประสบการณ์ของชุมชน

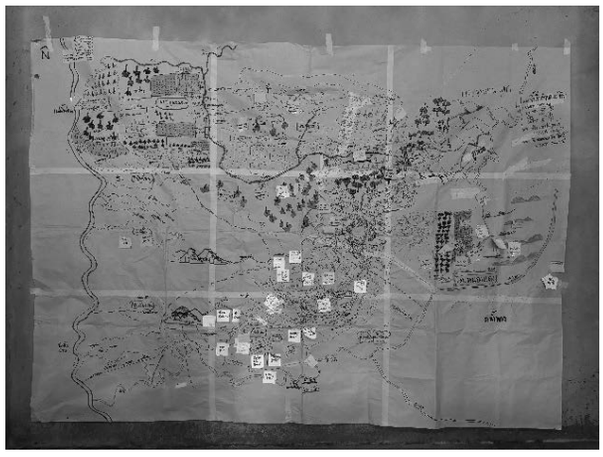

การเชื่อมโยงนี้ส่งผลต่อการออกแบบแนวทางการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพน้ำ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตให้สอดคล้องกับการจัดการน้ำ ทั้งนี้ ไม่เพียงแต่แก้ไขปัญหาฝนแล้งหรือน้ำท่วมเท่านั้น แต่ยังมุ่งเน้นไปสู่การสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในชุมชนอย่างยั่งยืน เมื่อชาวบ้านเข้าใจและมั่นใจว่า “เราทำได้” พวกเขาจะกลายเป็น

พลังสำคัญในการกดดันและสนับสนุนการดำเนินงานของหน่วยงานท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งบางครั้งตัวท้องถิ่นเองก็มีความตั้งใจแต่ยังขาดความมั่นใจในการดำเนินงาน เช่น กลัวว่าจะถูกตรวจสอบจากหน่วยงานภายนอก เช่น สำนักงานตรวจเงินแผ่นดิน (สตง.) แต่เมื่อนักวิจัยช่วยสร้างความเข้าใจในกระบวนการและข้อกฎหมายต่าง ๆ ทำให้ท้องถิ่นกล้าที่จะดำเนินการและเกิดผลลัพธ์ที่จับต้องได้ บทเรียนสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ชุมชน นักวิชาการ และหน่วยงานราชการ ที่สร้างเป็น “พื้นที่แห่งการเรียนรู้ร่วมกัน” ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์และเทคนิคเท่านั้น แต่ยังเป็นการผสานความเข้าใจระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคม เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนและเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ และเทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จ (Key Success Factors) ในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

จากประสบการณ์การลงพื้นที่วิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ พบว่าปัญหาหลักที่เกิดขึ้นมีอยู่สองด้าน คือ ด้านแรกเป็นเรื่อง **Mindset หรือกรอบความคิด** ที่ท้องถิ่นและชุมชนมีต่อการบริหารจัดการน้ำ ซึ่งมักเกิดความรู้สึกว่า “ทำไม่ได้” หรือ “สิ้นหวัง” โดยท้องถิ่นบางแห่งมองว่าตนเองไม่มีศักยภาพพอ ส่วนชุมชนเองก็ขาดความเชื่อมั่นและความหวังที่จะทำงานร่วมกับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะเมื่อเรื่องการจัดการน้ำยังถูกมองว่าเป็นภารกิจหลักของภาครัฐ เช่น กรมชลประทานหรือหน่วยงานส่วนกลางอื่น ๆ ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขัดขวางการพัฒนาและการถ่ายโอนภารกิจไปยังท้องถิ่น

ด้านที่สองเป็นเรื่องของ **ข้อจำกัดทางโครงสร้างและทรัพยากร** ที่ทำให้หลายพื้นที่มองไม่เห็นทางออก และเกิดความรู้สึกว่าไม่มีทางที่จะพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงได้ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักวิจัยและผู้พัฒนาพื้นที่สามารถทำได้ คือการค้นหาและสนับสนุน “นวัตกรท้องถิ่น” หรือผู้นำตัวอย่างที่มีความสำเร็จในพื้นที่จริง ซึ่งเป็นแรงผลักดันและแรงบันดาลใจให้กับพื้นที่อื่น ๆ ได้เห็นว่าการบริหารจัดการน้ำหรือการพัฒนาท้องถิ่นเป็นไปได้ ตัวอย่างเช่น กรณีของอาจารย์วินัยที่ได้ดำเนินงานอย่างต่อเนื่องในพื้นที่บ่อสวก จังหวัดน่าน จนประสบความสำเร็จและสร้างนวัตกรท้องถิ่นขึ้นได้ เมื่อพื้นที่อื่นได้รับฟังประสบการณ์และเรื่องราวนี้ก็กลายเป็นแรงกระตุ้นและแรงบันดาลใจให้เกิดความเชื่อมั่นว่า “ทำได้” และ “ของบได้” ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืนในระดับพื้นที่

การสนับสนุนท้องถิ่นและชุมชนผ่านการเชื่อมโยงองค์ความรู้และตัวอย่างจริง

ในกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ พบว่าท้องถิ่นมีความประสงค์ที่จะดำเนินการและแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเองอย่างจริงจัง แต่ก็ประสบกับข้อจำกัดที่สำคัญ คือความกังวลเรื่องข้อกฎหมายและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินงาน โดยเฉพาะในเรื่องการบริหารจัดการน้ำที่มักถูกมองว่าเป็นภารกิจของภาครัฐส่วนกลาง อย่างไรก็ตาม การนำเสนอ ตัวอย่างจากพื้นที่บ่อสวก ซึ่งเป็นท้องถิ่นที่สามารถบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และได้รับการยอมรับในเชิงกฎหมาย มาเป็นกรณีศึกษาช่วยสร้างความมั่นใจให้กับท้องถิ่นอื่น ๆ ว่า “สามารถทำได้และถูกต้องตามกฎหมาย” สิ่งนี้ทำให้ท้องถิ่นกล้าที่จะลงมือปฏิบัติและปรับเปลี่ยนแนวทางการบริหารจัดการของตนเองอย่างมั่นใจยิ่งขึ้น

ในส่วนของชุมชน เมื่อนักวิจัยได้เข้าไปส่งเสริมให้ชุมชนลอง**ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต**และใช้ข้อมูลเชิงปริมาณน้ำที่คำนวณได้จากงานวิจัยมาเป็นพื้นฐานในการวางแผน ผลที่ตามมาคือชุมชนมีทางเลือกที่หลากหลายมากขึ้น ไม่จำเป็นต้องปลูกเพียงข้าวแบบเดิม ๆ แต่สามารถวางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับทรัพยากรน้ำที่มีอย่างเหมาะสม และมีโอกาสสร้างรายได้จากการผลิตอื่น ๆ ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ กระบวนการนี้ไม่ได้จำกัดเพียงแค่งานวิจัยเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวพันกับ**ชีวิตจริงของผู้คนในพื้นที่**ด้วย ดังนั้น นักวิจัยจึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโยงความรู้กับบริบทของพื้นที่และช่วยลดความเสี่ยงให้กับท้องถิ่นและชุมชน โดยการอธิบายแนวทางที่ถูกต้องตามกฎหมายและมีความเป็นไปได้จริง เพื่อสร้างความมั่นใจให้ทุกฝ่ายกล้าลงมือทำและพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน

ในกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ สิ่งสำคัญอย่างยิ่ง คือการตระหนักถึงข้อจำกัด ทั้งในกรอบของกฎหมายและกรอบความคิดที่ท้องถิ่นต้องเผชิญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีข้อจำกัดที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติจริงของท้องถิ่นและชุมชน บทบาทของนักวิจัยในลักษณะนี้จึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การศึกษาวิจัยเชิงทฤษฎีเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการเชื่อมโยงประเด็นปัญหาที่พบในพื้นที่ไปยังหน่วยงานนโยบายที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง นักวิจัยสามารถนำเสนอประเด็นปัญหาเหล่านี้ให้แก่เจ้าหน้าที่หน่วยนโยบายได้อย่างต่อเนื่องผ่านการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างความเข้าใจและขอความร่วมมือในการหาแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม การที่นักวิจัยลงพื้นที่และทำงานร่วมกับท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด ทำให้เสียงและปัญหาของชุมชนได้รับการรับฟังจากหน่วยงานนโยบายในระดับที่ลึกซึ้งมากขึ้น ส่งผลให้เกิด**การผสานความร่วมมือระหว่างภาควิชาการ ชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ** เพื่อแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาท้องถิ่น ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เช่น แม่จรินทร์ จังหวัดเชียงราย และอำเภอเทิง อำเภอปล้อง ที่เริ่มมีความมั่นใจในการขอรับการสนับสนุนโครงการจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จของกระบวนการเชื่อมโยงและการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ นักวิจัยทำหน้าที่เป็นสะพาน

เชื่อมประสาน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลและแนวทางปฏิบัติที่ดีระหว่างท้องถิ่นและหน่วยงานนโยบาย ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้การพัฒนาเชิงพื้นที่ดำเนินไปอย่างราบรื่นและเกิดผลสัมฤทธิ์อย่างยั่งยืน

4. ความสำคัญของเครือข่ายความร่วมมือในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่น

การทำงานในลักษณะเครือข่ายความร่วมมือภาคี ถือเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งในการขับเคลื่อนการพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการส่งเสริมให้ท้องถิ่นสามารถบริหารจัดการและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ภายใต้หลักการของการกระจายอำนาจที่มุ่งเน้นให้ทุกภาคส่วนเคลื่อนที่ไปพร้อมกันในระบบ ชุมชนในพื้นที่ไม่ควรถูกมองว่าเป็นเพียงผู้รับบริการเท่านั้น แต่ต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในการสะท้อนความต้องการและปัญหาอย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน หน่วยงานท้องถิ่นก็จำเป็นต้องมีความเชื่อมโยงและประสานงานกันอย่างเป็นระบบ ทั้งในระดับระนาบ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) กับ อบต. เทศบาล หรือในแนวดิ่ง อบต. กับองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ตลอดจนการเชื่อมโยงข้ามภูมิภาค เพื่อสร้างเครือข่ายการทำงานที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน แม้การปกครองท้องถิ่นในประเทศไทยจะมีข้อจำกัดและความซับซ้อนทางกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ซึ่งบางครั้งเป็นผลจากความจำเป็นในแต่ละช่วงเวลา แต่ก็ส่งผลให้เกิดอุปสรรคในการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม การทลายข้อจำกัดเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือในรูปแบบเครือข่าย ที่ทุกฝ่ายเห็นร่วมกันว่าการแก้ไขเป็นไปได้และจำเป็นต้องทำ โดยการจัดเวทีหารือร่วมกันทั้งในระดับจังหวัดและระดับกรรมการลุ่มน้ำ ถือเป็นช่องทางสำคัญที่ช่วยสะท้อนปัญหาและข้อเสนอแนะจากพื้นที่สู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้การขับเคลื่อนสามารถดำเนินไปได้อย่างบูรณาการและตอบโจทย์ความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ความร่วมมือและผลกระทบจากการเปลี่ยนผ่านบุคลากรในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่อการทำงานเชิงพื้นที่

การทำงานเชิงพื้นที่กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น พบว่าการเปลี่ยนแปลงบุคลากร โดยเฉพาะในตำแหน่งสำคัญ มีผลต่อความต่อเนื่องและประสิทธิภาพของงานเป็นอย่างมาก ในช่วงที่ผ่านมา เราได้พัฒนาบุคลากรในพื้นที่ให้มีความรู้และสมรรถนะจนเกิดความชำนาญระดับหนึ่ง แต่เมื่อบุคลากรเหล่านั้นย้ายไปยังพื้นที่อื่นก็เกิดผลกระทบต่อการดำเนินงาน ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญและท้าทาย ในปี 2568 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของทุนวิจัยระยะสามปี (2566-2568) เราได้นำบทเรียนนี้มาปรับใช้โดยเน้นแนวคิดเรื่องการกระจายความรู้และการขับเคลื่อนอย่างทั่วถึง ไม่ให้ความรู้หรือการขับเคลื่อนนั้นตกอยู่ในมือของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเพียงอย่างเดียว เนื่องจากหากความรู้เหล่านั้นกระจุกตัว อาจทำให้เกิดช่องว่างและความไม่ต่อเนื่องในการทำงาน ด้วยเหตุนี้ ทางโครงการจึงทดลองวางกลไกการกระจายความรู้ไว้ที่ทั้งภาคประชาสังคมและภาควิชาการ โดยให้ทั้งสองภาคส่วนนี้ทำหน้าที่

เป็นศูนย์กลาง (Hub) ในการส่งต่อความรู้และประสานงานกัน เพื่อสร้างความเชื่อมโยงที่แข็งแกร่งระหว่างหน่วยงานและองค์กรในพื้นที่

ทั้งนี้ แม้ตัวองค์กรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น อบต. จะมีการเปลี่ยนแปลงบุคลากรอยู่เสมอ แต่ตัวองค์กรเองยังคงมีบทบาทสำคัญและไม่สูญหาย การกระจายสมรรถนะนี้จะช่วยลดความเสี่ยงของการสูญเสียความรู้เมื่อบุคลากรเปลี่ยนตำแหน่ง โดยการส่งเสริมให้ความรู้และทักษะกระจายอยู่ในหน่วยวิชาการ ภาคประชาสังคม รวมถึงหน่วยงานส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนอย่างยั่งยืนในพื้นที่ ดังนั้น กลยุทธ์นี้จึงไม่เพียงแต่เป็นการสร้างความมั่นคงทางความรู้ แต่ยังเป็นการสร้างเครือข่ายการทำงานที่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพในทุกระดับ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาต่อเนื่องของพื้นที่ในระยะยาว

“...เราค้นพบอันนึงเป็นเรื่องบังเอิญ คนที่เราอบรมจนเขาเป็นนวัตกร เพราะเขาไปอยู่ที่อื่นเขาก็ไปทำที่อื่น เขาก็ช่วยเรากระจายไป แต่ที่นี้เราก็ต้องเกี่ยวเขาไว้ให้ได้ หมายความว่าถ้าเกิดเขาต้องการความช่วยเหลือ เขาก็ยังรู้ว่าเขายังมีอีกสองหน่วยที่ยังอยู่เขาอย่างต่อเนื่อง อาจจะต้องคิดเป็นทำนองแบบนั้น ซึ่งระยะเวลาหรือการเฟ้นหาตัวนวัตกรที่เราจะต้องทำเขาขึ้นมาให้เป็นผู้ช่วยเรา ในมุมหนึ่งมันต้องเป็นคนที่ตัวของผู้มีอำนาจ ยอมรับ ให้เขาจิ้มเลือกว่าคนนี้แหละที่จะเป็นหลัก เพราะว่าผู้มีอำนาจยินดีร่วมงานด้วย”

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

การเข้าหาชุมชนและการประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การเข้าไปทำงานในพื้นที่ชุมชน โดยเฉพาะการประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) นั้น รูปแบบของการเข้าหาชุมชนว่าจะเป็นทางการหรือไม่ขึ้นอยู่กับลักษณะและความเข้มแข็งขององค์กรปกครองในพื้นที่นั้น ๆ ในกรณีที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังไม่เข้มแข็ง การทำงานกับชุมชนโดยตรงจึงเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญและจำเป็น เพราะในท้ายที่สุด คนที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้นำท้องถิ่นและทำงานเพื่อชุมชนก็คือคนในชุมชนนั้นเอง ดังนั้น นอกจากการอบรมและส่งเสริมสมรรถนะบุคลากรใน อบต. แล้ว การสร้างความเชื่อมั่นและความร่วมมือกับชาวบ้านจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่องค์กรท้องถิ่นยังมีข้อจำกัดในการขับเคลื่อนงาน

ตัวอย่างจากการทำงานตั้งแต่ปี 2566 พบว่าชาวบ้านในพื้นที่เหล่านั้นได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ว่า การจัดการน้ำในท้องถิ่นเป็นไปได้จริงและไม่เสี่ยงเกินไปจนถึงขั้นบางคนได้แสดงความสนใจที่จะลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้นำท้องถิ่น

เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยงานวิจัยของเรามีบทบาทสำคัญในการสร้างรูปธรรมและหลักประกันให้ชาวบ้านเห็นว่า การดำเนินการดังกล่าวสามารถทำได้จริงและเสี่ยงที่รับได้นั้นคุ้มค่า เพราะการไม่ดำเนินการจัดการน้ำที่เหมาะสมจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในการทำมาหากินของชุมชนอย่างแท้จริง ดังนี้

บทเรียนการเฟ้นหานวัตกรท้องถิ่นและการสร้างความร่วมมือกับผู้มีอำนาจในพื้นที่

การขับเคลื่อนงานพัฒนาในระดับพื้นที่ให้สำเร็จได้นั้น ต้องอาศัย “นวัตกรท้องถิ่น” ที่มีความรู้ ความเข้าใจพื้นที่ และสามารถใช้เทคโนโลยีได้จริง ซึ่งนวัตกรที่มีศักยภาพควรได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง แม้โยกย้ายตำแหน่ง หากยังเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมก็ยังสามารถขับเคลื่อนงานได้ แต่ปัจจัยสำคัญยิ่งกว่านั้นคือ การสนับสนุนจากผู้มีอำนาจในพื้นที่ เช่น นายก อบจ. หรือ อบต. เพราะผู้บริหารเป็นผู้กำหนดทิศทาง และเลือก “คู่คิด” ที่ไว้ใจได้ การที่นวัตกรได้รับการคัดเลือกหรือสนับสนุนจากผู้บริหารจะช่วยให้งานมีแรงส่งและเกิดผลลัพธ์ที่ชัดเจน ในทางตรงกันข้าม หากบุคลากรถูกส่งผ่านระบบราชการโดยไม่มีการยอมรับจากผู้นำท้องถิ่น อาจทำให้ไม่สามารถขับเคลื่อนงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น บทเรียนสำคัญคือ ต้อง “อ่านพื้นที่ให้ขาด” เข้าใจบริบทและผู้นำในพื้นที่ เพื่อออกแบบกลยุทธ์ความร่วมมือที่เหมาะสม เพราะการพัฒนาท้องถิ่นต้องทำไปพร้อมกับผู้นำที่เข้มแข็งและเปิดรับการเปลี่ยนแปลง จึงจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ยั่งยืน

บทเรียนสำคัญฐานะนักสังคมศาสตร์

ในฐานะนักสังคมศาสตร์ เราได้เรียนรู้ว่าการขับเคลื่อนชุมชนให้เกิดการพัฒนาอย่างแท้จริง ไม่สามารถทำได้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างศาสตร์สองแขนงหลัก คือ วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ควบคู่กันไปอย่างสมดุล โดย**วิทยาศาสตร์**ช่วยสร้างองค์ความรู้ด้านเทคนิคและข้อมูลที่แม่นยำ ขณะที่**สังคมศาสตร์**จะเข้ามาช่วยวิเคราะห์บริบททางสังคม ความเชื่อ วัฒนธรรม และพฤติกรรมของคนในชุมชน เพื่อให้การนำองค์ความรู้ไปใช้เกิดผลลัพธ์ที่เหมาะสมและยั่งยืน บทเรียนนี้ทำให้เราเข้าใจว่า การทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างนักวิทยาศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ ชุมชน และหน่วยงานท้องถิ่น เป็นกุญแจสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จของโครงการพัฒนาเชิงพื้นที่

อีกบทเรียนหนึ่งที่เราได้เรียนรู้ในฐานะนักสังคมศาสตร์ คือ พลังของชุมชนและพลังของสังคมสามารถเกิดขึ้นและขับเคลื่อนได้จริง แต่ต้องอาศัยการทำงานที่มีรูปธรรมและเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับบริบทของชุมชน ชุมชนไม่ได้เป็นภาพที่โรแมนติกหรือง่ายดาย แต่เต็มไปด้วยเลเยอร์ของความขัดแย้งและปัญหาที่ซับซ้อนหลากหลายด้าน การทำงานเพียงประเด็นเดียว เช่น การจัดการน้ำ แม้จะเป็นประเด็นหลัก แต่กลับสัมผัสถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ของชุมชนอย่างลึกซึ้งและรอบด้าน เราตระหนักได้ว่า การขับเคลื่อนพลังชุมชนจึงจำเป็นต้องแตะต้องทุกเลเยอร์ของความเป็นชีวิตจริง ไม่ใช่แค่ประเด็นเฉพาะ แต่รวมถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

เช่น กรณีศึกษาหนึ่งที่เราทำงาน พบว่าผู้คนในพื้นที่ต้องกลับบ้านเพื่อดูแลผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยติดเตียง ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่เหนือกว่าประเด็นหาอาชีพหรือจัดการน้ำอย่างเดียว กล่าวคือ การเข้าใจเลเยอร์เหล่านี้ทำให้นักวิจัยสามารถประสานงานกับนักวิทยาศาสตร์ได้อย่างมีประสิทธิภาพในการพัฒนาแพลตฟอร์มหรือเครื่องมือที่เหมาะสม เพื่อช่วยลดภาระบางส่วนของชุมชน และเพิ่มเวลาให้ผู้คนสามารถดูแลครอบครัวและมีชีวิตที่ดีขึ้น

"...พอทำงานเชิงพื้นที่มันคือการทำงานกับชีวิตคน มันทำงานกับทั้งชีวิต กฎหมาย กลไก มันกระทบต่อคนโดยตรง ดังนั้น นักสังคมศาสตร์ก็จำเป็นในการที่จะต้องให้เห็นคน เห็นพลวัตที่มันอยู่ในชุมชน แล้วก็พยายามเชื่อมกลไกให้มันขับเคลื่อนชีวิตเขาให้มันอยู่ดีมีสุข มันทำได้ แต่ต้องค่อยๆ อาจจะช้าหน่อย ขึ้นอยู่กับต้นทุนของแต่ละพื้นที่"

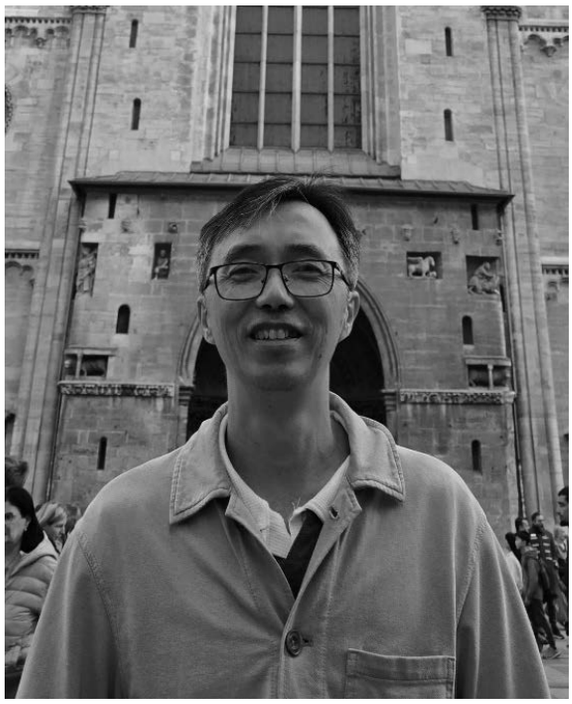
โดยสรุป การวิจัยเชิงพื้นที่ที่มีประสิทธิผลต้องก้าวข้ามการเป็น **"งานเชิงวิชาการ"** ไปสู่ **"การทำงานกับชีวิตจริงของผู้คน"** ซึ่งต้องอาศัยทั้งความรู้ ความเข้าใจ ความไว้วางใจ และการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างนักวิชาการ หน่วยงานท้องถิ่น และชุมชนในพื้นที่ การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่แท้จริงจึงไม่ใช่เพียงการคิดหรือวางแผนให้ดีเท่านั้น แต่**การทำงานกับมนุษย์ด้วยความเข้าใจในความเป็นมนุษย์** การทำงานเชิงพื้นที่นั้น คือการทำงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับชีวิตผู้คนในชุมชน ไม่ใช่เพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่งเท่านั้น แต่รวมถึงทั้งกฎหมาย กลไกการบริหารจัดการ และบริบททางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตคนอย่างเป็นองค์รวม

ดังนั้น ในฐานะนักสังคมศาสตร์ จึงมีบทบาทสำคัญในการเข้าใจและมองเห็นพลวัตภายในชุมชนอย่างลึกซึ้ง ทั้งในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนและกลไกต่าง ๆ เพื่อเชื่อมโยงและขับเคลื่อนกลไกเหล่านั้นให้สอดคล้องกับความต้องการและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่จะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป และอาจช้ากว่าที่คาดหวัง แต่ก็เป็นไปได้และเกิดผลจริง โดยขึ้นอยู่กับต้นทุนและบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่

ความคิดที่ 5: วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สู่การบริหารจัดการน้ำท้องถิ่น อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

โดย:
รองศาสตราจารย์ ดร.สิทธิชัย พิมลศรี
มหาวิทยาลัยพะเยา

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

โครงการ “การพัฒนาการบริหารจัดการน้ำอย่างชาญฉลาดของหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดพะเยาด้วยเทคโนโลยีดิจิทัลในการแก้ปัญหาภัยแล้ง” ปี 2566 โดยรองศาสตราจารย์ ดร.สิทธิชัย พิมลศรี หัวหน้าโครงการวิจัย ซึ่งเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการนำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้เพื่อเสริมศักยภาพการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่จังหวัดพะเยา เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้งอย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ โครงการนี้ได้ดำเนินการผ่านการบูรณาการข้อมูลภูมิสารสนเทศ ระบบเซ็นเซอร์ และแพลตฟอร์มดิจิทัลสำหรับติดตามปริมาณน้ำและสภาพแวดล้อมในพื้นที่แบบเรียลไทม์ ตลอดจนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นในการวางแผนและตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่ถูกต้องและทันสมัย

นอกจากนี้ โครงการยังมุ่งสร้าง “**นวัตกรท้องถิ่น**” ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีและการบริหารจัดการน้ำ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการบริหารจัดการน้ำและสามารถขยายผลการใช้เทคโนโลยีในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ โครงการนี้จึงถือเป็นต้นแบบสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นด้วยเทคโนโลยีดิจิทัลที่ตอบโจทย์ปัญหาภัยแล้ง พร้อมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างชาญฉลาดและยั่งยืน

1.1 โจทย์/วัตถุประสงค์การวิจัย ผลที่ได้รับ และกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ

ในบริบทของการบริหารจัดการน้ำในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จังหวัดพะเยาพบปัญหาหลายประการ ได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนน้ำในพื้นที่ รวมถึงการขาดความรู้และข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการบริหารจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพ ข้อมูลที่มีอยู่ปัจจุบันยังไม่ครบถ้วนและไม่เพียงพอที่จะใช้ในการคำนวณสมดุลน้ำเพื่อประเมินปริมาณน้ำที่มีและปริมาณน้ำที่ขาดแคลนได้อย่างแม่นยำ

นอกจากนี้ ข้อมูลที่มีส่วนใหญ่ยังอยู่ในความดูแลของบุคลากรเฉพาะกลุ่มทำให้การเข้าถึงและใช้งานข้อมูลเป็นไปอย่างจำกัด อีกทั้ง อปท. ส่วนใหญ่ยังขาดการใช้ข้อมูลในภาพรวมเพื่อสนับสนุนการวางแผนและการตัดสินใจ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์หลักของการวิจัยมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาระบบบริหารจัดการน้ำอย่างชาญฉลาดด้วยการนำเทคโนโลยีดิจิทัลและข้อมูลภูมิสารสนเทศมาใช้ เพื่อสร้างฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ครบถ้วน และเข้าถึงได้ง่าย รวมทั้งส่งเสริมการใช้ข้อมูลอย่างเป็นระบบ เพื่อช่วยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถวางแผนและบริหารจัดการน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและตอบโจทย์ความต้องการของชุมชนในพื้นที่

1.2 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัย-การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

นักวิจัยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาความรู้ รวมทั้งสร้างฐานข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการบริหารจัดการน้ำในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาระบบฐานข้อมูลในรูปแบบดิจิทัลที่ทันสมัย ซึ่งออกแบบมาเพื่อให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ ระบบข้อมูลดังกล่าวช่วยเพิ่มความโปร่งใสและสนับสนุนการตัดสินใจอย่างเป็นระบบ โดยครอบคลุมตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล การประมวลผล ไปจนถึงการวางแผนและติดตามผลการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่อย่างครบถ้วน

นอกจากนี้ นักวิจัยยังเป็นตัวกลางสำคัญในการเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานท้องถิ่น องค์กรภาครัฐ และชุมชน เพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกันและพัฒนาแนวทางการจัดการน้ำที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ ทำให้การแก้ไขปัญหามีประสิทธิผลและยั่งยืนในระยะยาว

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

งานวิจัยนี้ใช้**หลักการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี**ควบคู่กับแนวคิดบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน โดยเน้นการเรียนรู้ พัฒนาศักยภาพบุคลากรท้องถิ่น ให้สามารถสร้างระบบข้อมูลน้ำท้องถิ่นแบบดิจิทัล สามารถจัดทำผังน้ำ รู้จักระบบน้ำของพื้นที่ รู้ความต้องการใช้น้ำ (Demand) รู้น้ำต้นทุน (Supply) สามารถคำนวณสมดุลน้ำ ให้ชุมชนสามารถตอบคำถามได้ น้ำในพื้นที่ขาด/เกินเท่าไหร่ และการพัฒนาโครงการน้ำในการแก้ปัญหาน้ำสำคัญในพื้นที่และสอดคล้องกับปริมาณน้ำต้นทุน ด้วยการนำระบบข้อมูลดิจิทัลมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและความแม่นยำของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำในท้องถิ่น

นักวิจัยได้พัฒนาเครื่องมือดิจิทัลเฉพาะสำหรับงานนี้ ได้แก่ แอปพลิเคชัน “Kwan Kuk Kep” ซึ่งใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับปริมาณน้ำ แหล่งเก็บน้ำ และโครงสร้างทางชลศาสตร์ในพื้นที่อย่างละเอียดและต่อเนื่อง รวมถึงการสร้างเว็บไซต์ “Kwan Smart Water” ที่ทำหน้าที่เป็นระบบฐานข้อมูลสำหรับการบริหารจัดการน้ำขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถเข้าถึงข้อมูลและนำไปใช้วางแผน ติดตามและบริหารจัดการทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

ในการดำเนินโครงการวิจัยเชิงพื้นที่ พบว่ามีข้อจำกัดและปัญหาหลักที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการขับเคลื่อนงาน ดังนี้

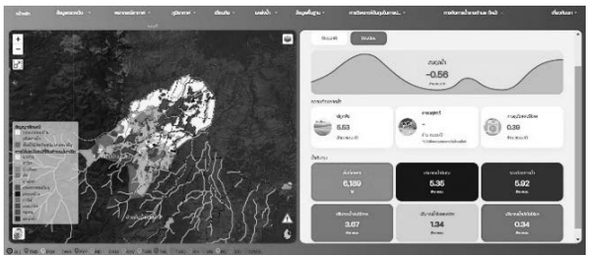
3.1 ความแตกต่างในการมีส่วนร่วมและความร่วมมือของชุมชน

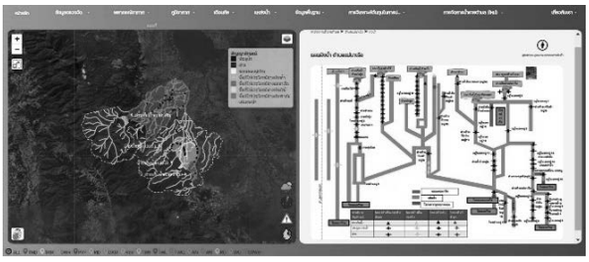
การตอบรับและระดับความร่วมมือของชุมชนต่อโครงการมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ บางชุมชนแสดงความกระตือรือร้นและพร้อมมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ ในขณะที่บางชุมชนอาจมีความลังเลหรือไม่เห็นความจำเป็นในการเข้าร่วมกิจกรรม ส่งผลให้การดำเนินงานและการสร้างผลลัพธ์ในพื้นที่ไม่เท่ากัน

3.2 ความหลากหลายของพื้นฐานความรู้และทัศนคติ

ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องในแต่ละพื้นที่มีระดับความรู้ ความเข้าใจ และแนวคิดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำและเทคโนโลยีดิจิทัล ความแตกต่างนี้ทำให้การสื่อสารและการถ่ายทอดความรู้ต้องใช้เวลาและวิธีการที่หลากหลายเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน

ปัญหาและข้อจำกัดเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับการจัดการอย่างระมัดระวัง ผ่านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและการออกแบบกิจกรรมที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน เพื่อให้โครงการเกิดความยั่งยืนและขยายผลได้ในอนาคต

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหา ข้อจำกัด และปัจจัยแห่งความสำเร็จ (Key Success Factors) ในการขับเคลื่องานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

การดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการบริหารจัดการน้ำ พบว่ามีเทคนิคและแนวทางสำคัญที่ช่วยแก้ไขปัญหาและส่งเสริมความสำเร็จดังนี้

4.1 การสร้างความร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่นและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

เริ่มต้นด้วยการเข้าพบและทำความเข้าใจกับนายกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือเทศบาล เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์และประโยชน์ของโครงการอย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้นำท้องถิ่นเข้าใจและเห็นความสำคัญของการสนับสนุนโครงการ รวมถึงการขอความร่วมมือในการแต่งตั้งผู้ประสานงานหรือตัวแทนรับผิดชอบในตำบลที่เกี่ยวข้องกับงานบริหารจัดการน้ำ เพื่อเป็นสะพานเชื่อมประสานงานอย่างมีประสิทธิภาพ

4.2 การอบรมและเสริมสร้างความรู้

จัดการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการบริหารจัดการน้ำและการใช้งานระบบดิจิทัลที่พัฒนาแก่เจ้าหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจและทักษะพื้นฐานที่จำเป็นในการบริหารจัดการน้ำท้องถิ่นอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้เกิดความพร้อมและความมั่นใจในการใช้งานเครื่องมือและเทคโนโลยี

เทคนิคเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการสร้างความร่วมมือและความต่อเนื่องของโครงการ ช่วยลดข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วมและความรู้ของผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ช่วยให้การขับเคลื่อนงานวิจัยประสบผลสำเร็จและสามารถขยายผลได้อย่างยั่งยืน

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

จากประสบการณ์การดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่เพื่อส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน พบว่า มีบทเรียนที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานวิจัยให้เกิดผลเป็นรูปธรรมและยั่งยืน ดังนี้

5.1 การวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ

งานวิจัยที่มีประสิทธิภาพต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปัญหาที่แท้จริง รวมถึงความต้องการที่สำคัญของชุมชนในพื้นที่นั้น ๆ โดยมุ่งเน้นให้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสนับสนุนและช่วยให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่สำคัญได้จริง

5.2 การจัดการความรู้และข้อมูลให้ง่ายต่อการเข้าใจและใช้งาน

ความรู้และข้อมูลที่จัดทำขึ้นสำหรับชุมชนและเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ต้องออกแบบให้ง่ายต่อการเข้าถึงและทำความเข้าใจ เพื่อให้สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนและบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5.3 การระบุและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานและบุคคลสำคัญ

การดำเนินงานต้องมีการระบุชัดเจนว่าหน่วยงานหรือบุคคลใดเป็นตัวแทนหรือส่วนสำคัญที่มีบทบาทต่อความสำเร็จของโครงการ และต้องสร้างความร่วมมือประสานงานกันอย่างต่อเนื่องเพื่อสนับสนุนการทำงานและแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้อย่างราบรื่น

5.4 การอบรมและพัฒนาศักยภาพบุคลากรชุมชนควรเน้นความกระชับและการมีส่วนร่วม

การอบรมควรจัดให้มีเนื้อหาที่สำคัญและตรงประเด็น โดยไม่ใช้เวลานานเกินไป และควรใช้กระบวนการจัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ด้วยวิธีการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน เพื่อเสริมสร้างความรู้และทักษะอย่างยั่งยืน

บทเรียนเหล่านี้สะท้อนถึงความท้าทายของนักวิจัยในการนำเทคโนโลยีใหม่มาใช้กับท้องถิ่นที่ต้องพัฒนาเทคโนโลยี/เครื่องมือ (Tools) ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น (Appropriate technology for local community) และพัฒนากระบวนการในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการใช้งานให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนที่มีความหลากหลายอย่างมีส่วนร่วม (Implementation) มีการพัฒนาศักยภาพบุคลากรสำคัญในพื้นที่ในการบริหารจัดการน้ำด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล ให้บุคลากรสามารถพัฒนาชุดข้อมูลดิจิทัลสำหรับบริหารจัดการน้ำได้ด้วยตนเอง สามารถคิดวิเคราะห์วางแผนพัฒนาโครงการด้วยข้อมูล

นอกจากนี้ การทำงานวิจัยที่ควรมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ผสานกับการทำงานจริงของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความร่วมมือข้ามภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การพัฒนาบริหารจัดการน้ำเชิงพื้นที่เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างเป็นรูปธรรม และมีการพัฒนาแผนและโครงการจริงในการแก้ปัญหาน้ำท้องถิ่น มีการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่อย่างแท้จริง

ความคิดที่ 6: ชุมชนเป็นฐาน เครือข่ายการทำงาน และการเปลี่ยนมุมมอง

โดย:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศดานนท์ วัตตธรรม
มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

โจทย์สำคัญของการวิจัย

โจทย์สำคัญที่ได้รับจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) คือ การเพิ่มประสิทธิภาพให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) โดยเฉพาะในส่วนของการยกระดับการจัดเก็บรายได้ให้เพิ่มขึ้นโดยอาศัยเทคโนโลยีใหม่ ๆ หรือแนวทางใหม่ ๆ ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย สะดวก และใช้งานได้จริง รวมไปถึงการออกแบบบริการสาธารณะของ อปท. ที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำ และช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานให้เกิดมาตรฐานด้วยตัวของ อปท. เอง

นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงโจทย์ที่ว่าทำอย่างไรเพื่อให้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น สามารถคงอยู่และขยายผลจาก อปท. นำร่องที่ลงไปศึกษาทดลองไปสู่ อปท. อื่น ๆ ทั้งหมดจึงนำไปสู่ชิ้นงานวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา จำนวน 4 เรื่อง (หัวหน้าโครงการ) ได้แก่

1. โครงการวิจัย เรื่อง การเพิ่มศักยภาพการบริหารการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นเพื่อการพึ่งพาตนเองทางการคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดสงขลาอย่างยั่งยืน

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2566 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาสภาพจริงของการบริหารการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น 2) เพื่อเสริมสร้างศักยภาพการบริหารการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น และ 3) เพื่อประเมินศักยภาพการบริหารการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น จากการติดตามและวัดผลความสำเร็จ

2. โครงการวิจัย เรื่อง วิจัยและให้คำปรึกษาการจัดการฝึกอบรมเทคนิควิธีเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคใต้

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ได้แก่ 1) เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ต่อยอด และสร้างหลักสูตรฝึกอบรมการพัฒนาการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นที่สอดคล้องกับความต้องการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสภาพบริบทในพื้นที่

2) เพื่อยกระดับศักยภาพให้แก่บุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ด้วยเทคนิค กลยุทธ์ และวิธีการจากองค์ความรู้ทางด้านการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นที่สามารถนำไปใช้ได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม และ 3) เพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการอันนำไปสู่การเป็นชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพเพื่อพัฒนาการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น ระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเครือข่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3. โครงการวิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบระบบบริการรถขนส่งสาธารณะรับส่งผู้ป่วยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลา

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ได้แก่ 1) เพื่อออกแบบรูปแบบระบบบริการรถขนส่งสาธารณะรับส่งผู้ป่วยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลา 2) เพื่อทดลองรูปแบบระบบบริการรถขนส่งสาธารณะรับส่งผู้ป่วยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลา และ 3) เพื่อประเมินผลรูปแบบระบบบริการรถขนส่งสาธารณะรับส่งผู้ป่วยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลา

4. โครงการวิจัย เรื่อง การฝึกอบรมเทคนิควิธีเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนารายได้ท้องถิ่น และเทคนิคขั้นสูงในการใช้งานแอปพลิเคชันเพื่อการจัดเก็บรายได้สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 (อยู่ในระหว่างดำเนินการ) โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ ได้แก่ 1) เพื่อออกแบบหลักสูตรการฝึกอบรมจากองค์ความรู้ทางด้านการพัฒนารายได้ท้องถิ่น 2) เพื่อฝึกปฏิบัติการเทคนิควิธีเชิงกลยุทธ์และเทคนิคขั้นสูงให้แก่บุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เกิดแนวทางที่สามารถนำไปใช้ได้จริง และ 3) เพื่อสร้างชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพทางด้านการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น

จากงานโครงการวิจัยข้างต้น**เกิดผลลัพธ์สำคัญ**ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยผลเชิงจำนวนรายได้ที่เพิ่มขึ้น และการสร้างนวัตกรรมในการทำงานให้แก่ อปท. ได้แก่ การกระตุ้นพฤติกรรมในการชำระภาษี การใช้งานแอปพลิเคชันในการสำรวจภาษี ในโครงการวิจัย เรื่อง การเพิ่มศักยภาพการบริหารการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นเพื่อการพึ่งพาตนเองทางการคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดสงขลาอย่างยั่งยืน การสร้างนวัตกรและบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถในโครงการวิจัย เรื่อง การวิจัยและให้คำปรึกษาการจัดการฝึกอบรมเทคนิควิธีเชิงกลยุทธ์ในการพัฒนาการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตภาคใต้ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในพื้นที่ และการเข้าถึงบริการสาธารณะของคนในพื้นที่เพิ่มขึ้น ในโครงการวิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบระบบบริการรถขนส่งสาธารณะรับส่งผู้ป่วยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลา

สำหรับ**กระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ** ได้แก่ การใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในการทดลองปฏิบัติการจริง โดยการสร้างความร่วมมือจากบุคลากรของ อปท. เครือข่าย และชุมชน ในการเข้ามีส่วนร่วมทั้งในบทบาทของผู้ร่วมวิจัย และกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัย ทำให้เกิดการเรียนรู้การทำงานร่วมกันทุกฝ่าย และสร้างการเติมเต็มมิติของงานที่แต่ละฝ่ายมีบทบาทและรับผิดชอบ

บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

บทบาทสำคัญของนักวิจัย คือ การเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเองจากการลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลแล้วมาวิเคราะห์ผล สรุปผล จากนั้นก็นำเสนอในเวทีวิชาการทั่วไป ซึ่งช่องว่างสำคัญคือ แล้วประชาชนหรือชุมชนที่เราลงไปเก็บข้อมูลนั้น ได้ประโยชน์อะไรจากสิ่งที่เราได้ดำเนินการ ท้ายสุด พอเราลงพื้นที่ซ้ำ ๆ บ่อย ๆ ในพื้นที่เดิม ๆ ชาวบ้านหรือชุมชนจะเกิดการต่อต้าน เบื่อหน่าย และมองภาพของนักวิจัยในแง่ลบ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจากการได้รับทุนจาก บพท. กลับตรงกันข้าม นักวิจัยกลับต้องอยู่เรียนรู้และสร้างผลลัพธ์หรือความเปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กับชุมชน คอยเรียนรู้และเติมเต็มความรู้ระหว่างกัน โดยไม่ฝืนหรือยัดเยียดองค์ความรู้หรือเครื่องมือ เพียงแต่ค่อย ๆ เติมและตรวจสอบศักยภาพของชุมชนหรือพื้นที่ศึกษาว่ารับได้มากน้อยเพียงใด พร้อมจะขยายผลหรือต่อยอดได้เพิ่มขึ้นเพียงใด จึงนับเป็นบทบาทใหม่ของนักวิจัยที่เปลี่ยนแปลงหน้างานไปจากเดิมและเกิดผลที่ชัดเจนและดีขึ้น

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

หัวใจสำคัญของการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น คือการยึด “ชุมชน” หรือ “พื้นที่” เป็นฐานในการทำงาน (Community/Area-based Research) โดยเริ่มต้นจากการลงไปเรียนรู้ว่า ชุมชนมีปัญหาอะไรบ้าง มีวิธีการแก้ปัญหาอย่างไรในปัจจุบัน และ

แนวทางที่ใช้อยู่สามารถแก้ปัญหาได้มากน้อยเพียงใด เมื่อเข้าใจภาพปัญหาเบื้องต้นแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การสำรวจศักยภาพของชุมชนอย่างรอบด้าน เช่น ใครคือแกนนำ ชุมชนมีทรัพยากรหรือจุดแข็งอะไร ขณะเดียวกันก็ต้องมองเห็นสิ่งที่ขาด หรือสิ่งที่ชุมชนอยากพัฒนาเพิ่มเติม

จากนั้น นักวิจัยจึงนำข้อมูลเหล่านี้มาวิเคราะห์ เพื่อออกแบบแนวทาง วิธีการ หรือเครื่องมือที่เหมาะสม ในการช่วย “เสริม” หรือ “เติมเต็ม” ให้กับศักยภาพที่มีอยู่เดิม หรือใช้เพื่อแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ ตัวอย่างเช่น การวิจัยเพื่อพัฒนาระบบการจัดเก็บรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม มีประสิทธิภาพ และตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้จริง

เสริมพลัง อปท. ด้วยเครื่องมือที่ง่าย ใช้ได้จริง

จากการลงพื้นที่ทำวิจัย เราพบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จำนวนมากประสบปัญหาในการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการขาดช่องทางสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการสร้างความเข้าใจกับประชาชน หรือการไม่สามารถปรับปรุงฐานข้อมูลภาษีให้ทันสมัยได้ เนื่องจากไม่มีเครื่องมือที่เหมาะสม

งานวิจัยจึงมุ่งเน้นไปที่การ **“สร้างเครื่องมือที่ง่าย เข้าถึงได้ และใช้ได้จริง”** เพื่อสนับสนุนการทำงานของ อปท. อย่างเป็นรูปธรรม เช่น การพัฒนา LINE Official Account เพื่อใช้เป็นช่องทางสื่อสารที่ปลอดภัยและเข้าถึงประชาชนได้สะดวก รวมถึงการสร้างระบบสำรวจข้อมูลผ่าน AppSheet ซึ่งเป็นโปรแกรมที่ไม่มีค่าใช้จ่าย ใช้งานง่าย และสามารถปรับใช้กับบริบทของแต่ละพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม

หัวใจของกระบวนการทั้งหมด คือ การออกแบบให้ อปท. สามารถเรียนรู้และใช้งานเครื่องมือเหล่านี้ได้ด้วยตนเอง เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการแก้ปัญหา และสามารถต่อยอดพัฒนาแนวทางใหม่ ๆ ได้ในอนาคต โดยนักวิจัยทำหน้าที่เป็นเพียง **“พี่เลี้ยง”** หรือ Coach คอยให้คำแนะนำ สนับสนุน และอยู่เคียงข้างในการเดินทางของการพัฒนา

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

แม้ว่าการวิจัยเชิงพื้นที่จะมีพลังอย่างมากในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงระดับฐานราก แต่ในการปฏิบัติจริง กลับมีข้อจำกัดและความท้าทายหลายประการที่นักวิจัยต้องเผชิญ ซึ่งส่งผลต่อการออกแบบ กระบวนการทำงาน และการประเมินผลลัพธ์ของงานวิจัยอย่างเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทำงานร่วมกับหน่วยงานในระดับพื้นที่ และมุ่งหวังผลกระทบในเชิงนโยบายหรือโครงสร้าง ดังนี้

3.1 ความร่วมมือของหน่วยงานในพื้นที่

หน่วยงานในพื้นที่บางแห่งอาจมีข้อจำกัดจากภารกิจหน้าที่หลัก หรือมีโครงสร้างการบริหารงานภายในที่ซับซ้อนส่งผลให้การประสานงานหรือการสร้างการรับรู้ร่วมกัน

ระหว่างนักวิจัยกับหน่วยงานในพื้นที่ ต้องใช้เวลาและความไว้วางใจระดับหนึ่ง การผลักดันให้เกิดความเข้าใจที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในระยะเวลาอันสั้น

นอกจากนี้ ในบางกรณี หน่วยงานอาจมองว่ากระบวนการวิจัยเป็น “ภาระเพิ่มเติม” หรือยังไม่เกิดความเชื่อมั่นต่อแนวคิด วิธีการ หรือทิศทางที่นักวิจัยนำเสนอ ส่งผลให้เมื่อโครงการสิ้นสุดลง ผลลัพธ์หรือเครื่องมือที่พัฒนาขึ้นอาจไม่ได้รับการนำไปสานต่อ หรือต่อยอดให้เกิดผลอย่างยั่งยืนในพื้นที่

3.2 ความไม่แน่นอนในเชิงนโยบายของหน่วยงานที่เข้าไปศึกษาวิจัย

โดยเฉพาะในกรณีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ซึ่งมีลักษณะเฉพาะคืออาจเกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนของผู้บริหารท้องถิ่น เช่น นายกเทศมนตรีหรือนายกองค์การบริหารส่วนตำบล หลังการเลือกตั้ง ซึ่งอาจส่งผลกระทบโดยตรงต่อทิศทางการบริหารและการมีส่วนร่วมในงานวิจัย แม้ในบางกรณีผู้บริหารคนเดิมได้รับเลือกเข้ามาอีกครั้ง แต่เจตจำนงทางนโยบายหรือความตั้งใจอาจไม่สอดคล้องกับทีมงานปฏิบัติ

ในทางกลับกัน บางพื้นที่พบว่าทีมงานหรือเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานมีความกระตือรือร้นอยากทดลองแนวทางใหม่ ๆ ผ่านกระบวนการวิจัย แต่กลับไม่ได้รับการสนับสนุนจากผู้บริหารระดับสูง ปัญหาในลักษณะนี้ หากไม่มีการพูดคุยตกลงหรือสร้างความเข้าใจที่ชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้น อาจนำไปสู่ปัญหาในการดำเนินงานวิจัย เช่น ขาดทีมงานในการขับเคลื่อนกิจกรรมภาคสนาม หรือเกิดความไม่ยอมรับต่อผลลัพธ์ของงานวิจัยเมื่องานแล้วเสร็จ

3.3 ปัญหาในเชิงขนาดของพื้นที่กับวิธีการ/เครื่องมือที่นำไปทดลอง

จากการดำเนินงานวิจัยเชิงพื้นที่ พบว่าเครื่องมือหรือวิธีการบางประเภทอาจเหมาะสมกับพื้นที่หรือประเภทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) บางแห่ง แต่ไม่สามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพในทุกบริบท

ตัวอย่างเช่น พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท หรือพื้นที่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และเทศบาลตำบล (ทต.) อาจเหมาะกับการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย เพื่อเชิญชวนประชาชนให้มาชำระภาษี เพราะเป็นช่องทางที่เข้าถึงได้ง่ายและเป็นที่คุ้นเคยในพื้นที่ ขณะที่พื้นที่ในเขตเมือง หรือในเขตเทศบาลเมือง (ทม.) และเทศบาลนคร (ทน.) มักจะ

เหมาะสมกับการใช้สื่อออนไลน์หรือเทคโนโลยีดิจิทัลในการสื่อสารมากกว่า

นอกจากนี้ ยังมี**ความแตกต่างในระดับภาษาและวัฒนธรรม** เช่น การมอบสติ๊กเกอร์ป้ายให้แก่ผู้ที่มาชำระภาษีป้าย หากดำเนินการในพื้นที่เมืองท่องเที่ยว อาจจำเป็นต้องเพิ่มข้อความในภาษาต่างประเทศเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวหรือผู้ประกอบการต่างชาติ หรือในพื้นที่ที่มีประชากรใช้ภาษาถิ่นหรือภาษาท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น ในอำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา ซึ่งมีพี่น้องชาวไทยมุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก การประชาสัมพันธ์เชิญชวนใช้บริการรถรับส่งเพื่อพาไปพบแพทย์ อาจต้องเพิ่มเติมข้อความภาษายาวีควบคู่กับภาษาไทยเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเข้าถึงบริการอย่างทั่วถึง ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่า การออกแบบวิธีการหรือเครื่องมือใด ๆ ต้องอิงกับ “บริบทเฉพาะ” ของพื้นที่เป็นหลัก มิใช่ใช้แนวทางเดียวกันทั้งหมดในทุกพื้นที่เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่แท้จริงในการพัฒนา

3.4 ข้อจำกัดเชิงนโยบายหรือข้อบังคับทางกฎหมาย

อีกข้อจำกัดสำคัญที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือ ข้อจำกัดที่เกิดจากนโยบายระดับประเทศ หรือข้อบังคับทางกฎหมาย ซึ่งเป็นสิ่งที่นักวิจัยไม่สามารถควบคุมหรือแก้ไขได้โดยตรงระหว่างการดำเนินงานในพื้นที่ แม้งานวิจัยจะสามารถเสนอแนวทางหรือทางออกบางประการได้จากผลการศึกษา แต่การนำข้อเสนอเหล่านั้นไปสู่การปฏิบัติจริง ยังจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนหรือการผลักดันจากผู้มีอำนาจตัดสินใจในระดับนโยบายหรือฝ่ายบริหารระดับสูง

ในบางกรณี แม้นักวิจัยจะสามารถดำเนินการทดสอบหรือทดลองวิธีการใหม่ ๆ นอกเหนือจากกรอบกฎหมายที่มีอยู่บ้าง ภายใต้บริบทของ **“โครงการนำร่อง”** (Sandbox) แต่ท้ายที่สุดแล้ว การผลักดันให้เกิดการนำไปใช้จริงในระดับโครงสร้าง หรือการขยายผลในวงกว้างก็ยังต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดของอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

ข้อจำกัดเชิงนโยบายเหล่านี้ จึงเป็นอีกหนึ่งบริบทที่นักวิจัยต้องตระหนักและประเมินความเป็นไปได้อยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเงิน การคลัง หรืออำนาจการตัดสินใจของหน่วยงานท้องถิ่น

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

แม้ว่างานวิจัยเชิงพื้นที่จะต้องเผชิญกับข้อจำกัดหลากหลายด้าน ทั้งเชิงโครงสร้าง การบริหาร นโยบาย กฎหมาย ตลอดจนบริบทเฉพาะของแต่ละพื้นที่ แต่อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานวิจัยที่สามารถขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพและสร้างผลลัพธ์ที่ยั่งยืนล้วนเกิดจากการออกแบบกระบวนการทำงานอย่างเหมาะสม และอาศัยปัจจัยหนุนเสริมที่สำคัญหลายประการ ในหลากหลายกรณีศึกษาของงานวิจัยเพื่อพัฒนาศักยภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) พบว่า ความสำเร็จไม่ได้เกิดจากการนำเครื่องมือหรือแนวทางจากภายนอกเข้าไปใช้เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ที่เปิดโอกาสให้คนในพื้นที่ได้เรียนรู้ ทดลอง และพัฒนาแนวทางของตนเอง โดยมีนักวิจัยทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง คอยเสริมพลังและสนับสนุนอย่างใกล้ชิด

เทคนิคสำคัญในการแก้ไขข้อจำกัด และปัจจัยแห่งความสำเร็จที่โดดเด่นในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ ประกอบด้วยหัวใจหลัก 3 ประการ ได้แก่

4.1 การสร้างนวัตกรท้องถิ่น (Local Innovator)

ควบคู่ไปกับการปฏิบัติการวิจัย เพื่อฝึกฝนและสร้างความรู้ไปพร้อม ๆ กับนักวิจัยในพื้นที่ เท่ากับว่า อะไรที่ทำแล้วประสบผลสำเร็จ เค้าก็สามารถเห็นตัวอย่างที่เค้าได้ร่วมดำเนินการ และสามารถที่ขับเคลื่อนต่อได้ด้วยตัวเค้าเอง และหากอะไรที่ทำแล้วไม่ประสบผลสำเร็จ เค้าก็จะได้บทเรียน และสามารถหาทางเปลี่ยนแปลง หรือปรับปรุงต่อไปได้ด้วยตัวเค้าเองเช่นกัน

4.2 การสื่อสารและสร้างความรับรู้ในวงกว้าง

การสร้างสื่อประชาสัมพันธ์หรือการบอกต่อเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างแรงกระเพื่อมให้เกิดการรับรู้ในผลการทดลองที่เกิดขึ้น แม้ว่าจะเกิดการถกเถียงหรือสร้างข้อสงสัยถึงผลที่จะเกิดขึ้นอยู่บ้างว่าจะนำมาซึ่งความสำเร็จหรือไม่ แต่อย่างน้อยก็ถือเป็นการประเมินผลที่เกิดขึ้น หรือการสร้างโอกาสในการขยายผลไปยังเรื่องอื่น ๆ หรือพื้นที่อื่น ๆ ต่อไปได้

4.3 การสานต่อความสัมพันธ์กับเครือข่ายการทำงานในพื้นที่

แม้โครงการวิจัยจะสิ้นสุดลง แต่การติดต่อถามไถ่กับทีมนวัตกร บุคลากร หรือประชาชนในพื้นที่ ทั้งเป็นทางการ เช่น การเข้าพบการประชุม การอบรม และไม่ทางการ เช่น การสนทนาร้านกาแฟ การปรึกษาหารือทั่ว ๆ ไป ล้วนเป็นวิธีการ

ฝังรากของความเป็นส่วนหนึ่งของนักวิจัยในพื้นที่ ไม่ให้เกิดความรู้สึกห่างหาย และช่วยขยายงานต่อ ๆ ไปในอนาคต

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

บทเรียนสำคัญคือ การเปลี่ยนมุมมองการทำงานวิจัยไปจากเดิม เป็น**การวิจัยที่เน้นการทดลองเชิงพื้นที่** โดยเฉพาะในสายของตนเองทางด้านรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ ที่ถือเป็นความท้าทายมากที่จะเข้ามาดำเนินงานวิจัยในลักษณะนี้ ด้วยลักษณะศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบราชการที่เต็มไปด้วยข้อระเบียบ/กฎหมาย/อำนาจหน้าที่ แต่ในขณะเดียวกัน เรื่องการจัดบริการสาธารณะ (Public Service) ก็เป็นภารกิจหลักที่หน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะ อปท. ก็ต้องดำเนินการและต้องให้เกิดการเข้าถึงได้อย่างครอบคลุม จุดนี้จึงยังคงเป็นโอกาสที่นักวิจัยในสาขานี้ สามารถเข้ามาศึกษาทดลองและฝึกการให้บริการในรูปแบบใหม่ ๆ หรือช่วยสร้างการเข้าถึง ลดความเหลื่อมล้ำ และเกิดความประทับใจในการเข้ารับบริการ

นอกจากนี้ ยังได้ค้นพบบทเรียนที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งว่า**เครือข่ายการทำงาน** ถือเป็นความสำเร็จที่แท้จริงในการสร้างผลสำเร็จของงาน การเติมเต็มองค์ความรู้ ประสบการณ์ และบทบาทหน้าที่ที่หลากหลาย จะช่วยบูรณาการและแบ่งปันวิธีการ/เครื่องมือใหม่ เพื่อให้ตรงกับความต้องการหรือโจทย์ในพื้นที่เป็นสำคัญ

ความคิดที่ 7: ไม่ทำตัวแปลกแยก ใจแลกใจ และมุ่งพัฒนา

โดย:
รองศาสตราจารย์ ดร.สุนทรชัย ชอบยศ
วิทยาลัยการเมืองการปกครอง
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

1.ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท

โครงการแนวทางการเพิ่มศักยภาพในการบริหารและจัดเก็บค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นผ่านการใช้แอปพลิเคชันอย่างง่าย (AppSheet) โดยศึกษาในพื้นที่ 4 เทศบาลเมือง (เทศบาลเมืองมหาสารคาม เทศบาลเมืองบึงกาฬ เทศบาลเมืองท่าบ่อ เทศบาลเมืองศิลา) มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ ปัญหาและอุปสรรคในการจัดเก็บรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ 2) เพื่อปฏิบัติการวิจัยในการเพิ่มศักยภาพในการบริหารจัดเก็บรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ และ 3) เพื่อพัฒนาแอปพลิเคชันอย่างง่ายผ่าน AppSheet ในการพัฒนาระบบฐานข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการบริหารการจัดเก็บค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น **ผลที่ได้รับ** คือ เกิดการพัฒนาแอปพลิเคชัน AppSheet เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสำรวจและทำฐานข้อมูลกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ และเป็นช่องทางในการติดตามการชำระค่าธรรมเนียม ทั้งนี้ พบว่า **ปัญหาสำคัญ**ของการบริหารการจัดเก็บค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ได้แก่ 1) ขาดการตรวจสอบและการแจ้งข้อมูลจากผู้ประกอบการ 2) ฐานข้อมูลกิจการของท้องถิ่นที่มีไม่ครอบคลุมกิจการในพื้นที่ 3) ขาดการทบทวนเทศบัญญัติตามกรอบเวลา บางเทศบาลยังใช้เทศบัญญัติตั้งแต่ปี 2556 4) มุมมองทางการเมืองและการบริหารที่ยังไม่ให้ความสำคัญกับกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ 5) บุคลากรที่เกี่ยวข้องจำกัดและปฏิบัติหน้าที่หลากหลายในงานสาธารณสุข 6) ขาดการสื่อสารและสร้างความตระหนักรู้กับผู้ประกอบการและประชาชน 7) กระบวนการทำงานยังพึ่งพาระบบเอกสาร (Manual) ส่งผลให้ฐานข้อมูลและกระบวนการบริหารจัดการไม่ทันสมัยและมีประสิทธิภาพ

สำหรับการพัฒนา**แอปพลิเคชัน AppSheet** มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระบบฐานข้อมูลกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสามารถเพิ่มข้อมูลกิจการที่เป็น

อันตรายต่อสุขภาพได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉลี่ยมีการปรับปรุงข้อมูลจากกรณีศึกษาให้เป็นปัจจุบัน 528 แห่ง และพบข้อมูลใหม่ที่ไม่เคยมีในฐานข้อมูลเดิมมีถึง 269 แห่ง หรือเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 74.9 นอกจากนี้ ยังพบว่าแอปพลิเคชันนี้สามารถเป็นแนวทางในการติดตามเพื่อจัดเก็บรายได้จากค่าธรรมเนียมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพได้เฉลี่ย 412,433 บาท หรือเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 111.40 เมื่อพิจารณาจากเทศบาลเมืองและเทศบาลนครทั่วประเทศ (233 แห่ง) คาดว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะสามารถเพิ่มรายได้จากค่าธรรมเนียมได้มากถึง 96,096,889 บาท

ทั้งนี้ นักวิจัยมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาโจทย์ร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกรณีศึกษาและการออกแบบแอปพลิเคชัน โดยการหาแง่มุมในการพัฒนารายได้ท้องถิ่น ซึ่งสิ่งที่น่าสนใจ คือ ไม่ควรดูเฉพาะภาษีหลักขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ควรพัฒนาการจัดเก็บค่าธรรมเนียมอื่น ๆ ที่เป็นอำนาจหน้าที่ของท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรมกับประชาชนและผู้ประกอบการ ดังนั้น ในฐานะนักวิจัยสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ กำหนดโจทย์วิจัยที่เป็นปัญหาหรือช่องว่างที่สามารถร่วมกับท้องถิ่นในการออกแบบแก้ไขปัญหานั้นได้ จากนั้นจึงหาลู่ทางในการทดลองหรือปฏิบัติการว่าจะออกแบบกิจกรรมวิจัยอย่างไรให้สอดคล้องกับปัญหา โดยต้องมีการออกแบบกระบวนการ การลงพื้นที่เพื่อกระตุ้นและสร้างความตระหนักในกระบวนการพัฒนาฐานข้อมูลโดยเฉพาะการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ทั้งกับข้าราชการท้องถิ่นและประชาชน เพราะการวิจัยปฏิบัติการต้องมีการทดลองมาตรการเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นจากการทดลอง นอกจากจะแสวงหาโจทย์วิจัย ต้องแสวงหาเครือข่ายและร่วมปฏิบัติการวิจัยและสร้างกระบวนการสื่อสารต่อเนื่องและสร้างความรู้สึกร่วมในกระบวนการวิจัย โดยนักวิจัยจะไม่ทำตนแปลกแยกจากพื้นที่แต่จะทำเสมือนหนึ่งเป็นคนในพื้นที่ที่คอยสนับสนุนและช่วยเหลือการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

แนวคิดหลักสำคัญในกระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ คือ **ประการแรก** การสร้างความร่วมมือเพื่อยกระดับการจัดเก็บภาษีและค่าธรรมเนียมท้องถิ่น โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครชุมชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสำรวจข้อมูลมีความสำคัญอย่างมาก นอกจากจะทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน ครบถ้วนแล้ว ยังสร้างกระบวนการเรียนรู้ทั้งตัวเนื้อหากฎหมายที่เกี่ยวข้องและเห็นถึงความสำคัญในการบังคับใช้เทศบัญญัติ ซึ่งเป็นกฎสำคัญในการใช้อำนาจทางปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ประการที่สอง การมองภาพรวมองค์กรและแสวงหาแหล่งรายได้ที่ไม่ใช่เฉพาะภาษีหลัก ทั้งนี้ มุมมองการพัฒนาการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น หากมุ่งไปเฉพาะภาษีหลักคือภาษีที่ดินและสิ่งปลูกสร้างย่อมทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเน้นพัฒนาระบบ

การจัดเก็บของภาษีหลักเท่านั้น หากแต่เมื่อพิจารณาภาพใหญ่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในฐานะการมีสถานะเป็นองค์กรนิติบุคคลและมีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมายอื่นในการทำนิติกรรมทางปกครอง ทั้งการออกกฎและคำสั่งในการอนุมัติหรืออนุญาต ในฐานะเจ้าพนักงานท้องถิ่นตามกฎหมายอื่นที่ให้อำนาจ เช่น พระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 ที่ให้อำนาจผู้บริหารท้องถิ่นควบคุมกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพให้อำนาจในการตราเทศบัญญัติการพิจารณาอนุญาตให้ประกอบกิจการ การกำหนดอัตราค่าธรรมที่ที่เหมาะกับพื้นที่ (มีเพดานตามกฎกระทรวง) ซึ่งในเขตเทศบาลเมืองและนครจะมีกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพค่อนข้างมาก ดังนั้น หากนำอำนาจหน้าที่มีพิจารณาจะเห็นช่องว่างกระบวนการดำเนินการตามนโยบายค่อนข้างมาก

ประการที่สาม กระบวนการสร้างความเข้าใจกับชุมชนต้องทำอย่างสม่ำเสมอ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวกับกฎหมายที่กระทบกับผู้ประกอบการและประชาชน ต้องมีการสื่อสารในหลากหลายช่องทาง ทั้งเวทีสาธารณะ เวทีประชาคม การใช้ช่องท่านประชาสัมพันธ์ผ่านผู้นำชุมชน การใช้สื่อสมัยใหม่ข้อความภาพนิ่งภาพเคลื่อนไหว ผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น ไลน์ เฟซบุ๊ค เพื่อให้ประชาชนทราบและตระหนักถึงกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพหรือข้อมูลอื่น ๆ ที่ทางเทศบาลต้องการสื่อสาร อย่างไรก็ดี การสร้างความตระหนักรู้เป็นสิ่งสำคัญในกระบวนการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่น รวมทั้งการสร้างพื้นที่ปลอดภัยแก่ประชาชนโดยรวมอันเป็นประโยชน์สาธารณะที่ต้องช่วยกันสร้างขึ้นผ่านการมีชุดองค์ความรู้และความสามารถในการแจ้งหรือรายงานต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ประการที่สี่ การพัฒนาท้องถิ่นดิจิทัลที่สามารถพัฒนาได้ง่าย ประหยัดและสามารถใช้ประโยชน์ได้จริง กรณีการพัฒนาแอปพลิเคชัน AppSheet สามารถพัฒนาทักษะบุคลากรและชุมชนให้สามารถใช้งานแอปพลิเคชันเพื่อใช้ในการทำงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะกระบวนการในการสำรวจเพื่อจัดทำฐานข้อมูลภาษีและค่าธรรมเนียมซึ่งถือว่าเป็นด่านแรกของการจัดเก็บรายได้และการประมาณการรายได้ เพราะข้อจำกัดของท้องถิ่นเรื่องจำนวนบุคลากร การไม่ทำข้อมูลให้เป็นปัจจุบันหรือการเน้นทำงานเชิงรับ ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดฐานข้อมูลภาษีและค่าธรรมเนียมที่เป็นปัจจุบันและส่งผลต่อการประมาณการรายได้และรายได้จริงที่จะเกิดขึ้นจากกระบวนการจัดเก็บ ดังนั้น กระบวนการพัฒนาแอปพลิเคชันและการสร้างความร่วมมือกับชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องฐานข้อมูลภาษีและค่าธรรมได้อย่างดี รวมทั้งสร้างความง่ายในการสำรวจข้อมูลและประหยัดเพราะท้องถิ่นสามารถพัฒนาได้เองไม่ต้องจัดซื้อจัดจ้างเพื่อพัฒนาระบบแพง ๆ มาใช้กับท้องถิ่น การพัฒนาแอปพลิเคชัน AppSheet สะท้อนให้เห็นชัดว่าเกิดผลดีเป็นอย่างมากในการพัฒนาฐานข้อมูลประกอบกับชุมชนและท้องถิ่นสามารถใช้ระบบในการสำรวจการขออนุญาตและสามารถแจ้งชำระค่าธรรมผ่านแอปพลิเคชันได้

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

ปัญหาสำคัญในการบริหารงานวิจัยเชิงพื้นที่ คือ ต้องได้รับคำยินยอมจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการร่วมปฏิบัติการวิจัย ซึ่งนั่นหมายความว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเห็นประโยชน์ร่วมกันในการพัฒนากิจกรรมวิจัยที่จะมีผลต่อการปรับปรุงระบบงานในการพัฒนาฐานข้อมูลและการเชื่อมต่อการจัดเก็บรายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพราะหากข้าราชการท้องถิ่นไม่ยินยอมให้ร่วมทดลองก็จะทำให้นักวิจัยไม่บรรลุเป้าหมาย เพราะในบางกรณีศึกษาอาจถึงขั้นต้องเปลี่ยนพื้นที่วิจัย เพราะอาจยังมองว่าเป็นเพียงการทดลองยังไม่พร้อมหากแต่จะนำไปใช้ถ้าพื้นที่อื่น ๆ ได้ทดลองจนได้ผลดีแล้ว นอกจากนี้ กรณีให้ชุมชนเข้าร่วมกระบวนการสำรวจฐานข้อมูลต้องมีการเตรียมความพร้อมทั้งเรื่องความรู้เกี่ยวกับประเภทกิจการที่อันตรายต่อสุขภาพและรวมทั้งเครื่องมือ เช่น โทรศัพท์มือถือและเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่ต้องเตรียมพร้อมในการสนับสนุนการสำรวจข้อมูล ทั้งนี้ การทำงานวิจัยประเด็นการจัดเก็บรายได้ท้องถิ่นมีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องทำความเข้าใจกับประชาชนเพราะหากไม่สื่อสารก็จะกลายเป็นผลทางลบว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจ้องเก็บแต่ภาษี

อย่างไรก็ตาม หากมีการสร้างความเข้าใจว่าเงินภาษีที่จัดเก็บได้นำไปใช้จ่ายอะไร การพัฒนาการจัดเก็บรายได้ไม่ใช่เป็นการเก็บภาษีเพิ่มแต่เป็นการสร้างความเป็นธรรมทางภาษีเพราะดึงผู้ประกอบการและบุคคลที่เข้าข่ายเข้ามาชำระภาษีและค่าธรรมเนียม รวมทั้งกรณีกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ คือ การเฝ้าระวังสุขภาพและความปลอดภัยของชุมชนด้วย

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จ (Key Success Factors)

สำหรับการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น กระบวนการสื่อสารมีความสำคัญในการพัฒนาเชิงพื้นที่ หากนักวิจัยสามารถสร้างความเข้าใจและสะท้อนผลลัพธ์คาดหวังที่จะเกิดขึ้นย่อมเป็นการแก้ไขปัญหาชั้นแรก เพราะการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ต้องก่อให้เกิดประโยชน์ที่ชัดเจนหรือมีผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่ชัดเจน เพราะการที่นักวิจัยเกาะติดสถานการณ์ในพื้นที่

ซึ่งเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ปัญหา การร่วมลงมือออกแบบกระบวนการ รวมทั้ง สะท้อนผลการวิจัยในแต่ละกระบวนการสะท้อนความต่อเนื่องและเอาจริงเอาจังกับการทำงานพื้นที่ **เพราะนักวิจัยต้องร่วมหัวจมท้ายไปกับกระบวนการวิจัยที่มีผู้บริหารท้องถิ่น** เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องและประชาชนคอยให้คำแนะนำและติดตามผลการดำเนินการ ดังนั้นหากเกิดปัญหาขึ้นในงาน สิ่งแรกที่ต้องทำคือรีบจัดการแก้ไข ไม่ปล่อยผ่านเพราะการทำงานเชิงพื้นที่ต้นทุนที่สำคัญ คือความสัมพันธ์กับภาคีเครือข่ายและการสร้างความเชื่อมั่นว่าจะสามารถร่วมกันศึกษาและพัฒนาเชิงพื้นที่ให้บรรลุผลหากจะกล่าวโดยสรุปกรณีปัจจัยแห่งความสำเร็จสามารถสรุปได้ดังนี้

1) โจทย์วิจัยต้องมีความชัดเจน สามารถนำไปพัฒนากระบวนงานของกลุ่มเป้าหมายได้อย่างชัดเจน กรณีนี้คือกลุ่มเป้าหมายเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ดังนั้นการจะร่วมกันพัฒนาระบบงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นในการสะท้อนปัญหาและความต้องการในการพัฒนาเรื่องนั้น ๆ

2) ผู้บริหารท้องถิ่นต้องเปิดทางข้าราชการท้องถิ่นและต้องหนุนเสริม เพื่อให้เกิดการทดลองปฏิบัติการใหม่ ๆ ร่วมกัน กล่าวคือ กระบวนการวิจัยปฏิบัติการไม่ใช่นักวิจัยทำแต่เพียงลำพังเพียงผู้เดียว หากแต่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องควรเข้ามาร่วมตั้งแต่ต้นคือตั้งแต่ระดับนโยบายคือผู้บริหารท้องถิ่นต้องเห็นชอบ ข้าราชการท้องถิ่นต้องเห็นว่าสิ่งที่ทำมีประโยชน์ต่อการพัฒนาการจัดทำฐานข้อมูลและการจัดเก็บรายได้จากอำนาจหน้าที่ที่มีอยู่จึงจะทำให้งานวิจัยเชิงพื้นที่เกิดความสำเร็จได้

3) การมีส่วนร่วมของอาสาสมัครชุมชน อาสาสมัครชุมชนเป็นกลไกฐานรากที่สำคัญในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นที่และมีส่วนสำคัญในการชำระภาษี รวมทั้ง อาจเป็นหนึ่งในผู้มีส่วนในการประกอบกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ ดังนั้นอาสาสมัครชุมชนเสมือนกองทัพพลเมืองในการเฝ้าระวังกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพด้วยการสังเกต แจ้งเบาะแส และสื่อสารกับคนในชุมชนว่าอะไรคือกิจการที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและทำไม่ต้องชำระค่าธรรมเนียมตามเทศบัญญัติ

4) ทีมวิจัยต้องเรียนรู้องค์ประกอบแวดล้อมที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นด้านข้อกฎหมายว่าด้วยการสาธารณสุข รวมทั้งทักษะด้านการพัฒนาแอปพลิเคชัน ซึ่งต้องพร้อมในการถ่ายทอดแก่ท้องถิ่น ที่สำคัญคือชุดองค์ความรู้ในการทดลองอาจมีการทดลองมาก่อนเพื่อนำมาสู่การขยายผล กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการคือ เรียนรู้และแก้ไข

ปัญหาไปในหน้างานอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการเรียนรู้ข้อดีข้อจำกัดในสิ่งที่ทำสามารถนำไปสู่การต่อยอดได้

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

บทเรียนสำคัญในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นหรือการพัฒนาเชิงพื้นที่ คือ การวิจัยที่เน้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ โดยนักวิจัยต้องร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับท้องถิ่นและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้เห็นภาพร่วมกันในลักษณะ **“ทีมวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น”** นักวิจัยต้องรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับท้องถิ่นและประชาชน นักวิจัยต้องไม่ทำตนแปลกแยกจากชุมชน การแสดงตนเป็น **“พวก”** เดียวกัน จะทำให้การทำงานท้องถิ่นที่เป็นทางการสำเร็จลุล่วงและได้ใจทั้งผู้บริหาร ข้าราชการท้องถิ่นและประชาชน โดยเฉพาะการทำงานด้านการพัฒนารายได้ท้องถิ่นที่ต้องสร้างความเข้าใจทั้งต่อระดับนโยบาย ระดับผู้ปฏิบัติ และประชาชน ทั้งในฐานะเครือข่ายและผู้ได้รับผลกระทบ เมื่อเกิดกระบวนการ **“ใจแลกใจ”** ก็จะทำให้งานสำเร็จฝ่ายวิชาการได้ทดลองใช้องค์ความรู้และเครื่องมือหรือเทคนิคบางอย่าง ฝ่ายท้องถิ่นได้ฐานข้อมูลและการพัฒนาการจัดเก็บรายได้ ส่วนประชาชนย่อมเกิดความเป็นธรรมเพราะทุกคนเข้าสู่ระบบภาษีและค่าธรรมเนียมเหมือนกันและรายได้ที่เกิดขึ้นนำมาสู่การพัฒนาท้องถิ่นในองค์รวม ทั้งการศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น เมื่อทุกฝ่ายเห็นประโยชน์ร่วมกันจากกระบวนการวิจัย ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นย่อมสนองคืนกลับสู่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย

ความคิดที่ 8: สังคมศาสตร์ เทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์เพื่อการเข้าถึงระบบสาธารณสุข

โดย:
นายแพทย์ปรีดา แต้อารักษ์
สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)
(สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2568)

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

การประยุกต์ใช้เทคโนโลยี Telemedicine กับบริบทของการกระจายอำนาจด้านสุขภาพในระดับท้องถิ่น ในการขับเคลื่อนนโยบายด้านสุขภาพภายใต้บริบทของการกระจายอำนาจ เทคโนโลยีโดยตัวของมันเองไม่ใช่ประเด็นหลักที่ท้าทาย เพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีโดยเฉพาะระบบสื่อสารทางไกลทางการแพทย์ (Telemedicine) มีความพร้อมและมีศักยภาพอยู่แล้วในระดับหนึ่ง ทั้งในด้านโครงสร้างพื้นฐานและความสามารถในการใช้งาน อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณาคือ การทำอย่างไรให้เทคโนโลยีดังกล่าวสามารถ “**แปลผล**” หรือ “**เปลี่ยนรูป**” ไปเป็นกลไกที่เอื้อต่อการเข้าถึงบริการสุขภาพของประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบาง กลุ่มชายขอบ หรือประชาชนในพื้นที่ห่างไกลที่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสุขภาพอย่างทั่วถึง จากประเด็นดังกล่าว จึงนำไปสู่แนวคิดในการทำงานสองมิติอย่างบูรณาการ ได้แก่

1.1 การใช้ประโยชน์จากจุดแข็งขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีทรัพยากร มีงบประมาณ มีหน่วยบริการภายใต้สังกัด และมีหน้าที่โดยตรงในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ การส่งเสริมให้องค์กรท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการขับเคลื่อนระบบสุขภาพจึงสอดคล้องกับหลักการกระจายอำนาจและการพึ่งตนเองของชุมชน

1.2 การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบริการสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำระบบ Telemedicine เข้ามาช่วยในการดูแลผู้ป่วยเรื้อรัง ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง หรือกลุ่มที่ไม่สามารถเดินทางไปพบแพทย์ที่โรงพยาบาลได้บ่อยครั้ง การใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสมจะช่วยลดภาระของบุคลากรทางการแพทย์ เพิ่มความต่อเนื่องของการดูแล และลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการ

ทั้งสองมิตินี้จะต้องถูกออกแบบอย่าง “มีส่วนร่วม” โดยเฉพาะจากภาคประชาชน เช่น ผู้ป่วย ญาติ และสมาชิกในชุมชน ซึ่งจะต้องไม่เป็นเพียง “ผู้รับบริการ” แต่จะต้องมีบทบาทในฐานะ “**ผู้มีส่วนร่วมในการออกแบบและกำหนดทิศทางการให้บริการ**” ด้วยการดำเนินการเช่นนี้

นอกจากจะช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตให้กับประชาชนในพื้นที่แล้ว ยังเป็นการตอกย้ำแนวทางการพัฒนาระบบสุขภาพแบบบูรณาการภายใต้การกระจายอำนาจ ที่มีทั้งความยั่งยืนและตอบโจทย์บริบทของชุมชนอย่างแท้จริง

หนึ่งในบทเรียนสำคัญจากการทำงานเชิงพื้นที่ คือ การสร้าง "พื้นที่แห่งการมีส่วนร่วม" ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อร่วมกันออกแบบบริการที่ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะประเด็นด้านสุขภาพ ซึ่งถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญของคุณภาพชีวิต ในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงบริการสุขภาพ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง หรือประชาชนในพื้นที่ห่างไกล ได้มีการนำเทคโนโลยีมาปรับใช้ร่วมกับกลไกในชุมชนเพื่อเติมเต็มช่องว่างในการให้บริการผ่านระบบ Telemedicine และการสื่อสารสมัยใหม่ เช่น การสื่อสารผ่านวิดีโอคอล การรับส่งยาโดยจุดกระจาย หรือการใช้ระบบอาสาสมัครในชุมชน เพื่อให้ผู้ป่วยสามารถเข้าถึงแพทย์ได้โดยไม่ต้องเดินทาง

การดำเนินงานดังกล่าวเกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงสาธารณสุขระดับจังหวัด โรงพยาบาลประจำอำเภอ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รวมถึงภาคประชาชน โดยมีการระดมความคิดเห็นร่วมกันเพื่อหา **"ประเด็นความเดือดร้อน"** และออกแบบบริการร่วมกันอย่างเหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่ การนำเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในกระบวนการพัฒนา ไม่ใช่เพียงเพราะประสิทธิภาพของเทคโนโลยีในตัวเอง แต่เพราะสามารถ "เชื่อมโยง" การทำงานของหน่วยบริการกับชุมชนได้อย่างแท้จริง นำไปสู่การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ที่เปิดโอกาสให้ทุกฝ่าย โดยเฉพาะ "คนในพื้นที่" ได้เข้ามาเป็นเจ้าของการเปลี่ยนแปลงในภาพรวม การพัฒนาเชิงพื้นที่ด้านสุขภาพจึงไม่ใช่เพียงเรื่องของเทคโนโลยีหรือโครงสร้างพื้นฐานเท่านั้น แต่คือการจัดการที่มีกระบวนการมีส่วนร่วม การประสานงานหลายระดับ และการใช้ทรัพยากรในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือ **"การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน"** อย่างยั่งยืน

2. บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัย/การศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

แนวคิดของโครงการพัฒนารูปแบบการเข้าถึงบริการสุขภาพผ่านเทคโนโลยีในพื้นที่ห่างไกลเริ่มต้นจากสมมติฐานหลักที่ว่าเทคโนโลยีสามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมโยงการเข้าถึงบริการกับประชาชนกลุ่มเปราะบาง โดยเฉพาะผู้ที่มีข้อจำกัดด้านภูมิศาสตร์ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยติดเตียง และผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทห่างไกล ในฐานะนักวิจัย จุดเริ่มต้นของโครงการจึงอยู่ที่การ **"ตั้งคำถามวิจัย"** ให้ชัดเจนว่าจะออกแบบเทคโนโลยีอย่างไรให้ตอบโจทย์บริบทของพื้นที่และข้อจำกัดของประชาชนในชุมชน ไม่ใช่เพียงแค่การนำเครื่องมือไปวางไว้ แต่คือการทำให้เทคโนโลยีกลายเป็น "ช่องทางการเข้าถึงสิทธิ" ที่แท้จริง จากนั้นจึงมีการจัดทีมวิจัยที่ประกอบด้วยความเชี่ยวชาญ 2 ด้านหลัก ได้แก่ 1) **นักวิจัย**

ด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งเข้าใจกระบวนการทางสังคม การทำงานกับชุมชน และเข้าใจบริบทเชิงวัฒนธรรมของพื้นที่ และ 2) **นักวิจัยด้านเทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์** ซึ่งสามารถออกแบบและจัดการระบบเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสถานการณ์จริงในแต่ละพื้นที่ ซึ่งการผสมผสานความรู้จากสองสาขานี้เป็นหัวใจสำคัญของการออกแบบนวัตกรรมเพื่อสังคม เพราะเทคโนโลยีจะไม่มีความหมายหากไม่สามารถตอบโจทย์ชีวิตของคนได้ และในขณะเดียวกัน การเข้าใจชุมชนโดยปราศจากเครื่องมือที่เหมาะสม ก็ไม่อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม

ที่สำคัญ โครงการยังได้รับการสนับสนุนและความร่วมมือจากภาคนโยบายในระดับจังหวัด โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำปาง ซึ่งนายก อบจ. ในฐานะคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ ได้มีบทบาทสำคัญในการร่วมแลกเปลี่ยนวิสัยทัศน์ และเป็นผู้ขับเคลื่อนในระดับพื้นที่ด้วยความเข้าใจในระบบสุขภาพและโครงสร้างทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น กล่าวได้ว่า การเริ่มต้นโครงการนี้จึงไม่ใช่เพียงการริเริ่มในเชิงเทคนิคหรือเชิงโครงสร้าง แต่เป็นการ **“ตั้งคำถามจากพื้นที่จริง”** และสร้างความร่วมมือที่หลากหลาย เพื่อให้เทคโนโลยีไม่ใช่เพียงเครื่องมือ แต่เป็น **“สะพาน”** ที่เชื่อมประชาชนเข้ากับสิทธิในการเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานอย่างเท่าเทียม

3. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

โครงการนี้ริเริ่มจากแนวคิดหลักที่ว่า **เทคโนโลยีสามารถเป็นเครื่องมือสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงบริการสุขภาพ โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกล** ซึ่งประชาชนจำนวนไม่น้อยยังมีข้อจำกัดทั้งด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ และกายภาพ การใช้เทคโนโลยีจึงไม่ควรเป็นเพียงการนำเครื่องมือเข้ามาในพื้นที่ แต่ต้องเป็นการออกแบบเทคโนโลยีให้สอดรับกับชีวิตจริงของผู้คนในแต่ละบริบทอย่างแท้จริง สิ่งที่เสริมเพิ่มเติมจากการดำเนินงาน คือ การให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างศักยภาพของคนในพื้นที่ โดยเน้นย้ำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนและจิตอาสาในชุมชน เพื่อให้สามารถช่วยเหลือกันเองในระดับท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน การทำงานจึงไม่หยุดอยู่ที่การทดลองหรือการนำร่องเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ได้วางแผนการ ขยายผลจากพื้นที่นำร่อง 10 แห่ง สู่การพัฒนาทั้งระบบในอนาคต โดยใช้ “ความเข้มแข็งของท้องถิ่น” เป็นฐานราก ทั้งในเชิงโครงสร้าง (องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น) และในเชิงพลังทางสังคม (ประชาชน อาสาสมัคร และกลุ่มชุมชน) ในระยะต่อไป โครงการมุ่งหวังจะสร้างต้นแบบของ “การบริการสุขภาพแนวใหม่” ที่ประสานระหว่าง **เทคโนโลยี การกระจายอำนาจ และพลังของชุมชน** เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและสามารถขยายผลได้จริงโดยไม่จำกัดอยู่เพียงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง

หนึ่งในบทเรียนสำคัญของการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่คือ **“ความไว้วางใจ” (Trust)** ซึ่งถือเป็นรากฐานของการสร้างการมีส่วนร่วมที่แท้จริงระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม หรือประชาชนในพื้นที่ แนวคิดที่ยึดถือ คือ **“ต้องเริ่มต้นจากความเชื่อมั่นว่าทุกฝ่ายล้วนมีความปรารถนาดี”** แม้ว่าวิธีคิดหรือมุมมองของแต่ละภาคส่วนอาจแตกต่างกัน แต่หากตั้งต้นจากความเชื่อใจในเจตนารมณ์ที่ดีของกันและกัน ก็สามารถร่วมกันพัฒนาแนวทางการทำงานที่หลากหลาย และหาฉันทามติร่วมกันได้ ในลักษณะเช่นนี้ การทำงานจึงไม่ใช่การแข่งขันของแนวคิดหรือการพยายามผลักดันแนวทางของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่คือการ “หนุนเสริม” กันอย่างสร้างสรรค์ และยอมรับในความแตกต่างโดยไม่ขัดขวางซึ่งกันและกัน บทบาทของ **“พื้นที่กลาง”** จึงมีความสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะบทบาทของ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) ในการทำหน้าที่เป็นเวทีกลางที่เปิดให้ทุกภาคส่วนได้มีพื้นที่ในการร่วมคิด ร่วมพูดคุย และร่วมสร้างนโยบายสาธารณะอย่างมีส่วนร่วมจากประชาชนอย่างแท้จริง

พื้นที่กลางเช่นนี้มีจุดแข็ง 3 ประการ ดังนี้ 1) เป็นเวทีสร้างฉันทามติที่เคารพความหลากหลายทางความคิด 2) เป็นกลไกประสานความร่วมมือ ระหว่างภาคส่วนที่แตกต่าง และ 3) เป็นพื้นที่ปลอดภัยสำหรับการแลกเปลี่ยนและต่อรองเชิงนโยบายอย่างสร้างสรรค์ จากประสบการณ์ที่ผ่านมา สช. ได้ร่วมมือกับหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ภายใต้การนำของรองศาสตราจารย์ ดร. วีระศักดิ์ เครือเทพ ในการพัฒนาและทดลองใช้แนวทางนโยบายสาธารณะจากฐานรากที่เริ่มต้นจากจุดเล็กในพื้นที่ แล้วจึงค่อย ๆ สังเคราะห์ บูรณาการ และขยายผลให้เกิดข้อเสนอเชิงนโยบายระดับประเทศ อย่างไรก็ดี การสร้างความไว้วางใจนี้ไม่ใช่เพียงแนวทางเทคนิคเท่านั้น หากแต่เป็น **“ปรัชญาการทำงาน”** ที่สะท้อนถึงการยอมรับในศักดิ์ศรีของทุกภาคส่วน และการเคารพในบริบทเฉพาะของพื้นที่ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างยั่งยืน

4. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ และเทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัด และปัจจัยแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

4.1 ความร่วมมือระดับจังหวัด การประสานกลไกข้ามหน่วยงานเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่อย่างเป็นระบบ

การทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ในระดับจังหวัดมีลักษณะที่หลากหลายและซับซ้อน เนื่องจากเกี่ยวข้องกับหน่วยงานหลายระดับ ทั้งหน่วยงานส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และหน่วยงานท้องถิ่น โดยเฉพาะมิติด้านสาธารณสุขนั้น การประสานงานระหว่างโรงพยาบาลจังหวัดกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพ.สต.) มักเผชิญกับข้อจำกัดเชิงระบบและการบริหารจัดการที่แตกต่างกัน ข้อจำกัดที่สำคัญ ได้แก่ ความแตกต่างด้านสายบังคับบัญชาและโครงสร้างงบประมาณ ภารกิจหลักที่มุ่งเน้นคนละระดับ เช่น รพ. มักเน้นงานรักษาเฉพาะทาง ขณะที่ รพ.สต. ทำงานเชิงป้องกันในชุมชน และ

การสื่อสารข้อมูลและระบบบริการที่ยังไม่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น การขับเคลื่อนงานในพื้นที่จึงต้องอาศัย **“การจัดการเชิงบูรณาการ”** เพื่อให้หน่วยบริการสุขภาพในระดับต่าง ๆ สามารถทำงานร่วมกันได้อย่างราบรื่น โดยมีเป้าหมายร่วมคือ **“การเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพของประชาชนในทุกพื้นที่”** ในการดำเนินงานจริง ทีมวิจัยได้พยายามออกแบบกระบวนการพูดคุยร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สร้างพื้นที่กลางสำหรับแลกเปลี่ยนข้อมูล ปรับวิธีคิด และหาจุดร่วมในการจัดสรรบทบาทหน้าที่ เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการที่ตอบสนองปัญหาของพื้นที่อย่างแท้จริง

ประเด็นสำคัญประการที่สองของการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ คือ **ข้อจำกัดด้านโครงสร้างของระบบราชการ** ซึ่งส่งผลกระทบต่อการประสานงานและการให้บริการสาธารณสุขแบบบูรณาการ เนื่องจากแต่ละหน่วยงานมีโครงสร้างการบริหาร ระบบงบประมาณ และระเบียบข้อบังคับที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อหน่วยงานเหล่านั้นมิได้อยู่ในสายบังคับบัญชาเดียวกัน เช่น กรณีระหว่างโรงพยาบาล สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ความท้าทายที่พบ ได้แก่ 1) การจัดสรรและสนับสนุนทรัพยากรร่วม เช่น บุคลากร เวชภัณฑ์ หรือระบบขนส่ง ที่ต้องขออนุญาตจากหลายฝ่าย 2) การปฏิบัติงานในระดับพื้นที่ที่บางครั้งไม่มั่นใจว่าการดำเนินการจะขัดกับระเบียบราชการหรือไม่ และ 3) ความไม่แน่ใจของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการในช่วงเริ่มต้นโครงการ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญต่อความต่อเนื่องของการดำเนินงาน เพื่อให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจัดทำ **“ข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)” หรือ “แนวทางปฏิบัติร่วม (SOP)”** ที่ชัดเจนระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบของการสนับสนุนและแบ่งบทบาทหน้าที่อย่างเป็นทางการ ในหลายพื้นที่ ทีมวิจัยได้เสนอแนวทางแก้ไขร่วมกับภาคีในระดับจังหวัด โดยใช้การเจรจาอย่างไม่เป็นทางการควบคู่ไปกับการพัฒนารูปแบบบริการที่ยืดหยุ่น เช่น การใช้เครือข่ายอาสาสมัครสาธารณสุข หรือการรับ-ส่งยาแทนการพบแพทย์โดยตรง รวมถึงการออกแบบระบบบริการโดยใช้เทคโนโลยีเข้ามาเสริมบทบาทภาคส่วนที่มีข้อจำกัดในการเคลื่อนตัว แม้ในช่วงต้นอุปสรรคจะมีอยู่มาก แต่ด้วยการประสานงานและเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการปรับตัวของหน่วยงานในพื้นที่ และสามารถขยายผลแนวปฏิบัติที่เหมาะสมต่อบริบทท้องถิ่นได้ในระยะยาว

อีกหนึ่งอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาและขยายการบริการด้านสุขภาพโดยอาศัยเทคโนโลยี คือ **ข้อจำกัดด้านสัญญาณอินเทอร์เน็ตและโครงข่ายการสื่อสาร** โดยเฉพาะในพื้นที่ห่างไกล ซึ่งบางพื้นที่ยังขาดแม้กระทั่งสัญญาณโทรศัพท์มือถือ ส่งผลให้ระบบการให้บริการทางไกล (Telemedicine) ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อจำกัดเหล่านี้ไม่ได้อยู่ในขอบเขตอำนาจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานสาธารณสุขในพื้นที่โดยตรง แต่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานระดับชาติ เช่น กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งดูแลเรื่องโครงสร้างพื้นฐานโทรคมนาคม จึงต้องมีการประสานงานในเชิงนโยบายควบคู่กันไป อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ทีมวิจัยและภาคีในพื้นที่ได้ร่วมกันเสนอ แนวทางแก้ไขเบื้องต้นในระดับชุมชน โดยกำหนด “จุดเชื่อมต่อกลาง” เช่น ศาลาประชาคมบ้านผู้ใหญ่บ้าน หรือพื้นที่ที่พอมีสัญญาณ

อินเทอร์เน็ตและสามารถเข้าถึงได้ในฤดูฝน เพื่อใช้เป็นจุดบริการหรือจุดพบแพทย์ทางไกล ลดภาระของประชาชนที่จะต้องเดินทางเข้าตัวเมือง ซึ่งใช้เวลาและค่าใช้จ่ายสูง และบางช่วงของปีอาจเดินทางไม่ได้ **แนวคิดการจัดบริการแบบ "กระจายศูนย์"** (Decentralized Point of Care) เช่นนี้ เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการ และสามารถขยายผลได้ในพื้นที่อื่นที่มีลักษณะภูมิประเทศหรือระบบสัญญาณใกล้เคียงกัน โดยไม่จำเป็นต้องรอการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ในระยะสั้น

4.2 แนวทางการขยายการเข้าถึงเทคโนโลยีและการสร้างการรับรู้ในพื้นที่

เพื่อให้การบริการสุขภาพผ่านเทคโนโลยี เช่น **การแพทย์ทางไกล (Telemedicine)** สามารถเข้าถึงประชาชนในพื้นที่ห่างไกลได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ่งสำคัญประการแรก คือ การขยายโครงข่ายสัญญาณอินเทอร์เน็ตและเทคโนโลยีสารสนเทศให้ครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น ซึ่งจะช่วยอำนวยความสะดวกและเพิ่มช่องทางการเข้าถึงบริการแก่ประชาชนในท้องถิ่น โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ปัจจุบันยังมีข้อจำกัดด้านสัญญาณสื่อสาร นอกจากนั้น ยังต้องให้ความสำคัญกับ **การสร้างการรับรู้และความเข้าใจในชุมชนเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีและรูปแบบการบริการใหม่ ๆ** เนื่องจากในช่วงเริ่มต้น ยังพบข้อจำกัดจากความไม่คุ้นเคย ความกังวล หรือความไม่แน่ใจว่าการดำเนินงานจะเป็นอย่างไร มีประโยชน์อย่างไร แต่ละฝ่ายมีบทบาทหน้าที่อย่างไรในการร่วมมือกัน ดังนั้น การสื่อสารอย่างต่อเนื่องและการทำความเข้าใจกันหลายรอบจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้ชุมชนและผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่เกิดความคุ้นชินและเกิด **จิตสำนึกร่วมในความร่วมมือ** โดยเน้นย้ำว่าโครงการนี้ไม่ได้เป็นเพียงการ "ช่วยเหลือ" จากส่วนกลาง แต่เป็นการพัฒนาและออกแบบระบบร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม เพื่อแก้ไขปัญหาคุณภาพชีวิตของพี่น้องประชาชนในพื้นที่อย่างยั่งยืน แม้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป และไม่สามารถแก้ไขปัญหาทั้งหมดได้ในทันที แต่การสร้างความเข้าใจร่วมนี้ได้เป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยให้การพัฒนาระบบมีการเคลื่อนไหวและขยายผลได้อย่างต่อเนื่อง

4.3 ความท้าทายและข้อจำกัดด้านการจัดการข้อมูลข่าวสารในระบบบริการสุขภาพท้องถิ่น

ในกระบวนการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการพัฒนาระบบบริการสุขภาพขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) พบว่ามีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการบริหารจัดการข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเกี่ยวข้องกับกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และความเป็นเจ้าของข้อมูลระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีบทบาทและความรับผิดชอบแตกต่างกัน โดยทั่วไปข้อมูลสุขภาพของประชาชน หรือผู้ป่วยถือเป็นข้อมูลส่วนบุคคลที่เจ้าของข้อมูลคือผู้ป่วยเอง แต่ในทางปฏิบัติข้อมูลดังกล่าวอาจกระจายอยู่ในหลายหน่วยงาน เช่น โรงพยาบาลที่อยู่ในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข และฐานข้อมูลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) ซึ่งในฐานะเจ้าของข้อมูลในพื้นที่นั้น ๆ

ข้อจำกัดนี้ทำให้**เกิดรอยต่อในการประสาน**และเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน ส่งผลให้ประสิทธิภาพในการใช้ข้อมูลเพื่อการดูแลรักษาผู้ป่วยและการส่งเสริมสุขภาพประชาชนยังไม่เต็มที่ตามศักยภาพที่ควรจะเป็น ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่ฝ่าย

นโยบายและรัฐบาลต้องให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดย**การทลายข้อจำกัดด้านการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ** โดยเฉพาะระหว่างหน่วยงานในระดับส่วนกลาง (กระทรวง ทบวง กรม) และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการบริหารจัดการข้อมูลที่มีประสิทธิภาพและปลอดภัยตามกฎหมาย **การสร้างระบบนิเวศข้อมูล (Data Ecosystem)** ที่เอื้อต่อการใช้งานของท้องถิ่นอย่างเต็มศักยภาพ เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถดูแลระบบข้อมูลข่าวสารและบริการสาธารณสุขได้อย่างครบวงจร ทั้งในเชิงรุกและเชิงรับ และ**การเสริมศักยภาพและสมรรถนะของท้องถิ่นในการบริหารจัดการข้อมูลและเทคโนโลยี** เพื่อใช้ข้อมูลเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างเป็นระบบและยั่งยืน

ในขณะเดียวกัน นักวิจัยและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรทำงานร่วมกันในฐานะผู้สนับสนุนและผลักดันการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับขีดความสามารถของท้องถิ่นในการจัดการข้อมูลข่าวสาร โดยสรุปแล้ว การแก้ไขปัญหาเรื่องการจัดการข้อมูลในระบบบริการสุขภาพท้องถิ่นเป็นประเด็นที่ต้องได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายนโยบายและหน่วยงานส่วนกลางอย่างจริงจัง ไม่ควรปล่อยให้ท้องถิ่นเผชิญความท้าทายและดิ้นรนด้วยตนเองเพียงลำพัง ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของระบบบริการสาธารณสุขในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง

ตัวอย่าง **ความท้าทายในการเชื่อมโยงข้อมูลและข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อสนับสนุนท้องถิ่น** ในประเด็นการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) กับหน่วยงานในระดับจังหวัด เช่น สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด พบว่ามีข้อจำกัดทางกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่ซับซ้อนและขัดแย้งกัน โดยเฉพาะกรณีที่ อบจ. ต้องการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) เพื่อแลกเปลี่ยนหรือเชื่อมโยงข้อมูลร่วมกับสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด แต่ด้วยข้อกฎหมายที่ระบุว่า สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดไม่ได้เป็นนิติบุคคล และเป็นหน่วยงานที่ได้รับอำนาจมาจากส่วนกลางทั้งหมด จึงไม่สามารถทำข้อตกลงทางกฎหมายในลักษณะนี้ได้โดยตรง ผลที่ตามมาคือ ท้องถิ่นจะต้องเผชิญกับความยากลำบากในการดำเนินงานเชื่อมโยงข้อมูลด้วยตนเอง ต้องดิ้นรนจัดหาและบริหารจัดการระบบข้อมูลในพื้นที่อย่างจำกัดและแยกกันในแต่ละแห่ง ซึ่งทำให้ประสิทธิภาพและความยั่งยืนในการบริการสาธารณสุขลดลง

ข้อจำกัดนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่รัฐบาลและหน่วยงานส่วนกลางต้องตระหนักและให้ความสำคัญกับปัญหานี้อย่างจริงจัง โดยเฉพาะในบริบทของการกระจายอำนาจที่มีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างศักยภาพท้องถิ่น ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ควรพิจารณา คือ 1) การออกแบบกรอบกฎหมายหรือระเบียบใหม่ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างท้องถิ่นกับหน่วยงานส่วนกลางในลักษณะที่ชัดเจนและปฏิบัติได้จริง 2) การจัดตั้งกลไกหรือหน่วยงานกลางที่เป็นตัวแทนในการประสานงานและสนับสนุนด้านการบริหารจัดการข้อมูลระหว่างองค์กรต่าง ๆ 3) การสนับสนุนด้านทรัพยากรและเทคโนโลยีที่เพียงพอและเหมาะสม เพื่อให้ท้องถิ่นสามารถเชื่อมโยงข้อมูลและให้บริการประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 4) การสร้างความเข้าใจและเจตนารมณ์ร่วมระหว่างส่วนกลางและท้องถิ่นในเรื่องการกระจายอำนาจ และความร่วมมือในการพัฒนาระบบสุขภาพที่ตอบสนองความต้องการประชาชนอย่างแท้จริง

หากรัฐบาลละเลยปัญหาเหล่านี้และปล่อยให้ท้องถิ่นต้องเผชิญกับภาระและอุปสรรคด้วยตนเอง ผลเสียจะตกไปอยู่ที่พี่น้องประชาชนซึ่งเป็นผู้รับบริการโดยตรง ทั้งในเรื่องคุณภาพการบริการและความเท่าเทียมในการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานทางสุขภาพ ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลต้องมีบทบาทเชิงรุกในการส่งเสริม สนับสนุน และปรับปรุงระบบนโยบายและกฎหมายเพื่อขจัดอุปสรรคในการเชื่อมโยงข้อมูลและบริการระหว่างส่วนกลางและท้องถิ่นอย่างจริงจังและยั่งยืน ดังคำกล่าวว่า

"...รัฐบาลต้องให้ความสำคัญเรื่องนี้ที่แสดงความจริงใจและให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจ ต้องทำทุกวิธีทางเพื่อให้ท้องถิ่นสามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ แน่นอนถ้าปล่อยให้เขาไปทำ ดิ้นรนกับตัวเอง ไปจัดหาระบบคราวด์กันเอาเอง พัฒนาหรือว่าไปตกลงกันเป็นแห่ง ๆ ไปกันเอาเอง ก็ทำไม่ได้เพราะว่าต้องอีกฝ่ายหนึ่งหรือฝ่ายอื่นก็ต้องรอการตัดสินใจจากส่วนกลาง แบบนี้รัฐบาลต้องทำอะไรที่มากกว่านี้ ในเชิงของที่จะทำให้มันเกิดผลประโยชน์ก็จะไปตกกับพี่น้องประชาชน..."

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

บทเรียนสำคัญที่ได้รับจากการดำเนินงานคือ เทคโนโลยีหากได้รับการจัดการและนำไปใช้อย่างเหมาะสม มีศักยภาพในการเพิ่มโอกาสให้ประชาชนในพื้นที่ห่างไกลได้รับบริการสาธารณะที่มีคุณภาพและเข้าถึงได้อย่างทั่วถึง นอกจากนี้ การสร้างความเข้าใจและส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยกระตุ้นความกระตือรือร้นและการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชาชนที่มีความรู้หรือทักษะด้านเทคโนโลยี แม้ว่าจะมีจำนวนไม่มาก แต่สามารถเป็นกลไกสำคัญในการช่วยเหลือและสนับสนุนพี่น้องประชาชนในชุมชนอื่นๆ ได้ ดังนั้น การให้โอกาส การสร้างความรู้ และการเสริมสร้างความเข้าใจอย่างรอบด้านจึงเป็นกุญแจสำคัญในการขับเคลื่อนการใช้เทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

นอกจากบทเรียนที่ได้รับ ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่าการกระจายอำนาจให้กับผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนในพื้นที่ เป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เมื่อท้องถิ่นได้รับความรับผิดชอบและโอกาสในการดูแลตนเองอย่างเต็มที่ พร้อมกับการทำงานร่วมกับประชาชนในชุมชนบนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในศักยภาพของประชาชนเอง จะสามารถสร้างความเข้มแข็งได้อย่างแท้จริง การกระจายอำนาจจึงมิใช่เพียงแค่การถ่ายโอนหน้าที่เท่านั้น แต่ยังรวมถึงการกระจายความรับผิดชอบและการยอมรับบทบาทของภาคประชาชนในพื้นที่ เพื่อเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในชุมชนได้ร่วมกันสร้างนโยบายสาธารณะที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการจริงของพื้นที่อย่างแท้จริง

ภาครัฐในฐานะผู้สนับสนุน ควรถอยออกมาเพื่อเป็นผู้สร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้พื้นที่สามารถบริหารจัดการและแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพและต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนมีความยั่งยืนและประชาชนมีศักยภาพในการดูแลตนเองและสังคมของตนในระยะยาว

ความคิดที่ 9: ทำงานข้ามศาสตร์ เป็นตัวกลางสื่อสาร และแก้ไขปัญหาคนกับช้างป่า

โดย:
ดร.พิเชฐ นุ่นโต
สมาคมนิเวศยั่งยืน

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

คณะวิจัยจากสมาคมนิเวศยั่งยืนได้**ทำงานขับเคลื่อนการจัดการความขัดแย้งระหว่างคนกับสัตว์ป่า** โดยเฉพาะช้างป่าในระดับประเทศในหลายพื้นที่ ซึ่งเราเองเห็นบทบาทสำคัญของท้องถิ่นที่เป็นกลไกหลักที่สำคัญในการช่วยกันหนุนเสริมให้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าคลี่คลายในระยะยาว ขณะเดียวกันเราเองเป็นแม่น้ำสายหนึ่งในการหนุนให้เกิดประกาศกระจายอำนาจการจัดการสัตว์ป่าให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยใช้เครื่องมืองานวิจัยในรูปแบบเวทีการพูดคุยถอดความคิด ความเห็นร่วมของพี่น้องประชาชนภาคตะวันออก โดยร่วมกับตัวแสดงสำคัญในระบบนิเวศการจัดการช้างป่า ได้แก่ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ศูนย์เรียนรู้ช้างป่าภาคตะวันออก เครือข่ายพี่น้องภาคประชาสังคมในภาคตะวันออก เช่น กป.อพช. ภาคตะวันออก และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สมาคมสัตวิทยา (ZSL) ประเทศไทย สื่อสารมวลชนจากไทยพีบีเอส Epigram ฯ และได้เชิญคณะกรรมการกระจายอำนาจเข้ามาร่วมรับฟัง ให้ความเห็น และรับข้อเสนอของประชาชนในภาคตะวันออกที่ได้รับผลกระทบจากช้างป่าทั้ง 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งเวทีการพูดคุยจัดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างความตระหนักรู้ และการรับรู้โดยทั่วกันของทั้งภาคประชาสังคม และผู้มีบทบาทโดยตรง **การยื่นข้อเสนอ 3 ประเด็น ได้แก่ ควบคุมช้าง คุ้มครองคน และขับเคลื่อนร่วมกัน** โดยแกนนำสำคัญคือ คุณตาล วรรณกูล ที่ทำงานเกาะติดพื้นที่ในฐานะเอ็นจีโอ ได้ส่งเรื่องและข้อเสนอจากงานวิจัยเข้าสู่รัฐสภา และหลายฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นที่มาส่วนหนึ่งของโจทย์วิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยบริหารจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) เราเห็นว่าการจัดการช้างป่าหากเริ่มจากพี่น้องประชาชนที่มีบทบาทหน้าที่ มีอำนาจแล้วจะขับเคลื่อนอย่างไรต่อ ให้กลไกที่มีอำนาจได้ทำหน้าที่และบริการสาธารณะด้านความปลอดภัยให้กับพี่น้องประชาชนตามที่คาดหวังไว้

1.1 เป้าหมายของงานวิจัย

ในระยะ 6 เดือนงานวิจัยมุ่งเน้นไปที่ 1) เพื่อทบทวนสถานภาพความรู้และระบุช่องว่างในการบริหารจัดการความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในระดับองค์กรของประเทศไทย 2) เพื่อวิเคราะห์ข้อจำกัดและความต้องการของ อปท. ในการจัดการ

ความขัดแย้งร่วมกับชุมชน และ 3) พัฒนากรอบแนวคิดเบื้องต้นในการบริหารจัดการเพื่อประเมินศักยภาพของ อปท. และวิเคราะห์สถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าบนฐานภูมินิเวศสังคม

แม้เราจะพยายามทำงานข้ามศาสตร์ (Transboundary) มาหลายโจทย์วิจัย แต่ก็จะอยู่ในศาสตร์ด้านวิทยาศาสตร์เป็นหลักในสาขาภูมิสารสนเทศ นิเวศวิทยา พฤติกรรมสัตว์ และงานเชิงจิตวิทยา แต่การทำงานข้ามศาสตร์ด้านการเมืองการปกครอง และการจัดการเชิงพื้นที่ เป็นโจทย์วิจัยแรกที่ได้รับความไว้วางใจจากทาง บพท. ให้เราทำงานช่วยขับเคลื่อน วิจัยและพัฒนาใน “โครงการศึกษาแนวทางพัฒนาศักยภาพองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อจัดการความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าในพื้นที่ชุมชนภาคตะวันออก ประเทศไทย”

1.2 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

หากมองถึงบทบาทของนักวิจัยเพื่อการพัฒนาการงานของท้องถิ่น เราเห็นว่านักวิจัยมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาระบบและกลไกการทำงานและบริหารจัดการของท้องถิ่นในห้วงเวลานี้ ซึ่งเรามองว่าการกระจายอำนาจให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือให้อำนาจกับประชาชนในการบริหารจัดการตนเองในระยะเปลี่ยนผ่านนี้ หลายองค์กรสะท้อนถึงความไม่เข้าใจ ต้องการการสนับสนุนด้านความรู้ ความมั่นใจ หรือถ้าหากมองงานของนักวิจัยในช่วงนี้ คือ **ผู้กระตุ้นการกระจายความรู้ความเข้าใจ** (Knowledge Facilitator) รวมถึง ผู้กระตุ้นการลงมือทำ (Action Facilitator) เป็นตัวเร่งการขับเคลื่อน ขณะเดียวกันก็ประเมินช่องว่าง ข้อจำกัด และเครื่องมือของท้องถิ่นในการบริหารจัดการบริการสาธารณะในด้านการจัดการความปลอดภัยจากช้างป่าไปด้วย

อีกบทบาทที่คณะวิจัยสัมผัสและรับรู้ได้ คือการเป็น **“ตัวกลาง”** สื่อสารปัญหา ข้อเสนอ รวมถึงไกล่เกลี่ยความเข้าใจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ขอบเขตของงานวิจัยจึงขยายมากไปกว่าการตอบตัวชี้วัดเท่านั้น

แต่ระหว่างทางการสร้างสันติระหว่างคนกับคน และคนกับช้าง ก็เป็นผลโดยอ้อมที่เราอยากให้เกิดขึ้น รวมถึงการเชื่อมโยงการสื่อสาร แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างคณะวิจัย และนักวิจัยกับท้องถิ่น หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างท้องถิ่นกับท้องถิ่นไปพร้อมกันโดยใช้พื้นที่งานวิจัย และกระบวนการวิจัยในการสร้างการเรียนรู้ สื่อสาร ไปพร้อมกัน เรามองว่าเราเป็น**ตัวกลาง (Mediator)** ซึ่งเบื้องต้นเป็นตัวกลางในเชิงความรู้ ความเข้าใจ และข้อเท็จจริงจากการจัดการระหว่างหน่วยงานที่มีความซับซ้อนในปัญหาช้างป่า การจัดเวทีงานวิจัย แม้บางท่านจะมองเป็นเรื่องที่คุยกันซ้ำๆ แต่ท้องถิ่น และชุมชนบาง

ท่านก็สะท้อนออกมาว่า เขาไม่เคยรู้มาก่อน และการพูดคุยทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น รวมถึงอยากให้งานวิจัยช่วยสื่อสารจากพื้นที่ไปสู่หน่วยงานส่วนกลางให้เกิดการรับรู้และเข้าใจในข้อจำกัดต่าง ๆ ของท้องถิ่น เช่น งบประมาณ กำลังคน และความเข้าใจที่ท้องถิ่นต้องการระเบียบที่ชัดเจนจากส่วนกลาง หรือ การทำความเข้าใจพร้อมกันกับหน่วยงานเกี่ยวข้อง เช่น ในประกาศกระจายอำนาจการจัดการสัตว์ป่า ทางท้องถิ่นเองก็ต้องการความชัดเจนจากทั้งกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช รวมถึงกรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่นที่พูดตรงกัน ทำความเข้าใจร่วมกันกับท้องถิ่น

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

แนวคิดหลักของคณะวิจัยแบ่งออกเป็นเชิงนโยบายและกระบวนการวิจัยที่ใช้ขับเคลื่อนสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ การผลักดันเชิงนโยบายเรารับฟังเสียงจากข้างล่างผ่านกระบวนการวิจัย ข้างล่างนี้หมายถึง ชุมชน ชาวบ้านที่อยู่กัสถานการณ์ปัญหาช้างป่า เจ้าหน้าที่เขตอนุรักษ์ และอาสาสมัครเฝ้าระวังช้างป่าที่เขาอยู่กับปัญหาทุกวัน รวมถึงในงานนี้ที่เราต้องรับฟังเจ้าหน้าที่จากท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องทั้งหมดทั้งฝ่ายบริหาร ข้าราชการการเมือง หรือฝ่ายช่าง ฝ่ายการศึกษา เพราะเรื่องของช้างป่าเป็นเรื่องความปลอดภัยของทุกคน ซึ่งเราเริ่ม “เอ๊ะ” ในกลุ่มการศึกษาว่าแผนเผชิญเหตุหากช้างป่าเข้ามาในโรงเรียน ครูกับเด็กนักเรียนจะรับมืออย่างไร? ต้องไปที่จุดไหนของโรงเรียน การเข้ามาช่วยกันช้างอาสาควรจะติดต่ออย่างไร เข้ามาบล็อกไปทิศทางไหน เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องที่ดูอาจเล็กน้อย แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายการศึกษา คุณครูจากท้องถิ่น เห็นในแง่มุมนี้ ซึ่งนโยบายจากเสียงประชาชนในพื้นที่ จะเป็นนโนบายที่ตอบสนองต่อความต้องการของเขาจริง ซึ่งเรามองว่า **แนวคิด Co-Creation of Knowledge** หรือการสร้างความรู้ สร้างนโยบายร่วมกัน บริบทของช้างป่าหรือแม้กระทั่งเรื่องภัยพิบัติอื่น ผู้ได้รับผลกระทบหรือผู้ใช้ประโยชน์จากนโยบายนั้นเป็นส่วนสำคัญในการสร้างการเปลี่ยนแปลง

ในส่วนของการสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ในระดับบนเพื่อให้เกิดการจุดติดเชิงนโยบาย คณะวิจัยเรามองที่การพูดคุยกับผู้กำหนดนโยบายจากส่วนกลางด้วย ซึ่งโครงสร้างการบริหารขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยังไม่เป็นอิสระอย่างแท้จริง การพูดคุยเพื่อให้เสียงจากพี่น้องในพื้นที่ขึ้นไปถึงส่วนกลางยังมีความจำเป็นอยู่ และเราก็อยากรับรู้ถึงข้อจำกัดและโอกาสของส่วนกลางเช่นกันว่าจะขับเคลื่อนร่วมกันได้อย่างไร คณะวิจัยเราพยายามรวมข้อมูลและความเห็นจากพื้นที่เพื่อสะท้อนถึงความจำเป็นในการพัฒนากลไกใหม่หรือปรับเปลี่ยนระเบียบบางประการที่เป็นข้อติดขัด

หากปรับเปลี่ยนระเบียบก็จะช่วยสร้างความเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วขึ้นในระดับพื้นที่ ยกตัวอย่างเช่น การจัดให้มีงบอุดหนุนทั่วไปด้านการจัดการสัตว์ป่าโดยท้องถิ่น ซึ่งตอนนี้ไฟป่ามีแล้ว แต่ช้างป่าและสัตว์อื่นที่เป็นพื้นที่วิกฤติอย่างเช่นภาคตะวันออก เขาต้องการเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะใน อปท. ที่ไม่ได้มีรายได้สูง แต่มีปัญหาช้างป่ารบกวนในพื้นที่แทบทุกวัน การมีบุคลากรที่มีความรู้ด้านช้างป่า มีการอบรม อุปกรณ์สร้างความปลอดภัยให้กับตนเองและชุมชน เช่น ไฟฉาย กล้องแจ้งเตือน รถยนต์เฝ้าระวังลาดตระเวนผลักดันช้างฯ เหล่านี้จำเป็นและช่วยสร้างขวัญกำลังใจให้กับคนทำงานที่ต้องอยู่ยามเฝ้าทุกวันในช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวพืชผล

ดังนั้น การขยับโดยกระบนการวิจัยสร้างความรู้ร่วมกับทั้งระดับล่างและระดับบน พร้อมให้เกิดกลไกใหม่หรือปรับปรุงกลไกเดิมให้มีประสิทธิภาพ เราเห็นว่ามันยังเวิร์คในช่วงที่ผ่านมา แต่ก็ยังมีข้อท้าทายหลายประการที่งานวิจัยอาจจะยังทำไม่ได้ทั้งหมดในการสร้างการเปลี่ยนแปลง ทั้งเรื่องระยะเวลา การดูดซับความรู้และวิธีการใหม่ รวมถึงศักยภาพของท้องถิ่นที่จำเป็นต้องมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องร่วมกัน

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

เราพบปัญหาและข้อจำกัดในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลง ได้แก่

3.1 บริบททางการเมืองและวัฒนธรรมในพื้นที่

เนื่องจากปัญหาช้างป่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวโยงกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างกว้างขวาง ดังนั้นการพูดคุยกับทุกกลุ่ม จึงมีความสำคัญจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งในการพูดคุยเมื่อเราคุยกับขั้วตรงข้ามทางการเมืองก็อาจจะเกิดความไม่ไว้ใจกับอีกฟากหรือไม่ เราตั้งคำถาม เพราะเมื่อไปติดต่อประสานงานก็เกิด

ความไม่ลื่นไหล นัดลงพื้นที่พูดคุยก็มีการเลื่อนนัดเสมอ ซึ่งทำให้การขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เกิดการสะดุด และขาดความเห็นที่สำคัญไป หรือบางพื้นที่มี Gate Keeper ที่อยู่สูงกว่าท้องถิ่นในลักษณะของระบบอุปถัมภ์ที่ครอบท้องถิ่นนั้นไว้ เราก็ต้องแจ้งการลงพื้นที่กับเขาทุกครั้ง ซึ่งทางคณะวิจัยก็ต้องดำเนินการ แต่ในแง่ความอิสระทางวิชาการ และความอิสระของ อปท. เราก็ตั้งคำถามกับส่วนนี้ว่ามันเป็นข้อจำกัดหรือไม่ในความเป็นอิสระของท้องถิ่นที่จะเลือกและตัดสินใจด้วยตนเอง บนหลักการ ข้อมูลและหลักฐานจากการศึกษาของเขาเอง หรือการเลือกอย่างอิสระว่าจะเข้าร่วมให้ข้อมูลด้วยตนเองโดยไม่ต้องเกรงใจ ซึ่งเราเข้าใจว่าในบริบทวัฒนธรรมณ ปัจจุบัน ยังทำได้ยาก

3.2 ความขัดแย้งเชิงระบบบนฐานของธรรมชาติความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง

มุมมองการจัดการช้างป่าที่เราประเมินแต่ละกลุ่มแม้จะมีทิศทางร่วม คือ การจัดการให้เกิดความปลอดภัยทั้งช้างป่าและประชาชน แต่เมื่อแต่ละหมู่บ้านในกลุ่มตำบลมีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องทิศทางของเส้นทางช้างป่า หรือบางตำบลไม่เข้าร่วมเพราะไม่เห็นด้วยกับทิศทางของการจัดการที่ชุมชนส่วนใหญ่เห็นตรงกัน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ความขัดแย้งระหว่างคนกับคน อันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง ซึ่งคณะวิจัยเราพบเจอตั้งแต่ระดับบุคคล กลุ่มอาสา อาสา-เจ้าหน้าที่ หมู่บ้าน-หมู่บ้าน และระหว่างตำบล-ตำบล

3.3 การตอบสนองของงานวิจัยต่อผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

ชุมชนบางกลุ่มบางพื้นที่ต้องการเห็นผลลัพธ์ผลกระทบที่รวดเร็วจากงานวิจัย หรือแม้กระทั่งมองงานวิจัยว่าไม่มีประโยชน์ต่อการจัดการ ซึ่งส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในงานวิจัย และการขยายแนวคิดทางสื่อสังคมก็ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในบางพื้นที่ที่ทางคณะวิจัยต้องเข้าไปปฏิสัมพันธ์การกำหนดให้งานวิจัยมีผลผลิตในแต่ละช่วงจึงเป็นสิ่งสำคัญร่วมกับการสื่อสารให้เห็นว่าคณะวิจัยสร้างผลผลิตและผลลัพธ์ร่วมกับท้องถิ่นหรือชุมชนที่สามารถนำไปต่อยอดในการแก้ปัญหาได้ หรือการสรุปเหตุการณ์ย้ำเตือนความทรงจำถึงที่มาของผลลัพธ์ในวันนี้เกิดขึ้นจากเวทีที่ผ่านมาหรือการเก็บข้อมูลครั้งที่ผ่านมา เป็นต้น

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

การทลายข้อจำกัดด้านการเมืองและวัฒนธรรม เป็นอะไรที่ยากและต้องใช้เวลา หรือแม้กระทั่งอาจจะเปลี่ยนไม่ได้ แต่รูปแบบที่คณะวิจัยใช้อยู่ คือ **การสร้างการมีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ (Consistency)** รวมถึงพยายามเปิดพื้นที่ให้เข้ามีร่วมเป็น **ผู้ช่วยวิจัยระดับพื้นที่ (Local Researcher)** พยายามสร้างความเป็นเจ้าของ เพราะจริง ๆ แล้วก็เป็นประโยชน์ของพื้นที่โดยตรง เราเพียงเป็นผู้นำด้านการเรียนรู้

จัดกระบวนการเรียนรู้ และพาทำ เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนผ่านของกลไกต่าง ๆ บทเรียนจากงานวิจัยก่อน ๆ เราได้เพื่อนพี่น้องระดับพื้นที่มาเป็นเพื่อนกันจริง ๆ เขาจะช่วยสื่อสารทำความเข้าใจ แต่ก็ยังมีข้อจำกัดหากเจอกับ Gate Keeper ที่มีอิทธิพลในพื้นที่ ซึ่งหากเรามีเพื่อการทำความเข้าใจถึงงานวิจัยและข้อเท็จจริงกับคนในท้องถิ่นจริงก็จะเกิดขึ้นถึงแม้ว่าเรายังแก้ปัญหาในการรวมศูนย์อำนาจไม่ได้ แต่เกิดการกระจายความเข้าใจว่าเรามาทำอะไร เป้าหมายคืออะไร ได้ผลอย่างไร เท่านี้ทีมเราก็ทำงานต่อไปได้

ขณะที่ความขัดแย้งที่มาจากธรรมชาติระหว่างกลุ่ม ระหว่างบุคคล เราเข้าไปจัดการความสัมพันธ์ได้ยาก ซึ่งส่วนนี้ก็เป็นโจทย์วิจัยหนึ่งที่เราพยายามหาคำตอบ วิธีการ ว่าเราจะทำอย่างไรให้อย่างน้อยเกิดการยอมรับร่วมกันในเส้นทางช้างป่า คณะวิจัยเราเห็นว่าถ้าเราทำได้ มีขั้นตอน มีหลักฐานสนับสนุนการตัดสินใจ ก็จะช่วยเป็นเป็นต้นแบบนำร่องเพื่อปรับใช้ไปยังพื้นที่อื่น ๆ ได้

ส่วนความคาดหวังเชิงรูปธรรม หรือความเข้าใจที่มีต่องานวิจัยคลาดเคลื่อน ส่วนหนึ่งที่เราก็ต้องพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ คือ การออกแบบการสื่อสาร และการออกแบบการมีส่วนร่วมในงานวิจัยให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มชุมชน/ท้องถิ่น เพราะบางครั้งการสื่อสารของเราอาจจะฟังดูวิชาการเกินไป แต่หากเป็นภาษา หรือความรู้สึกเป็นพวกพ้องภาษาเดียวกัน น่าจะช่วยให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากขึ้น

การสร้างผลผลิต หรือ Small Wining ที่มีเขาอยู่ในนั้นด้วย ก็มีเป็นส่วนสำคัญที่เราต้องใส่ใจมากขึ้นในระยะต่อไป เพื่อให้เห็นพัฒนาการของผลสัมฤทธิ์ไปด้วยกัน เช่น ในช่วง 6 เดือนของงานวิจัยเรา เราพยายามที่จะให้แผนการจัดการช้างที่ร่างโดยท้องถิ่นเป็นรูปร่าง และส่งให้ทางคณะกรรมการกระจายอำนาจ ฯ ได้พิจารณาร่างนำร่องของชุมชนท้องถิ่น ให้เห็นว่าผลผลิต ความเห็นเขาได้ถูกนำไปใช้ต่อ

แม้ไม่สำเร็จทั้งหมด อย่างน้อยได้เข้าสู่การพิจารณาแล้ว และในช่วงโค้งสุดท้ายของงานวิจัยได้ตั้งเป้าร่วมกันให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อร่างแผนได้รับการพิจารณาเพื่อสนับสนุนงบประมาณต่อไป

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

บทเรียนแรกคือการออกแบบวิธีศึกษาวิจัยที่ต้องยืดหยุ่นตามบริบทพื้นที่ คณะวิจัยเราตั้งเป้าหมายไว้ค่อนข้างใหญ่ในช่วงแรก เช่น การผลักดันให้เกิดการอบรม แผน และต้นแบบพื้นที่นำร่อง เราทำได้ระดับหนึ่ง แต่ด้วยจังหวะที่เราเองไม่สามารถกำหนดช่วงเวลาได้ทั้งหมด และการมี

ส่วนร่วมไม่สามารถทำได้ทุกกลุ่มพร้อมกัน ด้วยวิธีการเดียวกัน ตามที่ได้เสนอความเห็นไว้ในข้อจำกัดของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงระดับพื้นที่ ทำให้ทีมเราต้องคิดวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมใหม่เพื่อให้ทำงานได้ตามเป้าหมาย และให้ได้ความเห็นจากทุกกลุ่มตามที่วางไว้ ซึ่งตามกระบวนการวิจัย ตามกรอบการวิจัยเชิงพื้นที่เราสร้างความยืดหยุ่นของการทำงานวิจัยมากขึ้น การประเมินขอบเขตงานวิจัยอาจต้องมีการปรับในอนาคต แต่ในระหว่างทางเราเห็นว่าความหลากหลายของบริบทคนและพื้นที่เป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ จำเป็นต้องออกแบบกระบวนการวิจัยที่พร้อมมีความยืดหยุ่นได้ตลอดเวลา ซึ่งสอดคล้องกับบริบทการเมืองการปกครองที่มีพลวัตของความสัมพันธ์ของอำนาจที่เปลี่ยนแปลงตลอดในช่วงที่ทำการวิจัย

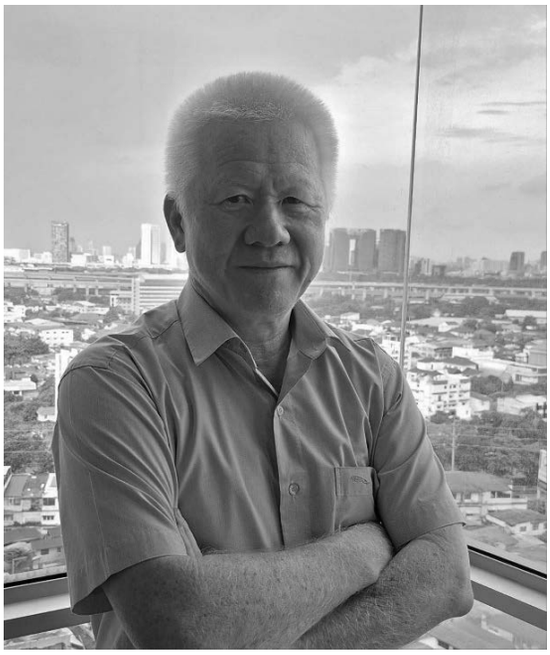
อีกบทเรียนที่เราได้รับ คือ **การยืนอยู่บนหลักการของการทำงานวิชาการ** และการหวังผลประโยชน์ในภาพรวมของงานวิจัยต่อพี่น้องประชาชนในพื้นที่ แม้ทีมงานเราจะโดนบททดสอบต่าง ๆ ที่เรามองว่าค่อนข้างเชี่ยวกรากจากความรู้สึกที่เดือดร้อนจากช้างป่าที่พี่น้องประชาชนเสียชีวิตรายวันในภาคตะวันออก ความรู้สึกคับแค้นถึงความล่าช้าในการดำเนินการ ซึ่งคณะวิจัยเราพยายามอยู่บนหลักของวิชาการและรับฟังความเห็นและสื่อสารผ่านข้อเสนองานวิจัย และหากมีโอกาสสื่อสารสาธารณะก็นำความเห็นข้อมูลจากพื้นที่ช่วยสื่อสารเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเท่าที่เป็นไปได้

บทบาทของนักวิจัยในช่วงที่ผ่านมาจึงเป็นทั้ง ตัวเร่ง (Facilitator), ตัวกลาง (Mediator) และผู้ไกล่เกลี่ยผ่านการใช้ความรู้และข้อมูล (Reconciler) ให้กับฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งในการทำงานร่วมกับพี่น้ององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ยิ่งทำให้เราได้บทเรียนและเห็นบทบาทของนักวิจัยในโจทย์คนกับช้างตรงนี้ชัดเจนขึ้น ต้องขอบคุณทางหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่เป็นทั้งพี่เลี้ยงทางวิชาการและประสบการณ์ให้กับคณะวิจัยของพวกเรา และขอบคุณพี่น้องที่ร่วมทำงานในพื้นที่ทุกท่านที่มอบการเรียนรู้และประสบการณ์ที่ดีในการทำงาน

ความคิดที่ 10: เข้าใจพื้นที่ เข้าใจขีดความสามาถชุมชน และกำหนดสูตรไม่ตายตัวในการพัฒนา

โดย:
ดร.สมบัติ เหสกุล
มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนานโยบาย
(สัมภาษณ์, 5 กรกฎาคม 2568)

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

"...การเป็นนักวิจัยท้องถิ่นต้องเข้าใจมิติคุณลักษณะของความเป็นชุมชนท้องถิ่น ว่าเขามีคุณลักษณะอย่างไร เพราะว่านักวิจัยหลายคนไม่เข้าใจว่า มิติคุณลักษณะของความเป็นชุมชนของท้องถิ่นเป็นอย่างไร..."

งานวิจัยที่ดำเนินการแบ่งเป็น 2 ระดับหลัก ได้แก่ **1) การวิจัยเชิงนโยบายระดับชาติ** มุ่งเน้นการผลิตองค์ความรู้เพื่อสนับสนุนการกำหนดนโยบายในระดับมหภาค โดยวิเคราะห์ประเด็นเชิงโครงสร้างหรือระบบผ่านการทำงานร่วมกับหน่วยงานวิจัยระดับประเทศ และ **2) การวิจัยเชิงพื้นที่** เป็นการขยายผลมาสู่ระดับปฏิบัติการ โดยเริ่มจากการทำงานร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ต่อเนื่องด้วยการรับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) เพื่อออกแบบกระบวนการวิจัยที่ตอบโจทย์พื้นที่นำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบและขับเคลื่อนนโยบายในระดับท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม

เรื่อยมาจนถึงการดำเนินงานร่วมกับหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) มีโจทย์การวิจัยที่ให้ความสำคัญกับ **ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาท้องถิ่น** รวมถึง **การขับเคลื่อนงานด้านการสร้างเสริมสุขภาพในระดับพื้นที่** โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน นอกจากนี้ ยังมีการต่อยอดสู่ประเด็นระดับประเทศที่เชื่อมโยงกับระดับพื้นที่ เช่น **การสร้างความปลอดภัยทางถนน** ซึ่งเป็นความพยายามในการวางกรอบนโยบายจากระดับชาติลงสู่การดำเนินงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาชน โดยรวมแล้ว **กรอบงานวิจัยมีความหลากหลาย** ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงประเด็นใดประเด็นหนึ่ง หากแต่ครอบคลุมประเด็นสำคัญด้านการพัฒนาในเชิงพื้นที่ ได้แก่

สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การพัฒนาท้องถิ่น การเงินการคลังสาธารณะ และระบบการคลังขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งหมดล้วนเป็นกรอบประเด็นที่สะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ซึ่งเป็นหัวใจของการทำงานวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน

1.1 วัตถุประสงค์และบทบาทสำคัญของการวิจัยเชิงพื้นที่

วัตถุประสงค์หลักของการดำเนินงานวิจัยที่มุ่งเน้นในระดับพื้นที่ คือ **การผลักดันให้ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง** ทั้งในระดับนโยบายภาพรวมและระดับนโยบายเชิงพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อยอดผลการศึกษาวิจัยไปสู่การขับเคลื่อนเชิงนโยบายและการดำเนินงานจริงในพื้นที่ที่สามารถตอบโจทย์ปัญหาและบริบทของแต่ละพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม อีกหนึ่งจุดมุ่งหมายที่สำคัญ คือ **การพัฒนาศักยภาพของบุคลากรท้องถิ่น** ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวิจัย โดยเฉพาะการเชิญชวนบุคลากรท้องถิ่น อาจารย์มหาวิทยาลัยในพื้นที่ รวมถึงสถาบันการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันทั้งในเชิงประเด็นปัญหาและแนวทางปฏิบัติจริง สำหรับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นหนึ่งในหัวข้อหลักของการศึกษา ได้มีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่ อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดและภูมิภาค หน่วยงานด้านสาธารณสุข

การดำเนินการดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อให้หน่วยงานเหล่านี้ได้เรียนรู้และสามารถนำผลจากงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้อย่างแท้จริง ทั้งในด้านนโยบาย การปฏิบัติงาน และการบริหารจัดการท้องถิ่น งานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ที่ดำเนินการร่วมกับหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) จึงถือเป็นการต่อยอดจากบทบาทเดิมที่เคยปฏิบัติมาก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้ง บพท. อย่างเป็นทางการ โดยมีแกนหลักของการทำงานอยู่ที่การบูรณาการประเด็นท้องถิ่นกับการวิจัยสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงระบบในพื้นที่ นอกจากนี้ หากพิจารณาในเชิงของ บทบาทและความสำคัญของงานวิจัยต่อระบบการศึกษา งานวิจัยเชิงพื้นที่ยังช่วยสนับสนุนการเรียนรู้ของนักวิจัยและสถาบันการศึกษาในการเข้าถึงโจทย์จริงและร่วมกันพัฒนาองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในพื้นที่

ครั้งหนึ่งที่ช่วยงานวิจัยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดการชุดโครงการวิจัยทุนขนาดเล็ก โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของนักวิจัยในการทำงานร่วมกับ อปท. อย่างต่อเนื่อง เป้าหมายหลักคือการส่งเสริมให้นักวิจัยจากมหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานต่าง ๆ **ดึงภาคท้องถิ่นเข้ามาเป็นภาคีร่วมในกระบวนการวิจัย** เน้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง แนวทางดังกล่าวสามารถช่วยให้ทั้ง อปท. และชุมชนที่เกี่ยวข้อง สามารถเรียนรู้พร้อมกับกระบวนการวิจัยและนำผลที่ได้ไปปรับใช้ในการดำเนินงานจริงได้ทันที

โดยไม่จำเป็นต้องรอให้งานวิจัยแล้วเสร็จเสียก่อน ถือเป็นแนวทางที่วางรากฐานไว้ตั้งแต่ต้น และเป็นเบื้องหลัง (Background) สำคัญของการทำงานในแนวทางวิจัยเชิงพื้นที่ของอาจารย์สมบัติในเวลาต่อมา

1.2 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

งานวิจัยภายใต้หน่วยทุน บพท. ในปัจจุบันเน้นประเด็นหลัก 2 เรื่อง ได้แก่ การจัดการทรัพยากรน้ำและการจัดการขยะ โดยเฉพาะในประเด็น **การจัดการทรัพยากรน้ำ** ซึ่งนับเป็นเรื่องใหม่สำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เนื่องจากในอดีต อปท. มักเข้าใจการจัดการน้ำในลักษณะของงานก่อสร้างหรือพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Hard Structure) เป็นหลัก เช่น การสร้างฝาย คลอง หรือระบบระบายน้ำต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ดำเนินการภายใต้การสนับสนุนของ บพท. ได้ตั้งโจทย์ใหม่ว่า **จะทำอย่างไรให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถมีรายได้จากการจัดการทรัพยากรน้ำ** ซึ่งเป็นมิติที่แตกต่างจากเดิม โดยมีการทำงานทั้งในระดับนโยบายภาพรวมและระดับพื้นที่ ในระดับนโยบายภาพรวมของประเทศ งานวิจัยพยายามผลักดันให้เกิด**การกระจายงบประมาณจากส่วนกลาง**ไปสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะงบประมาณที่ได้จาก**การจัดเก็บค่าการใช้ทรัพยากรน้ำ**ผ่านกลไกของหน่วยงานราชการ ซึ่งถือเป็นแนวทางใหม่ในการส่งเสริมบทบาทของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ขณะเดียวกันในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) งานวิจัยได้มุ่งเน้นการสร้างความเข้าใจใหม่ว่า **ทรัพยากรน้ำไม่ใช่สิ่งที่ได้มาโดยไม่มีต้นทุน** แต่เป็นทรัพยากรที่มีมูลค่าและมีต้นทุนในการใช้ โดยเฉพาะภายใต้บริบทของกฎหมายทรัพยากรน้ำฉบับใหม่ ซึ่งได้กำหนดให้การใช้น้ำอยู่ภายใต้หลักการของ “ผู้ใช้หรือได้ประโยชน์ต้องจ่าย” (User Pays Principle / Beneficiary Pay Principle)

จากกรอบทางกฎหมายดังกล่าว องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถมีบทบาททั้งในฐานะ **ผู้จัดเก็บรายได้จากทรัพยากรน้ำ** ในขณะเดียวกัน **อาจต้องชำระค่าการใช้น้ำในกรณีที่ตนเองเป็นผู้ใช้ทรัพยากรน้ำด้วย** ซึ่งหมายความว่า อปท. ไม่ได้มีบทบาทเพียงด้านการสร้างรายได้ แต่ต้องตระหนักถึงภาระต้นทุนจากการใช้น้ำของตนเองเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึง **ความจำเป็นในการยกระดับความรู้ ความเข้าใจและขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น** ในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้สอดคล้องกับกรอบกฎหมาย และสามารถนำไปสู่การจัดการที่ยั่งยืนและเกิดประโยชน์ต่อชุมชนในระยะยาว ซึ่งกรณีของการจัดการทรัพยากรน้ำในระดับท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นในการทำความเข้าใจและปรับเปลี่ยนกรอบคิดขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) จากเดิมที่มองบทบาทของตนเพียงในมิติทางวิศวกรรม เช่น การสร้างระบบชลประทานหรือโครงสร้างพื้นฐานด้านน้ำไปสู่การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในฐานะ “ทรัพยากรที่มีมูลค่า” แนวทางในการดำเนินการจึงแบ่งออกเป็น สองระดับ ดังนี้ **ระดับนโยบาย**

(ระดับบน) ผลักดันให้เกิดการกระจายทรัพยากรและงบประมาณจากส่วนกลางมายังท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมให้ อปท. มีบทบาทเชิงรุกในการจัดการทรัพยากรน้ำ และ **ระดับปฏิบัติการในพื้นที่ (ระดับล่าง)** มุ่งเน้นการสร้างความเข้าใจและกระบวนการเรียนรู้ภายใน อปท. เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน โดยไม่เพียงแต่จัดการผลกระทบ แต่ยังสามารถแปลง “ค่าเสียโอกาส” ในคุณภาพชีวิตที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ให้กลายเป็น “มูลค่าน้ำ” ที่กลับคืนมาในรูปของรายได้ท้องถิ่น เช่น ค่าชดเชยผลกระทบ หรือการจัดเก็บรายได้จากผู้ใช้น้ำในพื้นที่

อย่างไรก็ตาม จากการดำเนินงานวิจัยพบว่าท้องถิ่นส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจจำกัดในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบองค์รวม โดยเฉพาะในมิติทางเศรษฐกิจ กฎหมาย และการสร้างรายได้ ทั้งที่กฎหมายปัจจุบันเปิดโอกาสให้ อปท. เข้ามามีบทบาทในการจัดเก็บค่าธรรมเนียมหรือค่าตอบแทนจากการใช้ทรัพยากรน้ำได้โดยชอบด้วยกฎหมาย อาทิ การจัดบริการการประปา การจัดบริการน้ำเพื่อการเกษตร แต่ทั้งนี้ ต้องทำความเข้าใจกับ อปท. และหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงอีกหลายประเด็น

ต่อมา **กรณีของการจัดการขยะในระดับท้องถิ่น** ประเด็นการจัดการขยะเป็นงานที่ดำเนินการต่อเนื่องมายาวนานกว่า 30 ปี โดยมุ่งทำงานร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ผ่านกระบวนการสนับสนุนทุนวิจัยจากหลายแหล่ง เพื่อขับเคลื่อนการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นในการบริหารจัดการอย่างยั่งยืน หัวใจสำคัญของงานวิจัยด้านนี้ไม่ได้เน้นเพียงที่ “ตัวขยะ” หรือการจัดการเชิงกายภาพ (Object-Based Management) เท่านั้น แต่เน้นที่**การพัฒนากลไกการบริหารจัดการเชิงระบบ** โดยเฉพาะการสร้างความเข้าใจในหมู่ผู้บริหารท้องถิ่นว่า พวกเขามี “ทางเลือก” ในการจัดการขยะ ไม่จำเป็นต้องดำเนินการในรูปแบบเดิมเสมอไป หากสามารถบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ หนึ่งในเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการสื่อสารกับท้องถิ่น คือ **การเปรียบเทียบมูลค่า** ของงบประมาณที่ใช้ในการจัดการขยะ (ตั้งแต่การเก็บรวบรวม ขนส่ง ไปจนถึงการกำจัด) กับงบประมาณในด้านอื่น เช่น การศึกษา สาธารณสุข และสังคมสงเคราะห์ โดยในบางพื้นที่พบว่างบประมาณที่ใช้ในการจัดการขยะ **สูงกว่าด้านอื่น ๆ เหล่านี้อย่างมีนัยสำคัญ** ซึ่งสะท้อนถึงช่องว่างในการบริหารจัดการที่ควรได้รับการพัฒนา แนวคิดนี้ได้ถูกทดลองใช้เมื่อราว 20 ปีก่อน แม้ในช่วงเริ่มต้นจะยังไม่เป็นที่เข้าใจในวงกว้าง แต่ปัจจุบันหลาย อปท. เริ่มตระหนักถึง ภาระงบประมาณที่ไม่สมดุล และเริ่มให้ความสำคัญกับการออกแบบระบบบริหารจัดการขยะอย่างยั่งยืนมากขึ้น

ประเด็นการจัดการขยะในระดับท้องถิ่นมีบทเรียนและกรณีศึกษาที่ดีจำนวนมากเกิดขึ้นในอดีต โดยเฉพาะในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2557 อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้น บทเรียนเหล่านี้กลับถูกลดทอนความสำคัญหรือเลือนหายไปจากแนวทางนโยบายของรัฐในระดับชาติ ส่งผลให้ท้องถิ่นจำนวนมากขาดแนวทางตัวอย่างในการพัฒนาและต่อยอดงานด้านการจัดการขยะอย่างมีประสิทธิภาพ โจทย์สำคัญของงานวิจัยในระยะหลัง คือ การพยายาม “รื้อฟื้น”

บทเรียนที่ดีเหล่านี้กลับมา พร้อมกับวิเคราะห์ว่าท้องถิ่นจะสามารถประยุกต์ใช้กรณีศึกษาเหล่านั้นได้อย่างไรในบริบทของตนเอง ซึ่งถือเป็นภารกิจที่มีความซับซ้อน เนื่องจาก แต่ละพื้นที่มีคุณลักษณะเฉพาะและบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่แตกต่างกัน การคัดลอกหรือถอดแบบกระบวนการจากพื้นที่หนึ่งไปใช้อีกพื้นที่หนึ่งโดยตรงจึงอาจไม่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวัง ข้อเสนอหลักที่สื่อสารกับ อปท. คือ การทำความเข้าใจบริบทของตนเองก่อน แล้วจึงเลือกแนวทางหรือกระบวนการจากกรณีศึกษาที่เหมาะสมมาต่อยอด โดยใช้ “หลักการ” มากกว่า “สูตรสำเร็จ” เพื่อให้สามารถออกแบบกระบวนการบริหารจัดการที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ตน นอกจากนี้ งานวิจัยด้านนี้ยังพยายามเชื่อมโยงระหว่างระดับนโยบายของประเทศกับระดับปฏิบัติการในท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ในขณะที่มีความพยายามขับเคลื่อนนโยบายในระดับชาติให้เข้าใจข้อจำกัดและศักยภาพของท้องถิ่น ในเวลาเดียวกันก็ต้องผลักดันให้ท้องถิ่นเข้าใจแนวทางของนโยบายระดับชาติด้วย เพื่อให้เกิดความสอดคล้องในเชิงนโยบายและการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

ในการทำงานวิจัย ควรเชิญชวนเจ้าหน้าที่และผู้บริหารของ อปท. ที่เกี่ยวข้องเข้ามาเรียนรู้และทำงานร่วมกันในกระบวนการวิจัย แม้ว่าในบางครั้งอาจจะยังไม่มีจุดคานงัดหรือปัจจัยผลักดันที่ชัดเจน แนวคิดหลัก คือ การให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของเจ้าหน้าที่และผู้บริหารในพื้นที่ กระบวนการนี้จะเริ่มจากการนำความรู้ที่จะได้จากงานวิจัยไปพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้บริหารและเจ้าหน้าที่ขององค์กร เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน และเปิดโอกาสให้ผู้บริหารได้พิจารณาและสนับสนุนการเลือกบุคลากรในองค์กรเข้าร่วมดำเนินงานวิจัยอย่างมีส่วนร่วม แนวทางนี้ถือเป็นแนวคิดหลักที่มุ่งเน้น**การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในท้องถิ่น**อย่างต่อเนื่อง

ประการที่สอง **การดึงบุคลากรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน** พยายามผลักดันให้เจ้าหน้าที่ของท้องถิ่นไม่ใช่แค่ผู้สังเกตการณ์ที่รอดูว่าเราจะทำอะไร แต่ต้องเข้าใจว่าข้อมูลใดที่เราต้องการเพื่อชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญ และเจ้าหน้าที่ควรนำข้อมูลนั้นไปนำเสนออย่างไร เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ประการที่สาม **การสร้างความเข้าใจให้เห็นภาพการทำงานจริงและผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน** คือ การพยายามสื่อสารแนวคิดใหม่ ๆ กับเจ้าหน้าที่และผู้บริหารท้องถิ่น แม้ว่าพวกเขาอาจจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจ จำได้หรือไม่ก็ตาม เรายังคงพูดซ้ำ เพื่อเน้นย้ำว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นอย่างไร และต้องดำเนินการอย่างไร ตัวอย่างเช่น การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่แบบทดลองร่วมกับสถาบันการแพทย์ฉุกเฉิน โดยดึงเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเข้ามาร่วมสร้างการเรียนรู้ ผ่านการสร้างภาพแผนที่แสดงการกระจายตัวของผู้ป่วยโรคไม่ติดต่อเรื้อรังในพื้นที่ อปท. โดยแบ่งระดับความรุนแรงเป็นสีต่าง ๆ เพื่อให้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่เห็นภาพประชากรอย่างชัดเจน การดำเนินการนี้ไม่ได้ทำเพียงลำพัง แต่รวมถึงการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น นักศึกษา และประชาคมในพื้นที่ เพื่อสะท้อนผลที่เกิดขึ้นจริง อปท. จึงนำข้อมูลดังกล่าวไปใช้วางแผนและพัฒนาบริการ เช่น การจัดตั้งหน่วยบริการเพิ่ม การจัดซื้อรถยนต์ หรือการจัดหาบุคลากรประจำหน่วยงาน

สามแนวคิดหลักที่พยายามส่งเสริมในท้องถิ่น **คือ การพัฒนาศักยภาพบุคลากร การส่งเสริมให้บุคลากรมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงาน และการสร้างความเข้าใจถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริงกับชุมชน** เพื่อให้งานพัฒนาในพื้นที่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน ทั้งสามด้านนี้จะช่วยให้ท้องถิ่นสามารถขับเคลื่อนงานด้วยตนเองได้อย่างมั่นคง และเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ตอบโจทย์ความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่และเทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัด และปัจจัยแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

3.1 ปัญหาการเข้าใจคุณลักษณะเชิงพื้นที่แบบมิติเดียว

ในการทำงานเชิงพื้นที่มักมีความเข้าใจผิดโดยมองลักษณะชุมชนแบบแยกขาดระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” เช่น เห็นเทศบาลเป็นเมือง และ อบต. เป็นชนบท ทั้งที่ในความเป็นจริง พื้นที่บางแห่งโดยเฉพาะ อบต. ที่ตั้งอยู่ใกล้เทศบาลนครหรือเมืองขนาดใหญ่ อาจมีลักษณะความเป็นเมืองสูง ทั้งในด้านประชากร ความหนาแน่น การใช้ที่ดิน หรือเศรษฐกิจท้องถิ่น **มิติแรก** การใช้เพียง “ชื่อหน่วยงาน” มาตัดสินลักษณะพื้นที่จึงเป็นการมองแบบมิติเดียว ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในพื้นที่ที่มีความหลากหลายและซับซ้อนมากกว่านั้น ดังนั้นนักวิจัยหรือนักพัฒนาเชิงพื้นที่จำเป็นต้องวิเคราะห์เชิงลึกและพิจารณาหลายมิติ เช่น โครงสร้างเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม หรือระบบบริการสาธารณะ เพื่อให้เข้าใจพื้นที่อย่างแท้จริงและออกแบบกลยุทธ์ได้อย่างเหมาะสม

“...สภาพของชื่อ พอบอกเป็นเทศบาลปุ๊บ ทุกคนตีความว่า คือเมือง แต่จริง ๆ แล้ว เทศบาลมันมีระดับ เทศบาลนคร เทศบาลเมือง เทศบาลตำบล มันเป็นสามระดับ แต่ขณะเดียวกัน พอบอกเป็น อบต. ทุกคนก็ตีความว่า อบต. คือ ชนบท แต่จริงๆ แล้ว อบต. ที่ติดกับเทศบาล เทศบาลนครหรือ

เทศบาลที่มีความหนาแน่นขนาดใหญ่เนี่ย ส่วนใหญ่แล้ว อบต. จะมีความเป็นเมือง พื้นที่เมืองเนี่ยสูง อันนี้คือมิติหนึ่งที่เป็นปัญหาแน่ ๆ แล้วเรามักจะขาดการวิเคราะห์กัน ทำให้การกำหนดวิธีแก้ปัญหาไม่ตรงกับพื้นที่..."

มิติที่สอง พฤติกรรมของคนเมือง คนชนบท กับการวิเคราะห์พื้นที่เชิงลึก เมื่อมองเชิงพื้นที่ในมิติพฤติกรรมคน จะพบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญระหว่าง "เมือง" และ "ชนบท" คนพื้นที่เมืองมักมีลักษณะ "แยกตัว"(Individualized) จากกระบวนการทางสังคม รู้จักกันน้อยหรือไม่รู้จักกันเลย แม้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ขณะที่คนในพื้นที่ชนบท มักมีระดับ Socialization สูง คือมีความคุ้นเคย เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่แน่นแฟ้น สามารถระบุและเชื่อมโยงถึงกันได้ทั่วพื้นที่ ความแตกต่างนี้มีผลโดยตรงต่อการทำงานวิจัยและการพัฒนาในพื้นที่ เช่น การทำงานแบบมีส่วนร่วมอาจทำได้ง่ายในพื้นที่ที่มีความเป็นชนบทมากกว่า เพราะมีฐานความสัมพันธ์และกลไกทางสังคมที่เข้มแข็ง ในขณะที่พื้นที่เมืองอาจต้องใช้กลยุทธ์อื่น เช่น การสื่อสารเชิงกลุ่มเป้าหมาย หรือการใช้เทคโนโลยีเพื่อเข้าถึงประชาชน ดังนั้น การวิเคราะห์พื้นที่ ไม่ควรยึดเพียงรูปแบบองค์กรปกครองท้องถิ่น เช่น เทศบาล หรือ อบต. แต่ควรมองลึกลงไปในพฤติกรรมของคน โครงสร้างชุมชน และลักษณะทางสังคมของพื้นที่ด้วย เพื่อให้สามารถออกแบบกระบวนการทำงานและนโยบายที่เหมาะสมต่อบริบทจริงของพื้นที่นั้น ๆ

3.2 ความหลากหลายของมิติเชิงพื้นที่กับการทำงานพัฒนา

ในการทำงานพัฒนาหรือวิจัยกับพื้นที่ สิ่งสำคัญที่ต้องเข้าใจ คือ "บริบทเชิงพื้นที่" มีความหลากหลายซ้อนทับกันอยู่หลายมิติ ซึ่งไม่สามารถพิจารณาเพียงแค่ป้ายชื่อหรือสถานะทางกฎหมายของพื้นที่ได้ เช่น เป็นเทศบาลหรือ อบต. เท่านั้น แต่ต้องมองให้ลึกถึง **มิติพื้นที่ (Urban–Rural Context)** ความเข้าใจแบบเดิมที่แบ่งพื้นที่เป็น "เมือง" หรือ "ชนบท" จากสถานะทางกฎหมาย เช่น เทศบาล = เมือง, อบต. = ชนบท นั้น ยังไม่เพียงพอ บาง อบต. อยู่ติดกับเมืองใหญ่ก็มีความเป็น "เมือง" สูง บางเทศบาลตำบลยังคงมีลักษณะชนบทอยู่มาก **มิติพฤติกรรม** คนในเมืองมักมีลักษณะ "ปัจเจก"(Individualism) ไม่ค่อยเชื่อมโยงทางสังคม คนชนบทมีความร่วมกลุ่มสูง (Collectivism) คุ้นเคยกับการร่วมประชาคม มีระบบเครือญาติ กลุ่มบ้าน กลุ่มป๊อก ฯลฯ ที่ช่วยกันคิด ช่วยกันตัดสินใจ และ มิติวิธีคิดทางการพัฒนา (Development Ideology) พื้นที่เมืองหรือเมืองใหญ่จะมีแนวโน้มคิดแบบทุนนิยม (Capitalism : Liberalism) คือเน้นใช้เงินลงทุน เน้นโครงสร้างพื้นฐาน เน้นเติบโตทางเศรษฐกิจ ขณะที่พื้นที่ชนบทจะโน้มเอียงไปทางสังคมนิยม (Socialism) คือ ให้ความสำคัญกับกระบวนการประชาคม การมีส่วนร่วม และความยั่งยืนของกลุ่ม ยกตัวอย่าง พื้นที่ภาคเหนือ เช่น ในหมู่บ้านหนึ่งที่แบ่งออกเป็น 5 ป๊อก (กลุ่มบ้านย่อย) หากจะขับเคลื่อนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น การจัดการทรัพยากร การพัฒนาแผนชุมชน

ฯลฯ จำเป็นต้องเชิญตัวแทนจากแต่ละป๊อกมาร่วมพูดคุยและตัดสินใจร่วมกัน

กล่าวโดยสรุป การทำงานกับท้องถิ่นต้องเข้าใจความซับซ้อนเชิงพื้นที่ ทั้งในด้านโครงสร้าง พฤติกรรมของผู้คน และบริบทชุมชน ไม่สามารถใช้แนวทางเดียวกันได้ทุกพื้นที่ ต้องวิเคราะห์ลึกในแต่ละมิติเพื่อให้การดำเนินงานเกิดผลจริง สามารถจำแนกประเด็น**ความซับซ้อนของการทำงานกับท้องถิ่นในมิติเชิงพื้นที่**ไว้ดังนี้

1. ความแตกต่างระหว่าง “พื้นที่ชนบท” กับ “พื้นที่เมือง” ในการขับเคลื่อนงานพัฒนา ในพื้นที่ชนบท (เช่น อบต.) จะมีโครงสร้างความสัมพันธ์ในชุมชนที่แน่นแฟ้น เช่น การมี “ป๊อก” หรือกลุ่มบ้านย่อย ซึ่งเจ้าหน้าที่ของ อปท. มักรู้จักกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ และสามารถจัดประชาคมเพื่อพูดคุยและตัดสินใจร่วมกันได้ง่าย โครงสร้างนี้จึงเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานพัฒนาแบบมีส่วนร่วมในระดับฐานราก

2. ความท้าทายในพื้นที่เมือง (เช่น เทศบาล เขต กทม.) ในเขตเมือง โดยเฉพาะเมืองเศรษฐกิจหรือเขตพาณิชยกรรม เช่น ในกรุงเทพฯ จะพบว่าโครงสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ค่อนข้างหลวม หรือแทบไม่มีเลย บ้านต้นทางไม่รู้จักบ้านข้างเคียง ไม่มีการรวมกลุ่มหรือประชาคมแบบถาวร การจะรวบรวมคนมาหารือเป็นเรื่องยากมาก แต่ในบางกรณี เช่น “ชุมชนแออัด” หรือ “ชุมชนที่มีปัญหาเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัย” กลับมีความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มและการรู้จักกันภายใน เพราะพวกเขาจำเป็นต้องรวมพลังกันเพื่อปกป้องสิทธิของตนเอง จึงกลายเป็น “ประชาคมในเมือง” ที่มีลักษณะคล้ายกับพื้นที่ชนบท

3. ปัญหาเชิงโครงสร้างสังคม (Social Capacity) ที่นักวิจัยต้องเข้าใจ ในเขตเมืองมีความซับซ้อนของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง กลุ่ม A คุยด้วยได้ แต่ กลุ่ม B ไม่ร่วมมือ กลุ่ม C ไม่สนับสนุน ทั้ง A และ B บางกลุ่มมีอิทธิพล บางกลุ่มไม่สามารถเข้าถึงได้

สะท้อนให้เห็นว่า แม้จะมีความเข้าใจทางวิชาการหรือเชิงพื้นที่ แต่หาก นักวิจัยไม่เข้าใจหรือวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ในพื้นที่ให้ลึกพอ อาจทำให้การขับเคลื่อนงานเกิด “ช่องว่าง” หรือแรงต้านในทางปฏิบัติได้ นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึง**ความแตกต่างในการเข้าถึงชุมชนเมืองและชุมชนชนบท** โดยชุมชนเมืองมักมีข้อจำกัดด้านความเป็นส่วนตัวและความเชื่อมโยงทางสังคมต่ำ ขณะที่ชุมชนชนบทมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกว่า ส่งผลให้การทำงานวิจัยในแต่ละพื้นที่ต้องปรับกระบวนการให้เหมาะสม และชี้ให้เห็นข้อจำกัดของนักวิจัยในการทำความเข้าใจบริบทอย่างลึกซึ้งในแต่ละพื้นที่

1. พื้นที่ชนบท มีความเข้มแข็งของโครงข่ายสังคมแบบแนวนอน ในพื้นที่ชนบท ไม่ว่าจะแบ่งกลุ่ม

ออกเป็นกลุ่ม A, B หรือ C ก็ตาม คนในชุมชนมักจะมี **“สายสัมพันธ์ทางสังคม”** และสามารถสื่อสารเชื่อมโยงถึงกันได้ ไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน หรือเครือข่ายทางศาสนาและวัฒนธรรม สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะของ “วิถีแบบสังคมนิยมในระดับชุมชน” ซึ่งมีลักษณะร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมรับผิดชอบ ต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของตนเอง

2. พื้นที่เมือง การขาดความสัมพันธ์และข้อจำกัดด้านสิทธิส่วนบุคคล แต่ในชุมชนเมือง โดยเฉพาะพื้นที่เมืองในเขตเศรษฐกิจหรือเขตเทศบาลที่มีความเป็น “เมือง” สูง จะพบว่า การเข้าถึงข้อมูลและการสร้างความสัมพันธ์กับคนในพื้นที่เป็นเรื่องที่ยากยิ่ง โดยสาเหตุสำคัญมาจากค่านิยม “เรื่องสิทธิในข้อมูล” และ “ความเป็นส่วนตัว” ที่คนเมืองให้ความสำคัญสูง คนในเมืองมักจะไม่เปิดเผยข้อมูลสุขภาพ หรือข้อมูลครัวเรือนให้ใครง่าย ๆ และความสัมพันธ์ทางสังคมหลวม ไม่มีเครือข่ายแนวนอนอย่างในชนบท

“สิ่งหนึ่งที่คิดว่านักวิจัย หรือตัวเองยังขาดความลึกซึ้ง มิติของคุณลักษณะของชุมชนที่มันที่เรากำลังเข้าไปทำงาน ซึ่งบางทีบางชุมชนเราเข้าใจได้ดีแต่บางชุมชนเนี่ยกว่าเราจะทำความเข้าใจ และเราคลี่ตัวมิติของคุณลักษณะความเป็นชุมชนออกมาได้ มันก็ใช้เวลาไปค่อนข้างมากกว่าจะทำความเข้าใจได้...”

3. ข้อจำกัดของนักวิจัย ความเข้าใจเชิงลึกยังไม่เพียงพอ แม้นักวิจัยจะมีประสบการณ์แต่การเข้าไปทำงานกับแต่ละชุมชนยังต้องอาศัย “เวลา” และ “ความละเอียดอ่อน” เพื่อคลี่ออกให้ได้ว่าคุณลักษณะของชุมชนที่เข้าไปทำนั้นเป็นอย่างไร “บางชุมชนเข้าใจได้เร็ว แต่บางชุมชนต้องใช้เวลานานกว่าจะเข้าถึง เข้าใจ และตีความตัวตนของพื้นที่นั้นได้” โดยเฉพาะหากเป็นการเก็บ ข้อมูลส่วนบุคคลในเขตเมือง ความไว้วางใจของกลุ่มเป้าหมายจะเป็นอุปสรรคใหญ่ในการวิจัย ซึ่งอาจส่งผลให้การดำเนินงานไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลที่แท้จริง หรือไม่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ การทำงานเชิงพื้นที่ในเขตชนบทมีข้อได้เปรียบด้านโครงข่ายสังคมที่เข้มแข็ง ทำให้ง่ายต่อการสร้างการมีส่วนร่วม ในขณะที่การทำงานในเขตเมืองกลับต้องเผชิญกับความท้าทายด้านสิทธิในข้อมูลและความสัมพันธ์ทางสังคมที่หละหลวม นักวิจัยจึงจำเป็นต้องมีความเข้าใจในคุณลักษณะของชุมชนแต่ละแห่ง และออกแบบกระบวนการทำงานอย่างละเอียดอ่อน เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

4. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

บทเรียนสำคัญจากมุมมองของนักวิจัยในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น คือ นักวิจัยจำเป็นต้องเข้าใจ “มิติคุณลักษณะของความเป็นชุมชนท้องถิ่น” อย่างลึกซึ้ง เพราะหลายครั้งนักวิจัยมักนำแนวคิดแบบ “เสื้อโหล” หรือแนวคิดเชิงภาพรวมที่ใช้ได้ทั่วไป มาปรับใช้กับพื้นที่เฉพาะโดยไม่ได้คำนึงถึงบริบทเฉพาะของแต่ละชุมชน ซึ่งมีวิถีชีวิต ปัญหา และระบบคิดแตกต่างกัน ดังนั้นนักวิจัยท้องถิ่นจึงต้องเริ่มต้นจากการเรียนรู้และ

เข้าใจคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้น ๆ เพื่อให้การวิจัยสามารถตอบโจทย์และสร้างการเปลี่ยนแปลงได้จริง ประเด็นสำคัญที่ตามมา คือ แนวคิดเรื่องนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ซึ่งต้องออกแบบให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชน ไม่สามารถใช้แนวทางแบบ **"เสื้อโหล"** ได้ เพราะชุมชนแต่ละแห่งมีบริบทและความต้องการที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน นวัตกรรมที่เกิดขึ้นจึงต้องอิงกับมิติคุณลักษณะของความเป็นชุมชน เพื่อให้สามารถพัฒนาและแก้ไขปัญหาในพื้นที่ได้อย่างแท้จริง นี่คือบทเรียนสำคัญจากการทำงานวิจัยที่เน้นการพัฒนาท้องถิ่น

ประเด็นที่สองคือ ความแตกต่างของขีดความสามารถ (Capacity) ในแต่ละพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วยความรู้ ทักษะ สมรรถนะ และ "ใจ" ในการทำงานเพื่อสาธารณะ ที่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างเมืองและชนบท เจ้าหน้าที่ในเขตเมืองมักมีทักษะสูงแต่ใจเพื่อส่วนรวมอาจน้อย ขณะที่ในชนบท เจ้าหน้าที่อาจมีทักษะน้อยแต่มีจิตสาธารณะสูง จึงเป็นบทเรียนสำคัญที่นักวิจัยต้องเข้าใจ **เพื่อจะได้ออกแบบกระบวนการทำงานให้เหมาะสมกับศักยภาพของแต่ละพื้นที่**

ประเด็นที่สามคือ นักวิจัยมักนำ "เรื่องยาก" หรือแนวคิดเชิงทฤษฎีที่ซับซ้อนลงไปในพื้นที่ โดยไม่ได้ปรับหรือย่อยเนื้อหาให้เข้าใจง่ายและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ซึ่งกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ ดังนั้น นักวิจัยจำเป็นต้อง แปลงความรู้ (Knowledge Adaptation) ให้เหมาะกับระดับความเข้าใจและบริบทของแต่ละชุมชน เพื่อให้การทำงานเกิดผลอย่างแท้จริง นี่คือบทเรียนสำคัญลำดับที่สามในการทำวิจัยท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จ

ข้อคิดทิ้งท้ายที่สำคัญ คือ แม้นักวิจัยจะตั้งใจดีในการนำ "เรื่องยาก" เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ หรือแนวคิดเชิงนโยบายต่าง ๆ ลงไปในท้องถิ่น แต่หากไม่สามารถสื่อสารหรือทำให้คนในพื้นที่เข้าใจได้ ก็อาจกลายเป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อนงานวิจัยเสียเอง ท้องถิ่นจึงมักย้อนกลับมาถามว่า "แล้วจะเข้าใจสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร" นี่คือ ข้อเตือนใจสำคัญ สำหรับนักวิจัยว่า งานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ต้องไม่ใช่แค่การถ่ายทอดความรู้ แต่ต้องแปลงความรู้ให้คนในพื้นที่เข้าใจและนำไปใช้ได้จริง นี่จึงเป็นทั้งบทเรียนและเครื่องหมายคำถามที่ควร "ใส่ดาว" ไว้ในใจเสมอ แม้คนในท้องถิ่นจะเข้าใจเรื่องหนึ่งในวันนี้ แต่วันข้างหน้าอาจเปลี่ยนไปเพราะความเข้าใจมักเป็นแบบแยกส่วน ไม่ใช่ภาพรวมทั้งหมด หากเป็นเจ้าหน้าที่ในเขตเมืองใหญ่ มักมีความรู้ ทักษะ และสมรรถนะในระดับสูง แต่ขาดจิตใจในการทำงานเพื่อสาธารณะ ขณะที่คนในชนบท แม้จะมีความรู้และทักษะไม่สูงมาก แต่กลับเต็มเปี่ยมด้วยจิตสาธารณะ พร้อมเรียนรู้และร่วมมือ

อย่างจริงใจ นี่คือข้อเท็จจริงที่นักวิจัยจำเป็นต้องเข้าใจให้ลึกซึ้งก่อนลงมือทำงานในพื้นที่

ในมิติของความร่วมมือ การทำงานกับพื้นที่ชนบทหรือกึ่งชนบท-กึ่งเมืองมักไม่มีปัญหามากนักต่างจากพื้นที่เมืองใหญ่ที่ความร่วมมือเป็นเรื่องยาก โดยเฉพาะในเขตเศรษฐกิจ เช่น กรุงเทพมหานคร ยังไม่เคยประสบความสำเร็จอย่างแท้จริง ส่วนเทศบาลนครในเขตอุตสาหกรรม เช่น มาบตาพุด หรือแหลมฉบัง (ในเขต EEC) ซึ่งถือเป็นพื้นที่ “ฮาร์ดคอร์” อาจขับเคลื่อนงานได้ยากแต่ในเทศบาลที่อยู่ในเขตรอยต่อ เช่น เทศบาลนครสกลนคร เทศบาลนครพิษณุโลก หรือเทศบาลเมืองน่าน พบว่าสามารถสื่อสารและสร้างความร่วมมือได้ดี เพราะมีความเข้าใจในพื้นที่ร่วมกันมากกว่า

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องเทคนิคการแก้ไขปัญหา ข้อจำกัด และปัจจัยแห่งความสำเร็จ ก็เป็นอีกประเด็นสำคัญ โดยไม่ได้ยึดติดกับ “ความสำเร็จแบบเบ็ดเสร็จ” หรือผลลัพธ์ที่ต้องสมบูรณ์ครบถ้วน หากแต่ให้ความสำคัญกับการ **“นำไปใช้ได้จริง”** ในระดับที่เหมาะสมกับพื้นที่ แนวคิดหลักคือ หากความสำเร็จมีทั้งหมดสิบขั้น แต่สามารถทำให้เกิดผลในขั้นที่หนึ่ง สอง หรือสามได้ ก็ถือว่าประสบความสำเร็จแล้วในบริบทของพื้นที่นั้น เช่น หากเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นสามารถเข้าใจการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานได้ และนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจเบื้องต้นได้บ้าง ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการขับเคลื่อนที่สำคัญ โดยไม่จำเป็นต้องเข้าใจภาพรวมทั้งหมดในทันที

5. การแก้ไขปัญหา/ข้อจำกัดในการทำงานวิจัยกับท้องถิ่นไม่มีสูตรสำเร็จ

การทำงานกับท้องถิ่น “ไม่มีวิธีการตายตัวในการแก้ไขปัญหา” โดยเฉพาะในการทำงานร่วมกับ อปท. เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีมิติของความเป็นชุมชนที่ซับซ้อนและแตกต่างกันอย่างมาก ซึ่งนักวิจัยจำนวนไม่น้อยยังคงมองเพียงมิติเดียว เช่น โครงสร้างองค์กรหรือระดับการปกครอง โดยไม่เข้าใจพลวัตของชุมชนในเชิงพฤติกรรม วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ทางอำนาจ ประสบการณ์ตรงจากการทำงานวิจัยในพื้นที่ เช่น โครงการทุนวิจัยจาก สกว. (ซึ่งพัฒนามาเป็นทุน บพท. ในปัจจุบัน) สะท้อนให้เห็นว่าแม้นักวิจัยจะพยายามออกแบบกระบวนการอย่างรอบคอบ เช่น ต้องนำเรื่องเข้าสภาท้องถิ่น พูดคุยกับนายก ผู้นำชุมชน หรือผู้บริหารองค์กรก่อนดำเนินโครงการ แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า ขั้นตอนเหล่านั้นไม่ได้รับการตอบสนองหรือเข้าใจจากคนในพื้นที่อย่างแท้จริง บ่อยครั้งถูกมองว่าเป็น “งานของนักวิจัย” ไม่ใช่ “เครื่องมือพัฒนา” ของชุมชน

ข้อสรุปที่สำคัญ คือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นต้องอาศัยความเข้าใจในความหลากหลายเชิงบริบทและคุณลักษณะของชุมชน (Community Attributes) และต้องยอมรับว่า **“ไม่มีแนวทางแบบเดียวที่ใช้ได้กับทุกพื้นที่”** นักวิจัยจึงจำเป็นต้องเรียนรู้ ปรับตัว และสร้างกระบวนการร่วมกับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง มากกว่าจะพยายามนำ **“กรอบคิดจากภายนอก”** เข้าไปใช้แบบเหมาโหล

ความคิดที่ 11: ใกล้ชิดพื้นที่ มีแผนสำรอง มีทักษะจำเป็นในการจัดการและวางรากฐานเพื่อต่อยอด

โดย:
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไกรวุฒิ ใจคำปัน
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

1.1 โจทย์วิจัยและวัตถุประสงค์

การวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากทางหน่วย บพท. จะเป็นประเด็นเด็นเกี่ยวกับการพัฒนารายได้ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยที่ผ่านมาคือการทดลองมาตรการต่างๆ ภายใต้กรอบคิด PSIV (ย่อมาจาก **P**olicy factor = การสนับสนุนจากระดับนโยบายผู้บริหารของ อปท., **S**ystem factor = มาตรการเชิงระบบ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดเก็บรายได้ของ อปท., **I**ndividual factor = มาตรการกระตุ้นตัวบุคคล โดยใช้หลักการทางพฤติกรรมศาสตร์ โดยเน้นการประยุกต์ใช้**ทฤษฎีการสะกิด (Nudging)** ให้ผู้มีหน้าที่หรือเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดเก็บภาษีและค่าธรรมเนียมมาชำระภาษี/มีความเต็มใจที่จะชำระภาษี, และ **V**alue chain factor) การพัฒนาห่วงโซ่คุณค่าของเศรษฐกิจชุมชนอันจะนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของรายได้ทั้งทางตรง เช่น การจัดเก็บค่าธรรมเนียมจากกิจกรรม และรายได้ทางอ้อม เช่น ฐานภาษีท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ อันเนื่องมาจากการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน (วีระศักดิ์ เครือเทพ, 2568)

จากโครงการวิจัยที่ได้ทดลองใช้กรอบคิดดังกล่าวข้างต้นตั้งแต่ในปี 2566 ที่ได้ทดลองในพื้นที่กรณีศึกษา ในโครงการฯ ที่ผมได้รับผิดชอบ พบว่าหลักการทั้ง S และ V ในทางปฏิบัติ (โดยที่ฝ่ายบริหารหรือตัวแปร Policy ให้การสนับสนุนทีมงานวิจัยและทีมบุคลากรของ อปท.ที่ร่วมงานวิจัยในพื้นที่) สามารถทำให้เกิดรายได้แก่ อปท. กรณีศึกษาได้ เช่น ในกรณีของการพัฒนาระบบแผนที่

ภาษีของทั้ง อบต.เชียงดาว และ ทต.เวียงเทิง พบว่าการสำรวจที่ครบถ้วนและเป็นปัจจุบัน จะนำมาซึ่งการประเมินและจัดเก็บรายได้จากฐานภาษีท้องถิ่นโดยเฉพาะภาษีที่ดินและสิ่งปลูกสร้าง และภาษีป้ายได้เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญ

นอกจากนี้การกระตุ้นด้วยมาตรการเชิงพฤติกรรมที่เสริมแรงทำให้ผู้เสียภาษีรู้สึกว่าถึงเวลาที่จะต้องชำระภาษี เช่น มาตรการคาราวานมอเตอร์ไซค์รณรงค์การชำระภาษีในช่วงโค้งสุดท้ายก่อนถึงกำหนดเวลาตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการทดลองที่พื้นที่ อบต.เชียงดาว ต่างก็มีส่วนในการผลักดันให้การบริหารจัดเก็บรายได้ของพื้นที่กรณีศึกษามีประสิทธิภาพเพิ่มมากยิ่งขึ้นได้ด้วยเช่นกัน

ทั้งนี้ ในปี 2567 ได้มีการพัฒนาประเด็นวิจัยโดยการผนวกเอาแนวคิด “**ความร่วมมือกันบนฐานธรรมาภิบาล** (Collaborative Governance)” มาใช้ร่วมกันกับตัวแบบ PSIV โดยการทดลองนั้นได้เน้นที่การสร้างห่วงโซ่คุณค่า (Value chain factor) จากการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนหรือพื้นที่ที่มีโอกาสในการพัฒนาทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยเป็นความร่วมมือกันระหว่าง อปท. คู่ความร่วมมือการเสริมแรงระหว่าง 2 แนวคิดดังกล่าวข้างต้นถือเป็นการก้าวข้ามอุปสรรคของการคิดในการทำงานพัฒนาพื้นที่แบบ “**ต่างคนต่างทำ**” ของแต่ละ อปท. ที่เป็นมาก่อนหน้านี้ ปรับเปลี่ยนมาเป็นพัฒนาพื้นที่รอยต่อที่สร้างโอกาสหรือหนุนเสริมซึ่งกันและกันในการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน

ตัวอย่างของการประสบความสำเร็จในการทดลองประสาน 2 แนวคิดข้างต้นเพื่อการพัฒนารายได้ คือในกรณีของการสร้างความร่วมมือกันระหว่างเทศบาลตำบลเชียงดาว ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของอำเภอเชียงดาว และองค์การบริหารส่วนตำบลเชียงดาว ซึ่งเป็นพื้นที่มีสถานที่หรือพื้นที่กิจกรรมท่องเที่ยวที่มีศักยภาพเป็นจำนวนมาก ร่วมกันกับตัวแทนผู้ประกอบการท่องเที่ยวและชุมชน ในการทดลองจัดตั้งศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวของตำบลเชียงดาว ซึ่งก่อนหน้านี้เคยมี

ความพยายามแต่เป็นในลักษณะต่างคนต่างทำ จึงทำให้ที่ผ่านมาก่อนหน้าโครงการวิจัย การจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่เชียงดาว ไม่มีการเชื่อมต่อกันอย่างเป็นระบบ ทำให้นักท่องเที่ยวมาแวะทำกิจกรรมแล้วก็กลับไปตัวเมืองเชียงใหม่หรือไม่ก็เที่ยวกันเป็นจุด ๆ ทำให้รายได้จากกิจกรรมท่องเที่ยวกระจุกตัวอยู่กับผู้ประกอบการที่มีคอนเน็กชั่นกับบริษัททัวร์หรือโรงแรมในตัวเมืองเท่านั้น เป็นการเสียโอกาสของชุมชน

1.2 ผลจากโครงการวิจัยฯ

เมื่อมีการทำงานร่วมกันระหว่างทั้ง 2 อปท. และกลุ่มผู้ประกอบการ รวมถึงชุมชน ในการจัดตั้งศูนย์ให้บริการข้อมูลนักท่องเที่ยว และทดลองดำเนินกิจกรรมหารายได้จากศูนย์ฯ ได้แก่ 1. การจัดให้มีรถบริการนำเที่ยวในชุมชนและรับส่งนักท่องเที่ยวไปทำกิจกรรมหรือไปยังผู้ประกอบการ 2. การเป็นนายหน้าในการแนะนำสถานที่และกิจกรรมท่องเที่ยวให้กับนักท่องเที่ยว และหารายได้จากส่วนแบ่งได้จากค่าแนะนำผู้ประกอบการท่องเที่ยวในพื้นที่ตำบล และ 3. รายได้จากการนำสินค้าชุมชนมาวางจำหน่าย รวมถึงการให้บริการต่างๆ เช่น การเช่ารถที่ศูนย์ฯ ที่ร่วมกันจัดตั้งขึ้น การดำเนินกิจกรรมวิจัยทดลองนี้ทำให้ศูนย์สามารถสร้างรายได้จำนวนหนึ่งที่สามารถต่อยอดในการดำเนินกิจการต่อไปได้ด้วยตนเอง และนอกจากนี้ยังได้พัฒนาไปสู่การรวมตัวกันของชุมชนในการจดทะเบียนขึ้นเป็น “วิสาหกิจชุมชนกลุ่มท่องเที่ยวอย่างรับผิดชอบเชียงดาว” เพื่อให้มั่นใจว่าการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของศูนย์ฯ ที่เป็นผลผลิตจากงานวิจัยจะดำเนินการต่อไปหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยฯ ได้อย่างยั่งยืน

จากการทำงานร่วมกันกับพื้นที่ ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยจากหน่วย บพท. ที่ผ่านมา อาจจะพอสรุปเป็นบทเรียนเกี่ยวกับกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ได้ว่าการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิด ซึ่งหมายถึงการไปอยู่กับพื้นที่ วิเคราะห์ปัญหา วางแผนการทำงาน รวมถึงลงมือทำ โดยอาศัยบุคลากรหรือทีมงานของ อปท. พื้นที่กรณีศึกษา ตลอดจนการให้การสนับสนุนเชิงนโยบายของผู้บริหารท้องถิ่น ความร่วมมือกับทุกภาคส่วนในพื้นที่ชุมชน เป็นกลไกในการขับเคลื่อนหลักของการทำวิจัยในพื้นที่

1.3 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยและการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

บทบาทสำคัญของนักวิจัยในการทำวิจัยเชิงพื้นที่เกี่ยวกับการพัฒนารายได้ของ อปท. นักวิจัยจะต้องมีบทบาทในประการแรก **(1) การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับพื้นที่** นักวิจัยจะต้องวางตัวในการทำงานร่วมกันกับพื้นที่อย่างใกล้ชิด สื่อสารแนวคิด ทฤษฎี หรือกรอบคิดในการวิจัย อย่างต่อเนื่องกับบุคลากรของ อปท. ที่จะมาร่วมงานวิจัยในพื้นที่ (ไม่ทิ้งพื้นที่) เพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการวิจัยฯ หรือเห็นประเด็นการทำงาน/ดำเนินกิจกรรมวิจัยให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันให้ได้จนสิ้นสุดโครงการฯ บทบาทประการที่ **(2) เป็นผู้ส่งเสริมให้ทีมบุคลากรของ**

อปท. กล้าคิดนอกกรอบจากงานประจำ และเชื่อมั่นว่ากิจกรรมวิจัยจะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่แตกต่างออกไปได้ดีกว่าการทำงานประจำหรือกรอบคิดเดิม ๆ ได้ (เกิดเป็นนวัตกรรม) และบทบาทประการที่ (3) **บทบาทของนักวิจัยในการสร้างให้เกิดนักวิจัยในท้องถิ่น** นอกเหนือจากทำงานวิจัย นักวิจัยจะต้องพยายามสอดแทรกความรู้และการทำงานแบบนักวิจัยให้กับทีมบุคลากรที่มาร่วมงานกันไปด้วย เพื่อในระยะยาวหลังจากสิ้นสุดระยะเวลาของการทำงานวิจัยในพื้นที่ พัฒนาการผลผลิตหรือการต่อยอดจากงานวิจัยด้วยตนเองของพื้นที่จะเกิดขึ้นต่อไปได้อย่างยั่งยืน

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่และ/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

การวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ โดยส่วนตัวจะไม่เข้าพื้นที่ด้วยทฤษฎีหรือกรอบคิดที่จะใช้ในการวิจัยแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะยึดหลักการทำงานตามแนวทางพระราชดำริของในหลวงรัชกาลที่ 9 คือ **“เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนา”** โดยที่ **ประการแรกต้อง “เข้าใจ”** หมายถึงนักวิจัยจะต้องเข้าใจบริบทของพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ความหลากหลาย ฯลฯ หรือแม้แต่ในมิติทางการเมืองที่เป็นอยู่ในพื้นที่ หลังจากนั้น

นักวิจัยจะต้องทำตัวให้ “เข้าถึง” ในประเด็นต่าง ๆ เหล่านั้น และเพิ่มเติมด้วยการเข้าถึง “ใจ” ของผู้คนในพื้นที่หรือทีมงาน อปท. ที่จะร่วมกันดำเนินกิจกรรมวิจัยต่าง ๆ การเข้าพื้นที่ด้วยความเข้าใจบริบทโดยรวมต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวถึงนี้จะทำให้การทำงานของนักวิจัยร่วมกันกับพื้นที่ สามารถดำเนินการได้ราบรื่นโดยที่ไม่สร้างความลำบากใจให้กับพื้นที่ในการทำงานร่วมกัน และประการสุดท้าย **เมื่อเข้าใจและเข้าถึงแล้วจึงจะเป็น “การพัฒนา”** หรือการดำเนินกิจกรรมวิจัยร่วมกัน หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งก็คือเมื่อเข้าใจและเข้าถึงพื้นที่ได้แล้ว ผมค่อยเอาทฤษฎี หรือกรอบคิด ที่จะใช้เอามาพัฒนาพื้นที่กรณีศึกษาในงานวิจัยมาดำเนินการ

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

การทำงานพื้นที่เป็นเรื่องปกติที่จะต้องมีปัญหาและข้อจำกัดอยู่บ้าง เท่าที่มีประสบการณ์จากการทำงานวิจัยกับพื้นที่ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีทั้งที่ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี กับอาจจะมีปัญหาติดขัดบ้าง เช่น

3.1 พื้นที่กรณีศึกษาไม่ได้ให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง เมื่อโครงการวิจัยเริ่มดำเนินการอย่างเป็นทางการ กล่าวคือบางพื้นที่ตอนร่วมกันจัดทำข้อเสนอโครงการวิจัยยังให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี (โดยเฉพาะตอนการประชุมร่วมกันโดยมีผู้บริหาร อปท. อยู่ด้วย) แต่เมื่อโครงการวิจัยได้รับการอนุมัติกลับไม่ค่อยให้ความร่วมมือ หรือไม่อยากทำ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีพื้นที่ที่นักวิจัยหรือหัวหน้าโครงการไม่ได้เป็นผู้ติดต่อเอง หรือเป็นพื้นที่ที่ได้รับการแนะนำมาจากสมาชิกทีมวิจัยหรือจากบุคคลอื่น

3.2 ช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางนโยบาย/การเมืองในพื้นที่ หรือกล่าวแบบง่ายๆ คือ ช่วงเลือกตั้งท้องถิ่น หรือช่วงที่จะมีการเปลี่ยนแปลงตัวนายก อปท. ซึ่งหากผลการเลือกตั้งได้ฝ่ายนโยบายกลุ่มใหม่ หรือเป็นกลุ่มที่มีนโยบายที่ไม่ตรงกันกับผู้บริหาร อปท. ชุดเก่า จะทำให้การทำงานวิจัยในพื้นที่หยุดชะงักหรือไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

3.3 การเปลี่ยนแปลงโยกย้ายบุคลากรของ อปท. ซึ่งหากเป็นผู้ที่ร่วมงานวิจัยกันในพื้นที่แล้วต้องโยกย้าย จะทำให้การทำงานอาจจะดำเนินต่อไปได้ค่อนข้างยาก

3.4 ปัญหาจากภัยพิบัติในพื้นที่ โดยเฉพาะอุทกภัยที่เคยพบในพื้นที่ทดลองทั้งที่ตำบลเชียงดาว อำเภอ จังหวัดเชียงใหม่ หรือที่อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย หรือวาตภัยที่พัดทำลายพื้นที่เป้าหมายกรณีศึกษา อบจ.ลำพูน ตอนปี 2567 ที่ผ่านมา ทำให้กิจกรรมวิจัยในพื้นที่ทดลองไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้

3.5 การทำงานที่แยกส่วนกันระหว่างหน่วยงานภายใน อปท. พื้นที่กรณีศึกษาเอง ซึ่งแม้ว่าทีมวิจัยและบุคลากรของ อปท. ที่ร่วมงานวิจัยจะทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี แต่ในกรณีที่จะต้องขอความร่วมมือข้ามส่วนงานจากฝ่ายอื่นๆ ของ อปท. ที่มีประเด็นที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน กลับไม่ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควร)

3.6 ทีมนักวิจัยที่อยู่คนละจังหวัด หรือมีต้นสังกัดที่ห่างไกลจากพื้นที่กรณีศึกษามากเกินไป (การเดินทางมากกว่า 4 ชั่วโมง) จะทำให้เกิดปัญหาในการเดินทางเข้าพื้นที่เป็นอย่างมาก เนื่องจากการทำงานวิจัยพื้นที่ นักวิจัยควรจะใกล้ชิดกับพื้นที่ให้มากที่สุด

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหาข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จ (Key Success Factors)

แนวทางการแก้ไขปัญหาตามที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ ได้แก่

4.1 นักวิจัย/หัวหน้าโครงการที่รับผิดชอบโครงการ จะต้องให้ความสำคัญในการเป็นผู้ประสานงานรายละเอียดกับพื้นที่ด้วยตนเอง และหากเกิดกรณีไม่ให้ความร่วมมือในภายหลัง และไม่สามารถทำงานด้วยกันต่อไปได้ นักวิจัย/หัวหน้าโครงการจะต้องพยายามหาจุดตัดจบของกิจกรรมวิจัยในพื้นที่ให้ได้ และรายงาน/แจ้งต่อหน่วย

ให้ทุน เพื่อร่วมกันพิจารณาเกี่ยวกับมาตรการหรือการดำเนินการต่อไปในพื้นที่หรือไม่

นอกจากนี้หากเป็นไปได้ ในการเลือกพื้นที่กรณีศึกษา นักวิจัยอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องระบุชื่อ อปท. แต่อาจจะเขียนในรูปแบบลักษณะหรือบริบทของพื้นที่กรณีศึกษาที่จะเลือกดำเนินการ ซึ่งจะทำให้การรายงานเพื่อขอปรับเปลี่ยนพื้นที่ต่อหน่วยที่สนับสนุนทุนวิจัยดำเนินการได้ง่ายกว่า

4.2 หากการดำเนินกิจกรรมวิจัยอยู่ในช่วงการเลือกตั้งท้องถิ่น นักวิจัยจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงกิจกรรมที่จะเข้าลักษณะของการผิดกฎหมายเลือกตั้ง เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาการร้องเรียนทางการเมืองอันเนื่องมาจากการดำเนินกิจกรรมวิจัยบางอย่างที่จะเข้าข่ายการโปรโมทช่วงการเลือกตั้ง

4.3 เพื่อป้องกันปัญหาการโยกย้ายของบุคลากร อปท. ที่ร่วมงานวิจัยกัน ในการประสานงานกับพื้นที่ตั้งแต่แรก นักวิจัยควรจะมีการประสานงานกับบุคลากรคนอื่นไว้คู่กันไปด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือพยายามอย่าให้มีผู้ประสานงานในพื้นที่เพียงคนเดียว ให้มีผู้ติดต่อประสานงานสำรองเผื่อไว้ด้วย

4.4 ในกรณีเกิดภัยพิบัติ นักวิจัยจะต้องมีแผนสำรองในการดำเนินกิจกรรมวิจัย หรือปรับเปลี่ยนหัวข้อวิจัยให้สามารถดำเนินการต่อไปได้โดยไม่หลุดจากกรอบวิจัยหลัก นอกจากนี้ หากจะดำเนินการต่อในพื้นที่ประสบภัยพิบัติ นักวิจัยจะต้องประสานงาน พูดคุย และวางแผน กับทีมงานในพื้นที่ให้ดีเกี่ยวกับจังหวะและเวลาที่ควรจะดำเนินการต่อหรือหากเป็นไปไม่ได้ที่จะดำเนินการต่อไป ซึ่งทั้ง 2 กรณีดังกล่าว หากเลือกแล้วนักวิจัยจะต้องรีบแจ้งให้กับหน่วยให้ทุนได้รับทราบโดยเร็วที่สุดว่าจะดำเนินการต่อไปหรือไม่อย่างไร

4.5 กรณีต้องขอความร่วมมือข้ามฝ่ายหรือกับฝ่ายอื่นใน อปท. ที่ไม่ได้ร่วมงานวิจัยตั้งแต่ต้น นักวิจัยจะต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้บริหาร อปท. หรือหัวหน้าส่วนราชการโดยเฉพาะปลัด อปท. ในการช่วยชี้แจงหรือช่วยแจ้งให้ฝ่ายอื่น ๆ ให้ความร่วมมือกับทีมงานของนักวิจัยไว้ด้วย

4.6 ทีมนักวิจัยจะต้องคัดเลือกทีมงาน ด้วยมั่นใจได้ว่าสมาชิกทีมวิจัยทุกคนจะสามารถเดินทางเข้าพื้นที่ได้ตลอดเวลาที่จำเป็น

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

จากที่ได้กล่าวถึงมาทั้งหมดก่อนหน้านี้ สามารถถอดบทเรียนสำคัญได้ 6 ประเด็นหลัก เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดผลอย่างยั่งยืน

5.1 การกำหนดโจทย์วิจัยและกรอบแนวคิดที่ชัดเจน บทเรียนสำคัญคือการมีกรอบแนวคิดที่ชัดเจน เช่น กรอบ PSIV (Policy, System, Individual, Value-chain) และการนำแนวคิด Collaborative Governance มาผสมผสานสามารถช่วยสร้างความสำเร็จในการวิจัยและการพัฒนาพื้นที่ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อได้รับการสนับสนุนเชิงนโยบายจากผู้บริหารท้องถิ่น รวมถึงความร่วมมือจากบุคลากร อปท. และชุมชนในการดำเนินงานตามแผนที่วางไว้

5.2 บทบาทของนักวิจัยที่ต้องใกล้ชิดพื้นที่ นักวิจัยต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับพื้นที่ ไม่ใช่เพียงการนำทฤษฎีไปใช้เท่านั้น แต่ต้องทำงานใกล้ชิด เข้าใจบริบท เข้าถึงความคิดและหัวใจของคนในพื้นที่ ตามหลักการ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ที่จะทำให้เกิดความร่วมมืออย่างจริงจัง และยังสามารถสร้างนักวิจัยท้องถิ่นให้สามารถดำเนินงานต่อได้เองอย่างยั่งยืนในอนาคต

5.3 นักวิจัยต้องให้ความสำคัญกับแผนสำรอง นักวิจัยต้องเตรียมแผนรับมือกับปัญหาหรือข้อจำกัดที่เกิดขึ้นได้เสมอ เช่น การเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมืองท้องถิ่น การโยกย้ายบุคลากร หรือภัยพิบัติในพื้นที่ โดยต้องมีแผนสำรอง มีผู้ประสานงานสำรอง และเตรียมกลไกการสื่อสารที่ดีเพื่อให้สามารถปรับเปลี่ยนแนวทางได้อย่างมีประสิทธิภาพ

5.4 การสร้างความร่วมมืออย่างบูรณาการ จากตัวอย่างกรณีเชียงดาว การทำงานวิจัยที่มี

การบูรณาการระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ และมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้เกิดการสร้างห่วงโซ่คุณค่า (Value Chain) และสร้างรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่ชุมชนได้อย่างเป็นระบบ ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งวิสาหกิจชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่และภาคส่วนต่างๆ ที่จะช่วยส่งเสริมความสำเร็จของการวิจัยที่อาจเกินเป้าหมายที่ได้วางได้และมีความยั่งยืนในระยะยาวหลังสิ้นสุดโครงการวิจัยฯ

5.5 ทักษะที่จำเป็นเพื่อการจัดการข้อจำกัดและปัญหาในการวิจัยเชิงพื้นที่ จากประสบการณ์ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าการทำงานพื้นที่มักจะมีข้อจำกัดเกิดขึ้นได้เสมอ เช่น พื้นที่ไม่ให้ความร่วมมือในภายหลัง ความไม่ต่อเนื่องของบุคลากร อปท. หรือการประสานงานระหว่างหน่วยงานในพื้นที่ไม่ดีพอ นักวิจัยจำเป็นต้องมีทักษะการสื่อสาร การเจรจา และต้องมีแผนรับมือที่ชัดเจนกับแต่ละกรณีที่เกิดขึ้น รวมถึงการเตรียมทีมวิจัยที่สามารถเดินทางเข้าถึงพื้นที่ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

5.6 พยายามวางรากฐานการต่อยอดงานวิจัยและสร้างความยั่งยืนของผลที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เป้าหมายสูงสุดของการวิจัยเชิงพื้นที่ คือการที่ชุมชนหรือพื้นที่สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้เองอย่างยั่งยืน นักวิจัยควรให้ความรู้ ฝึกฝน และสร้างขีดความสามารถของบุคลากรท้องถิ่นหรือวางรากฐานของระบบที่จะสนับสนุนให้เกิดการต่อยอดจากงานวิจัยที่สามารถดำเนินไปได้เอง แม้ว่าจะสิ้นสุดการสนับสนุนจากหน่วยงานทุนวิจัยแล้วก็ตาม

ความคิดที่ 12: นักวิจัย นักพัฒนา ออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหา และการเป็นพี่เลี้ยงที่ดี

โดย

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.จรัส สุวรรณมาลา

นักวิชาการอิสระ

1. ผลงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่กับ บพท.

อาจารย์จรัสเริ่มต้นบทบาทในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยภายใต้การสนับสนุนของหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ตั้งแต่ช่วงกลางปี 2566 จนถึงปลายปี 2567 รวมระยะเวลาราว 1 ปีครึ่ง โดยมีโครงการวิจัยที่ดำเนินการ 2 โครงการ ตามลำดับเวลา ได้แก่

โครงการ “คลินิกนวัตกรรมท้องถิ่น” (พฤษภาคม–ธันวาคม 2566) และ โครงการ “สนับสนุนท้องถิ่นวิจัยนวัตกรรมเพื่อพัฒนาและต่อยอดการจัดการท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์” (ธันวาคม 2566–ธันวาคม 2567)

ทั้งสองโครงการมีลักษณะเชื่อมต่อกันในเชิงเนื้อหาและเป้าหมาย โดยโครงการแรกมุ่งเน้นไปที่การทดสอบความเป็นไปได้ของแนวคิด **“คลินิกนวัตกรรม”** ซึ่งออกแบบขึ้นเพื่อสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) สามารถริเริ่มและพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเอง โดยดำเนินการทดลองร่วมกับ อปท. จำนวน 5 แห่ง ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ผลการดำเนินงานพบว่า แนวทางนี้มีความเป็นไปได้และได้รับการตอบรับที่ดีจากพื้นที่เป้าหมาย

ในโครงการที่สอง เป็นการต่อยอดและขยายผลจากโครงการแรก โดยขยายจำนวน อปท. ที่เข้าร่วมเป็น 21 แห่ง ครอบคลุมทุกภูมิภาคทั่วประเทศ ทั้งยังมีการปรับปรุงรูปแบบการบริหารจัดการโครงการใหม่ โดยสนับสนุนทั้งงบประมาณและจัดโค้ช (Coach) ควบคู่ไปกับการพัฒนา **“ทีมนักวิจัยนวัตกรรมท้องถิ่น”** ให้สามารถเรียนรู้ พัฒนา และสร้างนวัตกรรมที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ตนเองได้อย่างยั่งยืน

1.1 โจทย์/วัตถุประสงค์การวิจัย

ทั้งสองโครงการมีวัตถุประสงค์หลักร่วมกัน คือ การยกระดับขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในการริเริ่มและพัฒนานวัตกรรมท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง โดยให้ความสำคัญกับ อปท. ขนาดเล็ก ที่มีศักยภาพและความตั้งใจในการเปลี่ยนแปลง แต่ยังขาดโอกาสหรือทรัพยากรในการดำเนินการเป็นลำดับแรกของการสนับสนุน คำถามหลักของการวิจัยจึงอยู่ที่ “จะเพิ่มขีดความสามารถของ อปท. ในการพัฒนา

นวัตกรรมได้อย่างไร” โดยมีสมมติฐานสำคัญตั้งอยู่บนข้อสังเกตจากประสบการณ์ภาคสนามว่า อปท. ขนาดเล็กจำนวนมากแม้มีความมุ่งมั่นในการพัฒนานวัตกรรม แต่ยัง ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากขาดปัจจัยหลักอย่างน้อย 2 ประการ ได้แก่

ข้อจำกัดด้านงบประมาณ บางแห่งไม่มีงบประมาณโดยตรงสำหรับการวิจัยและพัฒนานวัตกรรม หรือแม้จะมีงบประมาณอยู่ แต่ไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างสะดวก เนื่องจากข้อจำกัดจากระเบียบขั้นตอนด้านการคลังและการบริหารงบประมาณของรัฐ

ข้อจำกัดด้านบุคลากร ขาดเจ้าหน้าที่หรือทีมงานที่มีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะด้านการวิจัยหรือการพัฒนานวัตกรรม ทำให้ไม่สามารถริเริ่มแนวทางใหม่ ๆ ได้ด้วยตนเอง

จากสมมติฐานดังกล่าว โครงการวิจัยทั้งสองจึงออกแบบกระบวนการเพื่อเติมเต็มข้อขาดเหล่านี้ด้วยการสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการริเริ่มนวัตกรรมที่มาจากภายในท้องถิ่นอย่างแท้จริง

1.2 กระบวนการวิจัย

โครงการวิจัยทั้งสองได้ออกแบบแนวทางการดำเนินงานโดยเน้นการมีส่วนร่วมของ อปท. ที่มีความพร้อมและตั้งใจจะริเริ่มนวัตกรรมอย่างแท้จริง ภายใต้กระบวนการสนับสนุน 3 ประการหลัก ได้แก่

1) การคัดเลือก อปท. ที่สมัครใจเข้าร่วม

เปิดรับสมัครองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ประสงค์จะริเริ่มนวัตกรรม และมีความพร้อมในการทดลองเปลี่ยนแปลงจริง เพื่อให้เกิดความร่วมมือบนฐานของความสมัครใจและแรงจูงใจภายในของแต่ละท้องถิ่น

2) การจัดสรรผู้เชี่ยวชาญเป็นพี่เลี้ยง (โค้ช)

จัดให้มีนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์ตรงด้านการวิจัยและพัฒนานวัตกรรมท้องถิ่น ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง (Coach) ให้กับทีม อปท. แต่ละแห่ง โดยโค้ชจะช่วยแนะนำแนวทางการวิจัย ออกแบบกระบวนการเรียนรู้ และร่วมวางแผนการพัฒนานวัตกรรมที่สอดคล้องกับบริบทและโจทย์เฉพาะของแต่ละพื้นที่

3) การสนับสนุนงบประมาณเพื่อการทดลองริเริ่มนวัตกรรม

ในโครงการแรก งบประมาณยังอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของทีมวิจัยหลัก ซึ่งจะดำเนินการจัดซื้อจัดจ้างตามข้อเสนอของ อปท. ที่เข้าร่วมโครงการ แต่สำหรับโครงการที่สอง มีการปรับแนวทางโดยโอนเงินทุนวิจัยให้ อปท. แต่ละแห่งเป็นผู้บริหารงบประมาณเองโดยตรง เพื่อให้สามารถบริหารจัดการได้อย่างคล่องตัวและสอดคล้องกับความต้องการในพื้นที่ ทั้งนี้ยังคงมีทีมโค้ชทำหน้าที่ให้คำแนะนำ และกำกับดูแลอย่างใกล้ชิดเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 บทบาท/ความสำคัญของนักวิจัยการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาการทำงานของท้องถิ่น

ในโครงการวิจัยทั้งสองที่กล่าวมา มีนักวิจัยที่มีบทบาทสำคัญอยู่สองประเภท ได้แก่ **นักวิจัยท้องถิ่น** และ **นักวิจัยที่ทำหน้าที่เป็นโค้ชหรือพี่เลี้ยง (Coach)**

นักวิจัยท้องถิ่น คือ บุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ที่มีบทบาทหลักในการดำเนินกระบวนการทดลองและริเริ่มนวัตกรรมในพื้นที่จริง พวกเขาคือผู้ที่ลงมือปฏิบัติงาน พัฒนานวัตกรรม และขับเคลื่อนกระบวนการต่าง ๆ ภายในพื้นที่ของตน

ขณะที่นักวิจัยซึ่งทำหน้าที่เป็นโค้ชจะมีบทบาทในเชิงสนับสนุนวิชาการ ประกอบด้วยการให้คำปรึกษา แนะนำแนวทางการวิจัย ฝึกอบรมและเสริมสร้างทักษะให้แก่นักวิจัยท้องถิ่น เพื่อให้สามารถพัฒนานวัตกรรมได้อย่างเป็นระบบและมีความรู้ทางวิชาการรองรับ นอกจากนี้ โค้ชยังมีบทบาทร่วมออกแบบกระบวนการวิจัย พัฒนาเครื่องมือสำหรับการเก็บข้อมูล สนับสนุนการเข้าถึงผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง สังเกตการณ์และให้ข้อเสนอแนะจากภาคสนาม ตลอดจนทำหน้าที่เป็นผู้จัดทำรายงานวิจัยโดยรวมของโครงการ

การทำงานร่วมกันของนักวิจัยทั้งสองกลุ่มนี้จึงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยให้กระบวนการริเริ่มนวัตกรรมในระดับท้องถิ่นเกิดขึ้นได้จริง และสามารถยกระดับเป็นองค์ความรู้ที่นำไปใช้ขยายผลในวงกว้างต่อไป

2. แนวคิดหลักในการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่/หรือยกขีดความสามารถของท้องถิ่น

โครงการวิจัยทั้งสองได้นำ **แนวคิดเรื่อง “กระบวนการพัฒนานวัตกรรม”** มาเป็นกรอบหลักในการยกระดับขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) โดยเฉพาะในด้านการริเริ่มและพัฒนานวัตกรรมในระดับพื้นที่ ในเชิง Conceptual Design ทีมวิจัยมองว่า อปท. ขนาดเล็กมักประสบกับข้อจำกัดในการพัฒนานวัตกรรมมากกว่า อปท. ขนาดใหญ่ ทั้งในด้านงบประมาณที่จำกัดและบุคลากรที่มีศักยภาพจำกัด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ขัดขวางไม่ให้เกิดกระบวนการนวัตกรรมในเชิงรุกดังที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้

ด้วยเหตุนี้ แนวทางการดำเนินโครงการวิจัยจึงเน้นที่ **“ชุดการแทรกแซง (Treatments)”** เพื่อช่วยให้ อปท. ขนาดเล็กสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดหลักสองประการนี้ได้ โดยมีสององค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

การจัดสรรเงินทุนวิจัย เพื่อสนับสนุน อปท. ในการเริ่มต้นพัฒนานวัตกรรม โดยไม่ติดขัดกับระเบียบหรือข้อจำกัดของระบบงบประมาณปกติ ทำให้สามารถทดลองสิ่งใหม่ได้อย่างยืดหยุ่น

การจัดให้มีโค้ชหรือพี่เลี้ยงทางวิชาการ ซึ่งมีบทบาทในการฝึกอบรม สร้างความเข้าใจ และพัฒนาทักษะของนักวิจัยท้องถิ่น อีกทั้งยังทำงานร่วมกับทีมท้องถิ่นในฐานะส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัย เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการออกแบบนวัตกรรมอย่างเป็นระบบ

ด้วยกลยุทธ์ทั้งสองประการนี้ ทำให้ อปท. ขนาดเล็กสามารถเริ่มต้นและดำเนินการพัฒนานวัตกรรมของตนเองได้อย่างมีทิศทาง และสอดคล้องกับแนวคิดทางวิชาการด้านนวัตกรรม

3. ปัญหา-ข้อจำกัดที่พบในการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่

แม้แนวคิดเรื่องการส่งเสริมให้คนในท้องถิ่นริเริ่มทำวิจัยและพัฒนานวัตกรรมด้วยตนเองจะไม่ใช่เรื่องใหม่ในวงการพัฒนาท้องถิ่นของไทย แต่ในทางปฏิบัติกลับพบว่า มีเพียงไม่กี่กรณีที่สามารถพัฒนาและขับเคลื่อนนวัตกรรมโดยใช้ทรัพยากรจากภายในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง หนึ่งในตัวอย่างที่ชัดเจน คือ กรณีของเทศบาลเมืองแม่เหียะ ซึ่งสามารถริเริ่มนวัตกรรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องได้เป็นเวลากว่า 10 ปี ภายใต้บริบทของการเมืองท้องถิ่นที่มีเสถียรภาพสูง (นายกเทศมนตรีดำรงตำแหน่งต่อเนื่องมานานกว่า 15 ปี) และมีผู้นำท้องถิ่นที่มีความมุ่งมั่นจริงจังในการพัฒนานวัตกรรม

อย่างไรก็ตาม การดำเนินโครงการวิจัยในครั้งนี้อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่แตกต่างอย่างมาก โดยเฉพาะ**ข้อจำกัดด้านเวลา** เนื่องจากเป็นการทดลองเชิงนโยบายที่ต้องดำเนินการภายในระยะเวลาเพียง 9–10 เดือนเท่านั้น ซึ่งถือเป็นข้อจำกัดสำคัญในการพัฒนากระบวนการนวัตกรรมที่โดยธรรมชาติแล้วมักต้องใช้เวลาสะสมองค์ความรู้ ความไว้ใจ และวัฒนธรรมการเรียนรู้ในระยะยาว การตั้งคำถามวิจัยและออกแบบกระบวนการทดลองจึงต้องคำนึงถึงบริบทที่เร่งรัดและข้อจำกัดด้านเวลานี้อย่างรอบคอบ นอกจากข้อจำกัดด้านเวลาแล้ว โครงการวิจัยยังเผชิญกับประเด็นท้าทายอื่น ๆ หลายประการ ได้แก่

3.1 ข้อจำกัดด้านบุคลากรของ อปท. ขนาดเล็ก

องค์การบริหารส่วนท้องถิ่นขนาดเล็กส่วนใหญ่มีบุคลากรจำกัดในเกือบทุกตำแหน่งงาน อีกทั้งมีการโยกย้ายภายในเกิดขึ้นเป็นประจำ ส่งผลให้การจัดตั้งและรักษาทีมวิจัยท้องถิ่นทำได้ยาก โดยบุคลากรที่ได้รับมอบหมายให้ทำวิจัยต้องทำงานควบคู่กับภารกิจประจำจำนวนมาก และมักจัดสรรเวลาทำวิจัย “เฉพาะช่วงที่ว่างจากงานประจำเท่านั้น” ซึ่งไม่เอื้อต่อการสร้างกระบวนการเรียนรู้และพัฒนานวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง

3.2 ผู้บริหารท้องถิ่นขาดทักษะด้านการบริหารนวัตกรรม

แม้ผู้บริหาร อปท. หลายแห่งจะให้การสนับสนุนโครงการด้วยความตั้งใจ แต่ยังขาด “ทักษะและแนวคิด” ด้านการบริหารนวัตกรรม ทำให้ไม่สามารถกำหนดทิศทางหรือสนับสนุนกระบวนการของทีมนวัตกรรมในเชิงยุทธศาสตร์ได้อย่างเต็มที่ ส่งผลให้ทีมวิจัยท้องถิ่นขาดแรงหนุนจากผู้นำที่สามารถผลักดันการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายภายในได้

3.3 โค้ชยังขาดทักษะการทำงานกับชุมชนท้องถิ่น

โค้ชซึ่งเป็นนักวิจัยจากสถาบันอุดมศึกษามักมีความเชี่ยวชาญในการทำวิจัยด้วยตนเอง แต่หลายรายยังขาดทักษะในบทบาท “พี่เลี้ยง” ที่ต้องถ่ายทอดความรู้ ทำงานร่วมกับบุคลากรท้องถิ่น และเสริมสร้างศักยภาพให้ผู้อื่น บางกรณียังมีข้อจำกัดด้านเวลา ไม่สามารถลงพื้นที่และติดตามกระบวนการวิจัยของท้องถิ่นได้อย่างต่อเนื่องในช่วงเวลา 9–10 เดือนตามที่กำหนด

3.4 ข้อจำกัดในการบริหารจัดการงบประมาณวิจัยโดย อปท.

ในโครงการที่ให้อำนาจ อปท. เป็นผู้บริหารงบประมาณวิจัยเอง พบว่า อปท. บางแห่งยังขาดทักษะด้านการวางแผนและบริหารงบประมาณวิจัยอย่างมีประสิทธิภาพ มีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายงบประมาณโดยไม่เกิดประโยชน์สูงสุด และไม่เปิดรับคำแนะนำหรือข้อทักท้วงจากโค้ช ส่งผลกระทบต่อคุณภาพและความต่อเนื่องของกระบวนการวิจัย

4. เทคนิคในการแก้ไขปัญหา/ข้อจำกัดและปัจจัยแห่งความสำเร็จในการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อพัฒนาขีดความสามารถในการทำงานของท้องถิ่น

กลไกการสื่อสารและการแก้ปัญหาระหว่างการดำเนินงานวิจัย การสื่อสารระหว่างทีมนักวิจัยท้องถิ่น โค้ช และทีมนักวิจัยส่วนกลาง ผ่านกลุ่ม Line ทำหน้าที่เสมือน “ศูนย์รับแจ้งปัญหา” และ “พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้” ซึ่งช่วยให้สามารถระบุปัญหาจากการดำเนินงานได้อย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง กลไกการแก้ปัญหาหลัก ๆ เกิดขึ้นในสองระดับ ได้แก่

ระดับพื้นที่ โค้ชและทีมนักวิจัยท้องถิ่นร่วมกันหาทางออกต่อปัญหาเชิงบริบท เช่น อุปสรรคภายในองค์กร ความขัดแย้งในพื้นที่ หรือความไม่เข้าใจในกระบวนการ

ระดับส่วนกลาง ทีมนักวิจัยส่วนกลางเข้ามาแก้ปัญหาที่ซับซ้อนหรือมีลักษณะโครงสร้าง เช่น การเบิกจ่ายงบประมาณ การตีความแนวคิดการพัฒนานวัตกรรม ความไม่ก้าวหน้าของงานวิจัย รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างโค้ชและทีมวิจัยท้องถิ่น

เมื่อหัวหน้าโครงการพบว่าทีมวิจัยจำนวนมากเผชิญปัญหาในประเด็นเดียวกัน จะมีการจัดประชุมออนไลน์เพื่อร่วมกันหารือและแลกเปลี่ยนแนวทางการแก้ไขทันที นอกจากนี้ โครงการยังจัดให้มีเวทีกลางแบบ On-site แยกตามภูมิภาค เพื่อประเมินความก้าวหน้าและเปิดพื้นที่สะท้อนปัญหาร่วม ตลอดจนจัดเวทีส่วนกลาง ณ กรุงเทพมหานคร เพื่อเชื่อมโยงและแลกเปลี่ยนบทเรียนข้ามพื้นที่ระหว่างทีมวิจัย ผลจากการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวช่วยแก้ปัญหาการวิจัยที่พบได้หลายประเด็น เช่น

1) ปัญหาการสร้างทีมนักวิจัยท้องถิ่น

ข้อค้นพบจากการติดตามความก้าวหน้าของโครงการวิจัยในช่วง 3 เดือนแรก พบว่า อปท. หลายแห่งที่เข้าร่วมโครงการไม่เคยมีประสบการณ์ด้านการริเริ่มนวัตกรรมมาก่อน และไม่แสดงความกระตือรือร้นในการทำวิจัย ขาดทั้งทักษะและ

แรงจูงใจในการก่อตั้ง “ทีมนักวิจัยท้องถิ่น” เพื่อคลี่คลายปัญหานี้ หัวหน้าโครงการวิจัยได้ลงพื้นที่ไปร่วมปรึกษาหารือกับโค้ชและหัวหน้าทีมวิจัยในแต่ละพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่คือผู้บริหารท้องถิ่นและผู้รับผิดชอบโครงการระดับ อปท. ผลจากการร่วมวางแผนและสื่อสารเชิงสร้างสรรค์ทำให้เกือบทุกพื้นที่สามารถปรับทีมงานให้เดินหน้าต่อได้ภายในระยะเวลาสั้น

เมื่อสิ้นสุดโครงการในปลายปี 2567 พบว่าทุกทีมวิจัย (ทั้ง 21 อปท.) แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของทีมงานอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในแง่ของทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเป็นบวก หลายทีมมีความภาคภูมิใจในผลการดำเนินงานของตนเองและเกิดความเข้าใจต่อกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนานวัตกรรมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ทีมนักวิจัยส่วนกลางยังเห็นว่า ผลงานของทีมนักวิจัยท้องถิ่นบางทีมยังไม่บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งนี้ อาจเป็นผลจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เช่น เวลา งบประมาณ และบริบทภายในองค์กรปกครองท้องถิ่นที่แตกต่างกัน

2) ปัญหา Mindset ของคนท้องถิ่น: มุ่งสร้าง “นวัตกรรม” มากกว่าสร้าง “คน/ทีมงาน”

ในการดำเนินโครงการวิจัย พบว่าทั้งผู้บริหารท้องถิ่น หัวหน้าทีมนักวิจัย และโค้ชส่วนใหญ่มี “กรอบคิด” ที่เน้นผลลัพธ์ของนวัตกรรมเป็นหลัก มากกว่าการให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรในพื้นที่ โดยมุ่งมั่นที่จะผลิตนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ปัญหาท้องถิ่นให้สำเร็จภายในระยะเวลาของโครงการ แต่กลับละเลยการสร้างทีมงานที่สามารถขับเคลื่อนงานวิจัยและนวัตกรรมได้อย่างต่อเนื่อง

จากการประเมินผลการดำเนินงาน พบว่า แม้ อปท. ส่วนใหญ่สามารถพัฒนานวัตกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาในพื้นที่ได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่มีเพียงบางส่วนเท่านั้นที่สามารถสร้าง “ทีมนักวิจัยท้องถิ่น” ที่มีความเข้มแข็ง และพร้อมที่จะขับเคลื่อนนวัตกรรมได้อย่างอิสระโดยไม่ต้องพึ่งพาโค้ชหรือความช่วยเหลือจากภายนอกในภายหลัง เพื่อลดข้อจำกัดดังกล่าว

โครงการได้จัดกิจกรรมเวทีนำเสนอผลงานวิจัยและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกันระหว่าง 21 ทีมวิจัยท้องถิ่น ภายหลังการสิ้นสุดโครงการ ซึ่งเป็นกลไกหนึ่งในการเปิดพื้นที่เรียนรู้ข้ามพื้นที่ และส่งเสริมแนวคิดการพัฒนา “คน” ควบคู่กับการพัฒนานวัตกรรม โดยหวังว่าจะช่วยต่อยอดความเข้มแข็งของทีมวิจัยในระยะยาว

3) ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างโค้ชและทีมนักวิจัยท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่างโค้ช (ที่มาจากสถาบันอุดมศึกษา) กับทีมนักวิจัยท้องถิ่นถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อคุณภาพของการดำเนินงานวิจัยในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ในหลายพื้นที่กลับพบปัญหาเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับบทบาทของกันและกัน เช่น โค้ชบางรายคาดหวังว่า อปท. จะต้องทำตามแนวทางวิชาการอย่างเคร่งครัด ขณะที่ผู้รับผิดชอบโครงการในบาง อปท. กลับมองว่าโครงการวิจัยควรตอบสนองต่อความต้องการขององค์กรตนเองเป็นหลัก และใช้ทรัพยากรเพื่อสร้างผลลัพธ์อย่างเป็นรูปธรรมโดยไม่ยึดติดกับกระบวนการวิจัยมากนัก

เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าว โค้ชมักแจ้งกับหัวหน้าโครงการทันที เพื่อให้ร่วมลงพื้นที่ช่วยทำความเข้าใจและประสานบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่าย ซึ่งโดยส่วนใหญ่สามารถแก้ไขปัญหาและฟื้นความร่วมมือได้สำเร็จ อย่างไรก็ตาม ยังมีบางกรณีที่ผู้รับผิดชอบโครงการของ อปท. มี Mindset ที่เน้นการใช้งบประมาณเพื่อสร้างผลงานนวัตกรรมเพียงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงหลักคิดสำคัญของการวิจัย อาทิ การตั้งคำถาม การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล หรือตรรกะการออกแบบนวัตกรรม ทำให้โครงการในบางพื้นที่ขาดมิติของการเรียนรู้ และไม่สามารถพัฒนากลไกนวัตกรรมอย่างยั่งยืนได้

ประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นว่าการจับคู่ระหว่างโค้ชกับ อปท. จำเป็นต้องพิจารณาทั้งมิติด้านวิชาการและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่อย่างรอบคอบ พร้อมทั้งมีระบบสนับสนุนกลางที่สามารถช่วยคลี่คลายความขัดแย้ง และประสานความเข้าใจระหว่างสองฝ่ายได้อย่างทันท่วงที

5. บทเรียนในการทำงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น/การพัฒนาเชิงพื้นที่

การประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงทดลองเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น การวิจัยเชิงทดลอง โดยเฉพาะในมิติของพฤติกรรม (Behavioral Experimentation) เป็นแนวทางที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่ในระดับท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) มีบทบาทในฐานะองค์กรที่มีอำนาจกำหนดนโยบายสาธารณะในพื้นที่ของตนเอง และสามารถริเริ่มมาตรการใหม่ ๆ ได้อย่างคล่องตัว ประกอบกับปัญหาเชิงพื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเฉพาะตัวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ไม่สามารถพึ่งพามาตรการหรือแนวนโยบายจากรัฐบาลส่วนกลางเพียงอย่างเดียวได้

ในบริบทนี้ การเปิดพื้นที่ให้ อปท. ได้ทดลองคิดค้นวิธีการหรือมาตรการที่เหมาะสมกับบริบทของตนเอง และสามารถเรียนรู้จากผลการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ จึงเป็นทางเลือกที่ตอบโจทย์

สถานการณ์ได้อย่างแท้จริง ผลการดำเนินงานของโครงการวิจัยภายใต้ บพท. สะท้อนให้เห็นว่า หาก อปท. ได้รับการสนับสนุนเชิงวิชาการและการติดตามช่วยเหลืออย่างจริงจังจากนักวิจัยและโค้ชท้องถิ่น อปท. สามารถออกแบบและดำเนินการนวัตกรรมเชิงพื้นที่ด้วยตนเองโดยยึดหลักการของการวิจัยเชิงทดลองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

โครงการวิจัยนี้ มีข้อเสนอเชิงนโยบายสำคัญต่อรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมนวัตกรรมท้องถิ่น คือ การเร่งสร้างและพัฒนาระบบภูมินิเวศ (Ecosystem) ที่เอื้อต่อการส่งเสริมนวัตกรรมในพื้นที่อย่างยั่งยืน โดยต้องมีทิศทางการพัฒนาที่ชัดเจน รวมถึงมาตรการที่สามารถสร้างเสริมและยกระดับขีดความสามารถขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) ในด้านการพัฒนานวัตกรรมอย่างเพียงพอและเหมาะสม

นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องมีการจัดตั้งกลไกสำหรับการสั่งสมและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ตลอดจนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนานวัตกรรมท้องถิ่นที่ก้าวหน้าและต่อเนื่องในระยะยาว

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)
ที่อยู่ 319 อาคารจัตุรัสจามจุรี ชั้น 14 ถนนพญาไท แขวงปทุมวัน
เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทร. 0 2109 5432 ต่อ บพท.
Website: https://pmua.or.th/A

หน่วยบริหารและจัดการทุน
บพท
ด้านการพัฒนาระดับพื้นที่

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)
ที่อยู่ 319 อาคารจัตุรัสจามจุรี ชั้น 14 ถนนพญาไท แขวงปทุมวัน
เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทร. 0 2109 5432 ต่อ บพท.
https://pmua.or.th/A